

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Δεκέμβριος 2002 • τεύχος 106 • € 4

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Δεκέμβριος 2002
τεύχος 106 • 4 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Ετήσια (12 τεύχη): 40 €
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €
Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη

Ετήσια (12 τεύχη): 50 €

Άλλες χώρες

Ετήσια (12 τεύχη): 60 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:
Άγγελος Έλεφάντης
Έθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 άριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε να
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)
ή
μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Άθήνα 11472
τηλ. 210-6470079 &
fax: 210-6470696
e-mail: poliths@otenet.gr
Έκτύπωση: Άφοί Χρυσόχου
Στυμφαλίας 8,
Περιστερί, τηλ. 210-5719937

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Άγγελος Έλεφάντης, Μετά την Κοπεγχάγη5

Δημήτρης Χριστόπουλος, Η Ελλάδα της όμογένειας:
από μητέρα-πατρίδα, καπιταλιστική
μητρόπολη9

Κώστας Κόμης, Κοινωνικά στερεότυπα
καί ιστορικά τεκμήρια. Τό γυναικείο φύλο
στις άπογραφές του παρελθόντος21

Νίκος Θεοδοκάς, Μεταμοντερνισμός
καί ιστοριογραφία. Περί αλήθειας
καί αληθειών στην ιστορία24

Δ.Μ. Μαρωνίτης, Μίμης Κοκκινίδης,
Εικαστικός Άπόλογος36

Βασίλης Λαδάς, «Ό Αίώνας των Λαβυρίθων»
Τό μυθιστόρημα της Ρέας Γαλανάκη38

Γιώργος Μπαλουρδός, Μεταμοντερνισμός
καί ποιητική μετάφραση41

Μαριάννα Τόλια, Georges Vigarello
Ιστορία του Βιασμού (16ος-20ός αιώνας)44

Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις48

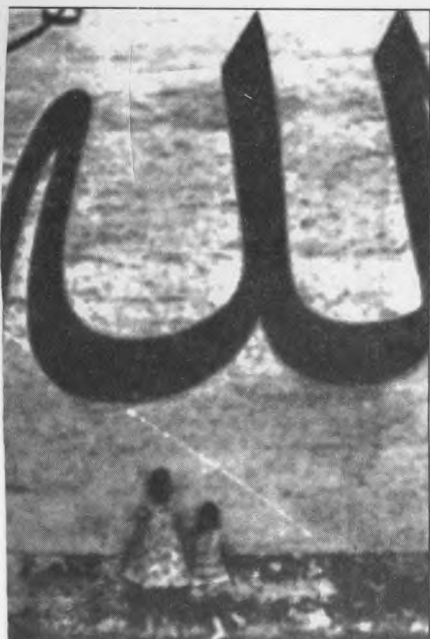

Μετά τήν Κοπεγχάγη

Ἡ διεύρυνση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως θά ἔχει πολλές καί σημαντικές συνέπειες γιά τό μέλλον τῆς Εὐρώπης καί τούς λαούς της. Μία ἀπ' αὐτές εἶναι ὅτι στό ἐξῆς ἡ Ε.Ε δέν θά περιορίζεται στή «Δυτική Εὐρώπη» ἀλλά ἐπεκτείνεται πολύ πέραν τῆς γραμμῆς Ὀντερ-Νάισε καθώς περιλαμβάνει πλέον καί ὀρισμένα κράτη τοῦ πρώην Ἀνατολικοῦ μπλόκ. Κατά κάποιο τρόπο, μόνον τώρα αἴρεται ἡ διαίρεση τῆς Εὐρώπης σέ δύο στρατόπεδα πού εἶχαν προκαλέσει ὁ Β' παγκόσμιος πόλεμος καί ὁ Ψυχρός πόλεμος. Μιά ἄλλη συνέπεια τῆς διεύρυνσης εἶναι ὅτι αἴρεται ἡ ἀπομόνωση τῶν λαῶν Ἀνατολικῆς καί Δυτικῆς Εὐρώπης, παρόλο πού ἀκόμη τά Βαλκάνια, ἡ Ρωσία καί ἡ Οὐκρανία παραμένουν ἐκτός. Ὑπάρχει πολὺς δρόμος ἀκόμη γιά τήν ὀλοκληρωτική ἐνοποίηση. Ὡστε, ἐνοποιοῦνται καί οἱ ἐργατικές τάξεις Ἀνατολῆς καί Δύσης, ὑπό τήν κοινή στό ἐξῆς ἐκμετάλλευση ἐκ μέρους τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ κεφαλαίου, καί ἰδιαιτέρα τοῦ γερμανικοῦ. Μήπως ἄραγε δέν θά ἀναπτυχθοῦν ἔτσι καί κοινοί ἀντικαπιταλιστικοί ἀγῶνες; Ἴδωμεν ἀλλά τίποτε δέν εἶναι αὐτονόητο.

Κοσμοϊστορικές συνεπῶς οἱ ἀλλαγές πού ἡ ἐλληνική Ἀριστερά πρέπει νά στοχαστεῖ καί νά λάβει σοβαρά ὑπόψη. Ὁ ἀπομονωτισμός δέν εἶναι τό δικό της πεδίο. Ἀλλωστε τό πεδίο τοῦ ἀπομονωτισμοῦ τό καταλαμβάνει ἐπαξίως τό ΚΚΕ.

Συνέπεια τῆς διεύρυνσης μέ τά δέκα νέα κράτη-μέλη εἶναι καί ἡ ἔνταξη τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας στήν Ε.Ε, πού τόσο ἡ ἐλληνική κυβέρνηση ὅσο καί ἡ ἐλληνοκυπριακή ἐξυπηρέτησαν μέ συνέπεια, ἐγκαταλείποντας δόγματα καί ἀγκυλώσεις τοῦ παρελθόντος, ὅπως ἐκεῖνο τοῦ «ἐνιαίου ἀμυντικοῦ δόγματος». Καί νά μὲν ἡ ἔνταξη τῆς Κύπρου στήν Ε.Ε. συντελέστηκε χωρίς ὄρους καί «ἀστερίσκους», ὡστόσο ἐκκρεμεῖ ἀκόμη, καί εἶναι ἀβέβαιον ἂν θά ἐπιτευχθεῖ, ἡ ἐνοποίηση τῆς μεγαλονήσου. Πρέπει δέ νά γίνε σαφές ὅτι ἂν δέν ἐπιτευχθεῖ ἡ ἐνοποίηση τῆς Κύπρου, μέ βάση τό σχέδιο Ἀνά καί τίς ὅποιες, ἀναγκαῖες ἄλλωστε, τροποποιήσεις, τότε ὁ ὀριστικός διαμελισμός της θά εἶναι λίαν πιθανός καί τό ἐνδεχόμενο αὐτό θά ἐπικρέμεται ὡς δαμόκλειος σπά-

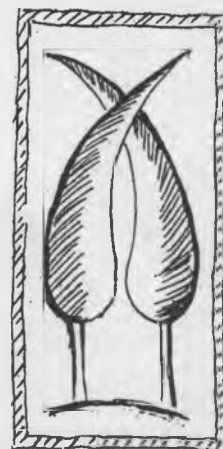

θη πάνω ἀπό τό μέλλον τῶν λαῶν της. Ἐπειδή δέ πιστεύω ὅτι ὁ διαμελισμός τῆς Κύπρου εἶναι χειρότερη λύση, ἢ καταστροφική λύση, καθόσον ὀριστικοποιεῖ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου τοῦ 1974, τό ἐνδεχόμενο αὐτό πρέπει νά ἀποτραπεῖ ὅπωςδῆποτε. Εἶναι ὁ κύριος στόχος. Κατά συνέπεια ἡ προτεινόμενη ἀπό τό σχέδιο Ἐναντίον ἐνοποίηση τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας, ὡς ἀνεξάρτητης κρατικῆς ὀντότητας, ὡς ἰδιότυπης ὁμοσπονδίας δικαιοδικῆς καί διζωνικῆς συνάμα, εἶναι ἡ λύση πού θά ἀποτρέψει ὀριστικά τόν διαμελισμό. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ἑλληνική πλευρά, τῆς Κύπρου καί τῆς Ἑλλάδας, πρέπει νά ἀποδεχθοῦν τό σχέδιο Ἐναντίον ὄχι ὡς ἀντικείμενο διαπραγματεύσεων ἀλλά ὡς λύση καί μέ βάση τήν κατ' ἀρχήν ἀποδοχή αὐτῆς τῆς λύσης νά διαπραγματευτοῦν τὰ ἐπίδικα σημεία.

Δέν εἶναι ὅμως λίγα τὰ ἐμπόδια πού ὀρθώνονται. Τό πρῶτο εἶναι ἡ ἴδια ἡ Τουρκία. Φάνηκε καί ἀπό τή στάση πού κράτησε στήν καί μετά τήν Κοπεγχάγη καλύπτοντας τόν Ντενκτάς. Ἄλλά ἡ κατάσταση στήν Τουρκία εἶναι ρευστή. Ὁ πρόεδρος τοῦ ΣΥΝ Νίκος Κωσταντόπουλος χαρακτήρισε τήν κατάσταση τῆς Τουρκίας ὡς «ἰδιόμορφη μεταπολίτευση», καθῶς τό ἰσχυρότατο στρατιωτικοπολιτικό κατεστημένο ἀντιδρᾷ στόν ἐκδημοκρατισμό τῆς χώρας, τόν οἰκονομικο-κοινωνικό ἀναπροσανατολισμό της καί, ἐπομένως, στόν εὐρωπαϊκό προσανατολισμό. Ἐδῶ βρίσκεται τό κύριο ἐμπόδιο καί γιά τή λύση τοῦ κυπριακοῦ. Ὑπάρχουν κι ἄλλα ἐμπόδια. Τό πρῶτο ἀπ' αὐτά εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Ντενκτάς μέ τήν ἀδιάλλακτη στάση του πού συνοψίζεται στόν ντά φάκτο καί ντέ γιοῦρε διαμελισμό τῆς Κύπρου.

Παραδόξως, (καί οὐδόπως παραδόξως τελικά), ἴδια εἶναι ἡ κατάληξη τῶν θέσεων καί τῶν Ἑλλήνων «ὑπερπατριωτῶν», Ἑλλάδας καί Κύπρου. Διότι στό βαθμό πού ἀπορρίπτουν τό σχέδιο Ἐναντίον, τῆς δικαιοδικῆς καί διζωνικῆς ὁμοσπονδίας, στό βαθμό δηλαδή πού θεωροῦν ὅτι ἡ Κύπρος εἶναι ἑλληνική, ὀχυρωμένοι στόν ἐθνικισμό τους (καί ἐπομένως ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἶναι μειονότητα, ὅπως π.χ. οἱ Τοῦρκοι τῆς Δυτικῆς Θράκης) ἀπορρίπτουν τή μόνη δυνατή καί ρεαλιστική λύση. Ὅσοι βέβαια στήν Ἑλλάδα ἐκφράζονται μέ βάση αὐτόν τόν «ἀπορριπτισμό» δέν συγκροτοῦν ἐνιαία πολιτική δύναμη. Δέν παύουν ὡστόσο νά πυροδοτοῦν παρόμοιες ἐκρήξεις στήν ἑλληνική κοινή γνώμη καί νά συνενώ-

νον δυνάμεις «άντιμπεριαλιστικές», λαϊκιστικές καί ὑπερπατριωτικές. Ἐπ' αὐτό τό συνονθύλευμα μπορεῖ νά γευτεῖ ὁ κάθε πικραμένος τή δόση ἐθνικισμοῦ πού τοῦ ταιριάζει, ἀπό τόν Γιωτόπουλο τῆς 17N ὡς τόν Τσοβόλα καί τόν Παπαθεμελεῖ.

Παρόμοιες ἀντιλήψεις ὑπάρχουν καί στήν Κύπρο, ἴσως μάλιστα ἔχουν πολύ μεγαλύτερη ἀκρόαση ἀπ' ὅ,τι φαίνεται. Ἄλλά στήν περίπτωση τῆς Κύπρου πολλές ἀπό τίς ἀντιστάσεις στό σχέδιο Ἐνάν μποροῦν νά ξεπεραστοῦν ἂν ἡ ἑλληνοκυπριακή ἡγεσία ἐπιδεῖξει ἀποφασιστικότητα καί καταφέρει νά πείσει τόν κόσμο. Ἐδῶ, καίριος, θά εἶναι ὁ ρόλος τοῦ ΑΚΕΛ. Ἄλλωστε αὐτή ἡ δυναμική ἔχει ἤδη ἐκφραστῆ καθόσον οἱ θετικές γνῶμες τῶν Ἑλληνοκυπρίων γιά τό σχέδιο Ἐνάν ἔφθασαν τό 52% ἀπό 37% πού ἦταν πρὶν τήν Κοπεγχάγη. Σέ αὐτήν ἄλλωστε τή δυναμική βασίζεται καί ἡ νέα ὑποψηφιότητα τοῦ Γ. Κληρίδη πού ἐπιδιώκει τήν ἀνανέωση τῆς λαϊκῆς ἐντολῆς, γιά νά ἡγηθεῖ, ἀκριβῶς, τῶν διαπραγματεύσεων.

Καίριος θά ἀποβεῖ, ἐπίσης, καί ὁ ρόλος τῆς ἑλληνικῆς Ἀριστερᾶς. Αὐτή τήν ἰδεολογική καί πολιτική μάχη ἡ ἑλληνική Ἀριστερά ὀφείλει νά τήν ἐπωμισθεῖ, ὀφείλει νά καταπολεμήσει τούς ὑπερπατριωτισμούς, στή δική μας τή χώρα κατ' ἀρχήν ἀλλά καί νά συνεργασθεῖ μέ ὅποιες δυνάμεις στήν Τουρκία καί τήν Κύπρο παλεύουν γιά τούς ἴδιους στόχους. Μήν ξεχνᾶμε ἄλλωστε ὅτι οἱ Τουρκοκύπριοι – ὄχι οἱ ἔποικοι – εἶναι κατηγορηματικοί ὑπέρ τοῦ σχεδίου Ἐνάν καί ὑπέρ τῆς ἀπομάκρυνσης τοῦ Ντενκτάς. Τόν τελευταῖο καιρό διαδήλωσαν μαζικά κατά τοῦ Ντενκτάς, καί πρὶν καί μετά τήν Κοπεγχάγη. Ἄν οἱ Ἑλληνοκύπριοι δέν συνεργασθοῦν μέ τούς Τουρκοκύπριους, ἂν δέν ἐνώσουν τίς δυνάμεις τους, μέ ποιόν ἄλλο θά συνεργασθοῦν; Καί στό σημεῖο αὐτό ὁ ρόλος τοῦ ΑΚΕΛ εἶναι ἐπίσης ἀποφασιστικός ἂν πάρουμε ὑπόψη τήν παραδοσιακή ἐγγύτητα θέσεων τοῦ ΑΚΕΛ καί τῶν Τουρκοκυπρίων. Ἄλλωστε αὐτές οἱ δύο κοινότητες θά ζήσουν μαζί στό νησί, αὐτές θά βρουν τίς λύσεις, ἀπ' αὐτές ἐξαρτᾶται ἡ εἰρηνική συμβίωση, ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας καί ἡ λειτουργικότητα τῆς λύσης.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

ΑΓΓΕΛΟΣ ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ

Μας πήραν την Αθήνα...

ΞΑΝΑΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ 1941-50

Βιβλόραμα
ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Η ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΟΜΟΓΕΝΕΙΑΣ: ΑΠΟ ΜΗΤΕΡΑ-ΠΑΤΡΙΔΑ, ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ

του Δημήτρη Χριστόπουλου*

Ἡ ἠθικὴ ἀπροσφορότητα τῆς προστασίας μειονοτήτων ἀπὸ τίς «μητέρες-πατρίδες»

Ἡ ἐμπειρία τῆς συνταγματικῆς ἱστορίας καὶ τῶν διεθνῶν σχέσεων τοῦ 20οῦ αἰῶνα στὴν Εὐρώπη προσφέρει ἀρκετὰ παραδείγματα προστασίας ἢ διακρισιακῆς μεταχείρισης μειονοτήτων ἀπὸ ὅμορα κυρίως κράτη, πού ἐμφανίζονται ὡς οἱ πατρίδες πληθυσμῶν μέ τους ὁποίους μοιράζονται κοινὴ ἐθνικὴ συνείδηση, ἀλλὰ γιὰ λόγους κάποιου «ἱστορικοῦ ἀτυχήματος» οἱ πληθυσμοὶ αὐτοὶ βρίσκονται ἐκτὸς τῆς ἐπικρατείας τους. Ἦδη λοιπὸν στὴν ἀφετηρία θεμελίωσης τοῦ ἐγγειρήματος προστασίας πληθυσμῶν ἐκτὸς ἐπικρατείας, ἐντοπίζεται ἓνα ἐσχατολογικὸ ἐπιχείρημα ὁλοκλήρωσης αὐτοῦ πού ὁ ἐθνικὸς λόγος δέν κατάφερε νὰ τελειώσει μέσα στοῦ κράτος. Αὐτὴ εἶναι ἐξ ἄλλου καὶ ἡ ρίζα ἀξιών τῆς ἀλυτρωτικῆς ιδεολογίας.

Το ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ προστασίας τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου συνιστᾷ μιὰ ἀπόκλιση ἀπὸ τὸν κανόνα τῆς ἀποκλειστικῆς δικαιοδοσίας τῶν κυρίαρχων κρατῶν ἐπὶ τῶν δικαιωμάτων τῶν ἀνθρώπων πού βρίσκονται στὴν ἐπικρατεία τους, καὶ σέ τελευταία ἀνάλυση μιὰ κατάκτηση τοῦ φιλελεύθερου νομικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ

ἐμπλοκὴ τρίτου κράτους ἐπὶ τῆ βάσει ἐνός γενεολογικοῦ ἐπιχειρήματος συγγένειας μέ τμῆμα τῶν πολιτῶν ἄλλου κράτους εἶναι μιὰ *a priori* πολιτικὴ διακρίσεων, ἢ ὅποια ὅμως προτάσσεται γιὰ λόγους πλήρωσης ἐθνικοῦ καθήκοντος καὶ ἀλληλεγγύης μέ πληθυσμούς πού δέν βρῆκαν χῶρο στὴν «ἐθνικὴ» τους ἐπικράτεια, ἀλλὰ ἄλλου, συνήθως γιὰτί εἶχαν γεννηθεῖ σέ αὐτό τό «ἄλλο» ἔδαφος. Ἡ προστασία λοιπὸν τῶν μειονοτήτων ἀπὸ τίς «μητέρες-πατρίδες» τους προτάσσεται ἐν εἶδει ἀποζημίωσης γιὰ τὴν εὐθύνη τῶν κρατῶν, τὰ ὅποια τὴν κρίσιμη στιγμή δέν κατάφεραν νὰ ἐκπληρώσουν τό ἱστορικὸ χρέος ταύτισης τῆς κρατικῆς μέ τὴν ἐθνικὴ ἐπικράτεια πού προκύπτει ἀπὸ τὴν κατηγορικὴ προσταγὴ τοῦ ἐθνικισμοῦ: ἓνα κράτος, ἓνα ἔθνος καὶ ἀντιστρόφως.

Ἡ ἀποζημίωση πού προσφέρεται στοὺς πληθυσμούς αὐτοὺς εἶναι μιὰ τμηματικὴ καὶ ἐξαιρετικὴ ἐπέκταση τῆς δικαιοδοσίας τῶν κρατῶν «πατριδῶν» στίς συγγενικές τους μειονότητες ἐκτὸς ἐπικρατείας τους, συνήθως δέ στὴν ἐπικράτεια ὁμορων κρατῶν. Ἐάν λοιπὸν ἢ προστασία τῶν μειονοτικῶν, ὅπως ὄλων τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ διεθνῆς θεσμοῦς πρέπει νὰ ἰδωθεῖ ὡς κατάκτηση – ὡς δῆμα πρὸς τὰ μπρὸς – ἢ προστασία τῶν μειονοτήτων ἀπὸ τίς «μητέρες-πατρίδες» πρέπει νὰ ἰδωθεῖ ὡς ἀδρανεϊακὴ ἐπιβίωση προεδαφικῶν μορφῶν ὀργάνωσης τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, θεμελιωμένων ὄχι στὴν ιδιότητα τοῦ πολίτη ἢ τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ στὴν ἐξόχως διαφορούμενη καὶ προβληματικὴ ἔννοια τοῦ γένους. Τό «γένος», πέραν τοῦ ὅτι ἱστορικὰ ἔχει ἀποτελέσει τὴν πρώτη ὕλη γιὰ τὴ γέννηση τοῦ ναζισμοῦ, παραπέμπει σέ μιὰ προπολιτικὴ προ-φιλελεύθερη ἀνθρώπινη ἐνότητα. Ἡ ἐνότητα αὐτὴ δέν ὀφείλει τοὺς δεσμούς της στὴ βούληση τῶν ἀνθρώπων πού τὴ συγκροτοῦν ἀλλὰ στὴ φαντασιακὴ καὶ ἀναπόδεικτη ὑπαγωγὴ ὄλων τους σέ ἓνα κοινὸ βιολογικὸ κώδικα, τό «γένος».

* Ἰδρυτικὸ μέλος τοῦ Κέντρου Ἐρευνῶν Μειονοτικῶν Ὁμάδων (www.kemo.gr). Τό κείμενο αὐτό ὀφείλει πολλά σέ συζητήσεις μέ τοὺς φίλους Μίλτο Παύλου, κοινωνιολόγο καὶ Ἀνδρέα Τάκη, νομικό, ἀμφοτέρους εἰδικούς ἐπιστήμονες στὸν Σύνηγορο τοῦ Πολίτη. Εὐχαριστῶ ἐπίσης τὸ Δημήτρη Δημούλη, καθηγητὴ Δημοσίου Δικαίου στό Πανεπιστήμιο τοῦ Sao Paolo, γιὰ τὰ σχόλια.

Υπ' αυτήν την έννοια, η προστασία των μειονοτήτων από αυτά τὰ κράτη είναι αναντίρρητα ένα βήμα πρὸς τὰ πίσω. Ὡστόσο, στὴν ἱστορία τοῦ δικαίου καὶ τῶν διεθνῶν σχέσεων, κάθε βήμα – ἔστω καὶ πρὸς τὰ πίσω – κάτι σημαίνει καὶ κάτι σηματοδοτεῖ, τὸ ὁποῖο χρήζει ἐρμηνείας καὶ κατανόησης.

Ἦδη ἀπὸ τὴν ἀφετηρία του, τὸ ἐπιχείρημα θεμελίωσης τῆς προστασίας τῶν μειονοτήτων ἀπὸ τίς «μητέρες-πατρίδες» συναντᾷ ἐξαιρετικά προβλήματα, κατὰ τὴν ἀποψή μου ἀνυπέρβλητα, ἀπὸ τὴν ὀπτική τῶν καθολικῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου. Γνωρίζουμε πῶς κάθε μέτρο θετικῶν διακρίσεων τύπου *affirmative action* διέπεται ἐξ ὀρισμοῦ ἀπὸ δύο αὐστηρῆς προϋπο-

θέσεις: πρῶτον, τὴν ὕπαρξη μιᾶς πολὺ συγκεκριμένης ὁμάδας στόχου ἢ ὁποῖα ἀναγνωρίζεται ὅτι βιώνει κοινωνικά ἕνα καθεστῶς ἀνισότητας καὶ δυσμενῶν διακρίσεων πού μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ διορθωθεῖ, καὶ δεύτερον, ἕνα πολὺ συγκεκριμένο χρονικὸ ὄριζοντα γιὰ τὴν ἐπιτέλεση αὐτῆς τῆς διορθώσης. Στὴν περίπτωση τῆς προστασίας τῶν μειονοτήτων ἀπὸ «μητέρες-πατρίδες» οὐδεὶς ἀπὸ τοὺς δύο προαναφερθέντες ὅρους πληροῦται. Ἄφ' ἑνός ἡ ὁμάδα δέν συγκροτεῖται μὲ ὄρους κοινωνικούς ἀλλὰ μὲ προϋποθέσεις συνειδησιακῆς ὑποταγῆς στὴν πατρίδα, καὶ ἀφ' ἑτέρου, ὁ προβλεπόμενος χρονικὸς ὄριζοντας ἐφαρμογῆς τῶν μέτρων αὐτῶν εἶναι ἀπεριόριστος, καθὼς στόχος δέν εἶναι ἡ

έπαναφορά της ισότητας μέσω της διόρθωσης της κοινωνικής ανισότητας, αλλά, όπως είδαμε, η αποξήμωση έναντι του ιστορικού «άτυχίματος» που έντοπιζεται στη συγκρότηση των σύγχρονων συνταγματικών κρατών και για το λόγο αυτό προϋποθέτει πολέμους και άλλες ριζικές λύσεις εκτός διεθνούς νομιμότητας. Το άτυχημα αυτό μπορεί να έννοιολογηθεί με όρους που ανατρέχουν στο ιστορικό δίκαιο των πολιτισμικών όντοτήτων ενός Σαβινύ και τόν ρομαντικό έθνικισμό των Χέρντερ και Φίχτε, ωστόσο απέχει πολύ από το να μπορεί να αναλυθεί με όρους καθολικής ενότητας της ανθρώπινης προσωπικότητας που στοιχειοθετεί τη βάση της σύγχρονης προστασίας των δικαιωμάτων των ανθρώπων.

Σύμφωνα λοιπόν με τα προηγούμενα, μπορούμε να καταλήξουμε στις εξής θέσεις. Η προστασία των μειονοτήτων από τις «μητέρες-πατρίδες» τους συνιστά:

Πρώτον, διάρρηξη πραγματικής και συμβολικής ενότητας επικράτειας και δημοσίου δικαίου όχι από το διεθνές δίκαιο, αλλά από τρίτο κράτος, και μάλιστα συνήθως με βεβαρημένη ιστορία απειλών της εδαφικής ακεραιότητας και σταθερότητας άλλων κρατών. Το πιο ενδιαφέρον στην περίπτωση αυτή είναι ότι και τα δύο κράτη αποδέχονται το ενδιαφέρον της «πατρίδας» για τη μειονότητά «της» ως φυσικό.

Δεύτερον, διάρρηξη του ιδιότητας του πολίτη, καθώς τμήμα των πολιτών ουσιαστικά στρέφεται για το εύ ζειν του όχι στο κράτος του οποίου φέρει την ιθαγένεια, αλλά σε αυτό του οποίου φέρει την εθνική καταγωγή. Άρα, η συνταγματική κυριαρχία του κράτους αδυνατώντας ή μη θέλοντας να παράγει τις απαραίτητες έγγυητικές λειτουργίες στους πολίτες ουσιαστικά αδυνατεί να συγκροτήσει τα απαραίτητα νομοποιητικά αποτελέσματα για την αναπαραγωγή της.

Τρίτον, ανισόμετη ανάπτυξη δικαιωμάτων στο έσω-εωτερικό μιας επικράτειας όχι με βάση ενδογενείς ανάγκες, διεκδικήσεις και έσωεωτερικές πρακτικές, αλλά ως αποτέλεσμα διεθνών διαβουλεύσεων και σχέσεων.

Το σύστημα των πολλαπλών εξαιρέσεων στο οποίο υπόκεινται οι εθνικές μειονότητες είναι, για τους παραπάνω λόγους ένας «άνοιχτός λογαριασμός» που πρέπει να κλείσει. Αυτά που δίνει ή «πατρίδα» στη μειονότητα, μπορεί να τα δίνει το κράτος της. Άρα, αυτά που η μειονότητα ζητά από την «πατρίδα», μπορεί να τα ζητήσει από το κράτος της. Το κράτος στην δικαιοδοσία του οποίου υπάγεται η μειονότητα μπορεί να μεριμνήσει για εκείνα που συγκεντρώνουν την αποσταθεροποιητική και σπάνια ανυστερόβουλη φροντίδα του κράτους-«πατρίδα».

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ προϋποθέτει μία συγκεκριμένη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στον προστάτη και αυτόν που την επιθυμεί. Ιστορικό και πολιτικό προαπαιτούμενο της προστασίας των ανθρώπων από τα κράτη δεν είναι απλώς η συγκρότηση πολιτικά οργανωμένης εξουσίας, αλλά και η παραδοχή – έστω θεω-

ρητική στις αφετηρίες της – ότι αυτή η πολιτικά οργανωμένη εξουσία είναι δυναμική πηγή παραδιάσεων των δικαιωμάτων. Η εκχώρηση ή αναγνώριση δικαιωμάτων είναι καταρχήν μία πράξη αυτοκριτικής, βεβιασμένα προερχόμενης από την ένταση των ανθρωπίνων διεκδικήσεων. Όπως σωστά έχει γραφτεί «κάθε δικαίωμα είναι στην αρχή μία διεκδίκηση. Η μετάβαση στο δικαίωμα γίνεται τη στιγμή που η διεκδίκηση γίνεται τόσο επικίνδυνη για την πολιτική κοινότητα, που αυτή αναγκάζεται να αναγνωρίσει τη διεκδίκηση ως δικαίωμα προκειμένου να καθουχασθεί, να αυτοσυντηρηθεί ως πολιτική κοινότητα. Εάν δεν αναγνωρίσει μία τέτοια ανάγκη ως δικαίωμα, κινδυνεύει να διαλυθεί».¹

Αυτός που προστατεύει κατά κανόνα είναι ο κυρίαρχος. Διά της κυριαρχίας του προστατεύει. Προστατεύει από τον «κακό εαυτό του»: τις αυθαιρεσίες, τον αυταρχισμό του, την άδικαιολόγητη βία, τις έγγενεις τάσεις ολοκληρωτισμού του, κτλ. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ουσιαστικά αυτοπροστατεύεται. Άρα η ίδια η έννοια της προστασίας των δικαιωμάτων των ανθρώπων θεμελιώνεται στο σκληρό πυρήνα του παραδόξου της νεωτερικής κυριαρχίας, που έντοπιζεται στις σχέσεις υποκειμένου και κράτους. Αυτός που προστατεύει είναι και αυτός από τον οποίο κινδυνεύουμε. Η πλήρωση λοιπόν της προστασίας προϋποθέτει μία συγκεκριμένη πρόσληψη εκ μέρους του υποκειμένου. Δεν αφήνουμε όποιον κι όποιον να μας προστατεύει διότι δεν αφήνουμε όποιον κι όποιον να μας εξουσιάζει.

Έρχομαστε λοιπόν στο ζήτημα που σε τελευταία ανάλυση είναι και το μείζον: οι σχέσεις νομιμότητας και νομιμοποίησης της κυριαρχίας. Με άλλα λόγια η σχέση των έγγυητικών με τις νομιμοποιητικές λειτουργίες των κανόνων προστασίας ατομικών δικαιωμάτων των σύγχρονων Συνταγμάτων. «Ζητώ προστασία» ισοδυναμεί με το γεγονός ότι νομιμοποιώ κάποιον να με προστατεύει. Ο κανόνας εδώ είναι η νομιμοποίηση της κυριαρχίας, δηλαδή της κρατικής νομιμότητας. Το κράτος εξακολουθεί να είναι ο βασικός δέκτης της προσδοκίας μας για προστασία. Η προστασία είναι λοιπόν μία σχέση υποταγής.

Η ΠΟΡΕΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ του διεθνούς δικαίου προστασίας των δικαιωμάτων είναι – σύμφωνα με τη συλλογιστική που αναπτύχθηκε ανωτέρω – μία κατάκτηση, ακριβώς γιατί η σχέση υποταγής υποκειμένου προς το κράτος, μία σχέση την οποία τα κράτη θα επιθυμούσαν να διατηρήσουν στεγανή, τίθεται σταδιακά υπό την έποπτεία και τόν δικαιοδοτικό έλεγχο διεθνών θεσμών.

1. Rousso-Lenoir D., «La philosophie du droit», in Giordan H., *Les minorités en Europe, Droits linguistiques et droits de l' homme*, Paris, KIME, 1992, p. 81.

Όστόσο, δέν μπορεί νά παραβλεφθεῖ πώς ἡ προστασία τῶν μειονοτήτων ἀπό τίς «μητέρες-πατρίδες» τους εἶναι ἓνα πραγματικό δεδομένο, τοῦ ὁποῖου οἱ ιστορικές αἰτίες θά ἦταν παραπλανητικό νά ἀναζητηθοῦν ἀποκλειστικά στή σφαῖρα τῆς πολιτικῆς ἑνός ὁμορου κράτους, ἢ ἀκόμη περισσότερο στό ἀχανές καί θολό πεδίο τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας καί τῆς συνειδησιακῆς ἔνταξης τῶν ὑποκειμενικότητων, ἀκόμη καί ἐάν δεχτοῦμε πώς αὐτές ἔχουν τόν τελευταῖο λόγο.

Τό γεγονός ὅτι ἡ «*not so straightforward*» (ὄχι καί τόσο εἰλικρινής) νομιμοποίηση τῆς προστασίας ἑνός συγγενικοῦ κράτους, ὅπως τήν ἀποκαλεῖ ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Βενετίας τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης² βρῖσκει πολιτικά ἐρείσματα στό τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ ἑνός κράτους, τίς περισσότερες φορές σηματοδοτεῖ καί τήν ἀνεπάρκεια τῶν πολιτικῶν τοῦ κράτους αὐτοῦ ἔναντι τῶν μειονοτήτων πού βρῖσκονται στήν ἐπικράτειά του. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο, τά ἴδια τά κράτη ὑπονομεύουν τήν κυριαρχία τους καί τήν ἀποκλειστική δικαιοδοσία ἐπὶ τῶν πολιτῶν τους. Κατ' οὐσίαν λοιπόν, αὐτοῦπονομεύονται. Ἐξ ἄλλου, ἄς μήν ξεχνᾶμε ὅτι ἡ πολυπαθὴ ἱστορία τοῦ 20οῦ αἰῶνα στήν Εὐρώπη, δίνει ἀρκετά παραδείγματα περιπτώσεων ὅπου τό συγγενικό κράτος θεωρεῖ «δικούς του» αὐτούς πού γιά τήν ἐδαφική δικαιοδοσία συχνά θεωροῦνται «ξένοι», κυριολεκτικά καί μεταφορικά ἀπόδλητοι. Πολιτικές διακρίσεων σέ βάρος τῶν μειονοτικῶν ἀνθρώπων ὄχι μόνο ἐπιτείνουν τήν προσδοκία προστασίας τους ἀπό τίς μητέρες-πατρίδες, ἀλλά – τό χειρότερο γιά τή συνύπαρξη τῶν ἀνθρώπων – ἡ προσδοκία αὐτῆς τῆς προστασίας φορᾷ τόν προπολιτικό μανδύα τῆς ἐθνικῆς γενεαλογικῆς νομιμοποίησης παρά αὐτόν τῆς καθολικῆς ἀξιοπρέπειας.

Σωστά λοιπόν ὁ Ὑπατος Ἀρμοστής τοῦ ΟΑΣΕ γιά τίς ἐθνικές μειονότητες διατυπώνει τή θέση ὅτι: «ἡ διμερῆς προσέγγιση δέν πρέπει νά ὑπονομεύει τίς θεμελιώδεις ἀρχές πού ἐγγράφονται στά πολυμερή διεθνή ὄργανα. Ἐπιπροσθέτως, τά κράτη πρέπει νά προσέχουν ὥστε νά μή δημιουργοῦν τέτοια προνόμια γιά συγκεκριμένες ὁμάδες, πού θά εἶχαν ἀποσυνθετικά ἀποτελέσματα γιά τά κράτη στά ὁποῖα αὐτές οἱ ὁμάδες ζοῦν».³ Τό γεγονός ὅτι ἡ ἐπίλυση τῶν μειονοτικῶν προβλημάτων εἶναι μιά ἱστορικά ἀνοιχτή ὑπόθεση μέ ἀβέβαια ἔκβαση, στήν ὁποία ὁ ἐθνικός – βλέπε ἐθνικιστικός – λόγος τοῦ συγγενικοῦ κράτους καί ὁ ἀλυτρωτικός λόγος τῆς μειονότητας ἔχουν δεσπόζουσα θέση, μᾶλλον ἐπιτείνει παρά ἀδρανοποιεῖ τήν εὐθύνη τοῦ κράτους στήν ἐπικράτεια τοῦ ὁποῖου ζεῖ ἡ μειονότητα. Παρά τά φαινόμενα καί τίς παραπλανητικές πρῶτες ἐντυπώσεις, τό κράτος αὐτό εἶναι τίς περισσότερες φορές ὁ ἰσχυρός παίκτης.

Στή συνέχεια αὐτοῦ τοῦ κειμένου θά ἐπιχειρήσουμε νά καταγράψουμε τήν συμπεριφορὰ τῆς Ἑλλάδας ὡς «μητέρα-πατρίδα».

Ὁ ἑλληνισμός ἀπό πολιτισμική οἰκουμενική ἀναφορὰ, γεωπολιτική ἐθνική στόχευση

Ὁ ἑλληνισμός ὡς κατεξοχὴν ὄρος ἰδεολογικοῦ περιεχομένου συνεχῶς ἐπαναμορφοποιεῖ τό περιεχόμενό του, ὅταν οἱ ἐθνικές ἀνάγκες τό ἀπαιτοῦν. Ὁ ἑλληνισμός καταρχὴν ὀριοθετεῖται ἀποκλειστικά καί μόνο πολιτιστικά, ὡς ὄρος τοῦ γερμανικοῦ ρομαντισμοῦ καί ἰδεαλισμοῦ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα: παραπέμπει ἐξ ὀλοκλήρου στήν *ἱστορία τῶν ἰδεῶν* καί τήν ἀκτινοβολία ἢ σημασία τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος στή μοντέρνα ἱστορία, στήν οἰκουμενικότητα τοῦ ἐλληνικοῦ γένους.⁴ Ὅμως, στή συνέχεια, ἀπό τό δεύτερο μισό τοῦ 19ου αἰῶνα καί ὕστερα, ὁ ὄρος, μέσω τῆς χρήσης του ἀπό τούς Ἑλληνες ἱστορικούς καί διανοούμενους, ἀπό συλλογική ἱστορική ἀναφορὰ τῆς νεωτερικότητας, γίνεται τό γεωπολιτικό διακύβευμα τοῦ ἐλληνικοῦ ἐθνικοῦ. Γιά τήν ἀκρίβεια ἐγινε ἡ ἴδια ἡ *ἐθνική ὑπόθεση τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας*: σύμφωνα μέ τόν Παπαρηγόπουλο, ὁ ἑλληνισμός πολιτικά σηματοδότησε τήν ἀδυναμία τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους νά περιοριστεῖ στήν ἐδαφική ἐπικράτεια τῆς τότε ἐλεύθερης Ἑλλάδας καί τήν ἀνάγκη προστασίας τῶν ὁμογενῶν ἔξω ἀπό τήν ἐπικράτεια.⁵ Ἄν στό *ἐξωτερικό* ὁ ἑλληνισμός στοιχειοθέτησε τούς ὄρους ἀπελευθέρωσης τῶν «ὑπόδουλων» Ἑλλήνων χάριν τοῦ ἱστορικοῦ πεπρωμένου ἢ χρέους τῆς ἐθνικῆς ἐνότητας, στό *ἐσωτερικό*, ἀντιστρόφως, ὁ ἑλληνισμός ἀπέκτησε ἄλλες σηματοδοτήσεις, ἐξ ἴσου ὅμως χρήσιμες γιά τήν ὑπόθεση τῆς ἐθνικῆς ἐνότητας.

2. Venice Commission, *Report on the Preferential Treatment of National Minorities*, Venice, 19-20 October 2001, Council of Europe, CDL-INF (2001) 19, p.15.

3. Πρ. Statement issued by Rolf Ekeus, OSCE High Commissioner on National Minorities, 26 October 2001.

4. Ὅπως γράφει καί ὁ Ν. Sigalas σέ: «*Hellénistes, Hellenisme et idéologie nationale*» σέ *L'antiquité grecque au XIXe siècle: un exemplum contesté?*, C. Avlami (dir.), L'Harmattan, Paris, 2000, σ. ὁ ἑλληνισμός («*hellenismus*») ἐμφανίζεται κυρίως στά περιβάλλοντα τοῦ γερμανικοῦ ρομαντισμοῦ, κυρίως στόν J. Herder καί G. Droysen, ὡς μιά φάση στή διαμόρφωση τοῦ κοσμοπολιτικοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἢ ὁποῖα στοιχειοθέτησε τούς ὄρους ἀνάδυσης τῆς Νεωτερικότητας: μιά περίοδος *ἐθνικοποίησης* οἰκουμενικοῦ χρόνου. Ὅχι ἀπρόσμενα, «ὁ ἑλληνισμός εἶναι μιά ἱστορικά ἐπαναπροσδιοριζόμενη ἔννοια». Σ. Βασιλάκη, «Ἑλληνισμός» σέ: Α.-Φ. Χρησιδῆ (ἐπιμ.), *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας ἀπό τίς ἀρχές ἕως τήν ὕστερη ἀρχαιότητα*, Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Μελετῶν [Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 2001, σσ. 839-848].

5. «Ἱστορία τῶν ὀνομάτων Ἑλληνες, ἐλληνικό ἔθνος, ἑλληνισμός» σέ Κ.Θ. Δημαράς, *Κ. Παπαρηγόπουλος, Προλεγόμενα*, Ἀθήνα, 1970, σ. 90 καί 91.

Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ, μέσα στην επικράτεια, συμβολίζει την, κατά τόν Γκέλνερ *καθολικά υψηλή κουλτούρα*⁶ σε μία κοινωνία στην οποία «κατώτεροι» πολιτισμοί καθόριζαν προηγουμένως τις ζωές των περισσοτέρων. Έδω ή «άποστολή του έλληνισμού» ήταν αυτονόητη. Πρόκειται προφανώς για τή διαδικασία έθνοπολιτιστικής και θρησκευτικής όμογενοποίησης τής επικράτειας: ουσιαστικά, για τή έλληνοποίησή της.⁷ Όμως, για τή εκπλήρωση του στόχου αυτού, οι Έλληνες διανοούμενοι δέν βρήκαν τά προσφιλή τους ύλικά στην έγελιανή σχηματικά άναγνωρισμένη ως «γερμανική» έσχατολογική αντίληψη για τήν ιστορία, πού, όπως είδαμε, κυριαρχεί στο ιδεολογικό όπλοστάσιο τής έδαφικής επέκτασης του κράτους. Η χρήση τής δεδομένης, είκαζόμενης ή καταπιεζόμενης ύποκειμενικής βούλησης είναι άναγκασία προκειμένου να όμογενοποιηθεί ή επικράτεια. Η σχηματικά άναγνωρισμένη ως «γαλλική» αντίληψη για τό έθνος, αυτή του κατά Ρενάν δημοψηφισματος,⁸ ανέπτυξε μία ιδιαίτερη χρηστική άξία για τόν έλληνισμό και τις έσωτερικές του φιλοδοξίες. Ακόμη και ως τις άρχές του 20ού αιώνα, στην Ελλάδα και τά ύπόλοιπα Βαλκάνια, ύπήρχαν χριστιανικοί όρθόδοξοι πληθυσμοί μέ ύπό διαμόρφωση έθνική συνείδηση. Ο έλληνικός έθνικισμός μέσω του *έλληνισμού*, διά τής μιάς – αυτής τής βούλησης συμμετοχής στο έθνος – ή διά τής άλλης όδου – αυτής τής ιστορικής συνέχειας του – είτε διά άπλών τεχνασμάτων⁹ δέν έπαψε να τους θεωρεί τμήμα του.¹⁰

Η έννοια τής όμογένειας: τό ιστορικό *passer-tout* του έλληνισμού

Η μετατόπιση από τήν πολιτιστική στή γεωπολιτική έκδοχή τής έννοιας του έλληνισμού, σχηματικά έντοπίζεται τή στιγμή πού τό έλληνικό έθνος δημιουργεί και δημιουργείται από τήν ιστορία του. Η κανονιστική μητέρα αυτής τής μετατόπισης έντοπίζεται σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο ως προς τήν έσωτερική του ιεράρχηση έννομο καθεστώς, πού καλύπτει τό «*Δημόσιο Δίκαιο τών Ελλήνων*» στά Συντάγματα του 19ου και του 20ού αιώνα έως τή μεταπολίτευση (και τις έσωτερικές του κατηγοριοποιήσεις),¹¹ τις άλυτρωτικές ρήτρες τών πρώτων έλληνικών Συνταγμάτων και τή διαχεόμενη, διάσπαρτη σε όλα τά επίπεδα τής έλληνικής έννομης τάξης ύποχρέωση τής πολιτείας να μεριμνά για τόν έλληνισμό έκτός τής επικράτειας. Τό άναθεωρημένο άρθρο 108 του έν ισχύει έλληνικού Συντάγματος μας είναι ή κανονιστική κορωνίδα τής ύποχρέωσης αυτής: «1. Τό Κράτος μεριμνά για τή ζωή του άπόδημου Έλληνισμού και τή διατήρηση τών δεσμών του μέ τή μητέρα πατρίδα». Η δεύτερη άναθεωρημένη τό 2001 παράγραφος του άρθρου κατοχυρώνει ρητά τή συνταγματική θέση και τόν ρόλο του Συμβου-

λίου Αποδήμου Έλληνισμού, πού «έχει άποστολή του τήν έκφραση όλων τών δυνάμεων του άπανταχού Έλληνισμού», μίν άφήνοντας καμία άμφιβολία για τήν πανηγυρικά διατυπωμένη βούληση του συντακτικού νομοθέτη να επέμβαίνει σε ζητήματα πού άφορούν κατοίκους και συχνά ύπηκόους άλλων κρατών.

ΕΚΕΙΝΟ ΠΟΥ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΕΙ τή μετάβαση από τήν ιστορική διαχρονία στή γεωπολιτική στόχευση του έλληνισμού, είναι σε τελευταία άνάλυση, ή ύποχρέωση μεριμνας και προστασίας αυτών πού για λόγους κάποιου

6. Πρβλ. E. Gellner, *Έθνη και έθνικισμός*, Έκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1993, σ. 71 και έπ.

7. Πρβλ. άνάμεσα σε άλλα τήν περιεκτική άνάλυση του Γ. Μηλιού, «Η διαμόρφωση του έλληνικού έθνους και κράτους ως διαδικασία οικονομικής και πληθυσμιακής όμογενοποίησης» σε: Κ. Τοισελίκη, Δ. Χριστόπουλου (έπιμ.), *Τό μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα*, έκδ. Κριτική, Αθήνα, 1997, σσ. 281-314.

8. Σύμφωνα μέ τή διατύπωση του κατεξοχόν εκπροσώπου του γαλλικού έθνικισμού E. Renan σε διάλεξη πού έδωσε στη Σορβόννη τό 1882, «τό έθνος είναι ένα καθημερινό δημοψήφισμα». Ο Renan και κυρίως ό Fustel de Coulanges, είχαν, μέ άφορμή τή γαλλογερμανική διένεξη για τήν Αλοατία-Λορένη, αναπτύξει τή θέση ότι τό άνήκειν σε ένα έθνος είναι ζήτημα πού σε τελευταία άνάλυση, ούτε μέ ιστορικά δίκαια σχετίζεται, ούτε μέ τή γλώσσα ή τόν έν γένει προπατορικό πολιτισμό, αλλά μέ τή βούληση τών προσώπων και άποκλειστικά μέ αυτή.

9. Προσφιές τεχνασμα συλλήβδην έλληνοποιήσεων είναι αυτό πού κατά κόρον χρησιμοποιήθηκε από τις έλληνικές στατιστικές στή Μακεδονία: τό έπιχείρημα διάγνωσης έθνικού φρονήματος βάσει θρησκευτικής ένταξης. Η αυθαίρετη ένταξη όλων τών σλαβόφωνων πατριαρχικών στους Έλληνες από τήν έλληνική πλευρά και ή έξ ίσου αυθαίρετη ένταξη όλων τών σλαβόφωνων έξαρχικών στους Βούλγαρους από τή βουλγαρική «λειτουργεί στις άρχές του αιώνα μας ως ένας ιδιότυπος στατιστικός μπαλαντέρ, ικανός να προσδώσει στο ένα ή στο άλλο στρατόπεδο τήν περιζήτητη αριθμητική ύπεροχή». Τ. Κωστόπουλος, *Η άπαγορευμένη γλώσσα*, Έκδ. Μαύρη Λίστα, Αθήνα, 2000, σ. 24. Πρβλ. επίσης και πύο άναλυτικά σε I. Mihalidis, «The war of statistics: traditional recipes for the preparation of the macedonian salad» *Eastern European Quarterly*, 32/1, 1998, σ. 9-21.

10. Ο Α. Μανιτάκης συνοπτικά παρουσιάζει αυτήν τήν ιδεολογική παλινδρόμηση στην έλληνική συνταγματική ιστορία στο κεφάλαιο «Έθνος και λαός στην έλληνική συνταγματική ιστορία» (σσ. 131-136) τής μονογραφίας *Συνταγματική όργάνωση του κράτους*, έκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσ/νίκη, 2001.

11. Πρβλ. άναλυτικά σε Δ. Δημούλη, «Λαός, έθνος και πολίτες στην έλληνική συνταγματική ιστορία», *Τό Δίκαιο τής Πολιτικής*, Έκδ. Έλληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2001, σσ. 367-429

ιστορικού άτυχήματος ή ανάγκης βρίσκονται εκτός επικράτειας, γενεολογικά συνδεδεόμενοι ωστόσο μαζί της με κοινούς δεσμούς καταγωγής. Η έννοια που καλύπτει όλο αυτό τό πληθυσμιακό σύνολο είναι ή γνωστή σέ όλους μας «όμογένεια». Η όμογένεια είναι όρος που βασίζεται σέ προπολιτικούς, κατεχοχόν φαντασιακούς δεσμούς, κοινές αναγωγές και προφανείς παρεπόμενους αποκλεισμούς μέ βάση τό στατικό κριτήριο τοῦ γένους. Τό κριτήριο όμως αυτό, άν και άπολύτως άναγκαίο τίς περισσότερες φορές, δέν είναι πάντα άρκετό, καθώς, έλλείψει έπαρκών γενεολογικών ένδείξεων, ένεργοποιείται έπιπλέον τό ύποκειμενικό στοιχείο τής «έλληνικής έθνικής συνείδησης», που μέ τή σειρά τής παραπέμπει σέ κοινότητα γλώσσας, θρησκείας και πα-

ραδόσεων.¹² Σέ όλες τίς περιπτώσεις πάντως, ή συνύπαρξη τών δύο σχολών περί τοῦ έθνους όπως έκφράζονται μέσα στην έννοια τής όμογένειας, δέν είναι ίσοβαρως κατανεμημένη. Τό δίκαιο τοῦ αίματος κρατά τήν ήγεμονική θέση για τήν πιστοποίηση τής έλληνικότητας, ή δέ προσφυγή στην συναγόμενη βούληση τοῦ ύποκειμένου είναι μάλλον έπικουρική.¹³ Έκείνο που πολύ περισσότερο πάντως από τήν όποια όντολογική διερεύνηση τής έννοιας τής όμογένειας, έχει για

12. Ζ. Παπασιώπη-Πασιά, *Δίκαιο Έθαγένειας*, Έκδ. Άντ. Ν. Σάκκουλα, Άθήνα-Κομοτηνή, 1994, σ. 45 και 93.

τόν παρόν κείμενο σημασία, εἶναι νά περιδιαβοῦμε στίς πρακτικές πολιτικές συνέπειες ἀπόδοσης τῆς ιδιότητος τοῦ ὁμογενοῦς στήν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ συνταγματικοῦ κράτους. Στό πλαίσιο αὐτό, δέν θά ἦταν ὑπερβολή νά πούμε ὅτι ἡ χρήση τοῦ ὄρου καί κατ' ἐπέκταση ἡ ἀπόδοση τῆς ιδιότητος, λειτούργησε σάν ἕνας «τροχονόμος»¹⁴ ἑλληνικῶν ἀλυτρωτικῶν βλέψεων καί διακρισιακῶν συνεπειῶν ὑπέρ τῶν προσώπων πού ὑπάγονται στό καθεστῶς τοῦ ὁμογενοῦς, ἐντός ἢ ἐκτός ἐπικράτειας στίς ἀκόλουθες πληθυσμιακές κατηγορίες:

Πρῶτον, στίς ἑλληνικές παροικίες τῆς Βαλκανικῆς, Ἀνατολικῆς κυρίως Μεσογείου καί Μαύρης Θάλασσας. Εἶναι γνωστό πῶς οἱ δραστήριες αὐτές ἐμπορικές κοινότητες τῆς πρώτης καί πρότερης τῆς δημιουργίας τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους διασπορᾶς – καί κυρίως αὐτή τῆς Ρουμανίας – λειτούργησαν καταλυτικά στή συγκρότηση τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνικοῦ κινήματος, μεταφέροντας στήν ὑπό ὀθωμανική κυριαρχία χώρα τῆς ἀνατρεπτικές ιδέες τοῦ 1789. Στή διάρκεια τοῦ 20οῦ αἰώνα, οἱ κοινότητες αὐτές καί γιά διαφορετικούς λόγους οἱ καθεμία, στή συντριπτική τους πλειοψηφία, παλιννόστησαν στήν ἑλληνική ἐπικράτεια.

Δεύτερον, στίς ἑλληνικές μειονότητες τῆς Τουρκίας, Ἀλβανίας καί λιγότερο Βουλγαρίας, μετά τήν ἀνταλλαγή πληθυσμῶν τοῦ 1923. Οἱ ἀλύτρωτοι Ἕλληνες τῶν «χαμένων πατρίδων», οἱ ὅποιοι γιά τούς λόγους τοῦ «ἱστορικοῦ ἀτυχήματος» τῆς εἰσαγωγῆς μας θρέθηκαν ἐκτός ἑλληνικῆς ἐπικράτειας συνιστοῦν πρακτικά τόν κορμό τῆς ἑλληνικῆς ὁμογένειας καί νομιμοποιοῦν θεωρητικά τή συγκρότηση τοῦ ἀλυτρωτικοῦ ὄπλοστασίου ἀξιών τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Τρίτον, στίς ἑλληνικές μεταναστευτικές κοινότητες σέ ΗΠΑ, Αὐστραλία καί Γερμανία κυρίως, τό μείζον κύμα ἀποδημίας τοῦ ἑλληνισμοῦ γιά οικονομικούς λόγους κατά τή διάρκεια τοῦ 20οῦ αἰώνα. Γιά τήν πληθυσμιακή αὐτή κατηγορία, ἡ ἀπόδοση δικαιωμάτων πού προκύπτουν ἀπό τήν ιδιότητα τοῦ ὁμογενοῦς ἰσοδυναμεῖ μέ τήν πραγματική ἢ συμβολική ἔνδειξη μέριμνας τοῦ ἔθνους γιά τά παιδιά του πού δέν μπόρεσε νά κρατήσει στήν ἐπιμέλεια, δηλαδή στή δικαιοδοσία του.

Τέτατον, στίς ἑλληνικές κοινότητες τῶν Δημοκρατιῶν τῆς πρώην ΒΣΣΔ, ἀποτελούμενες ἀπό ἑλληνοφώνους καί ρωσόφωνους Πόντιους. Ἡ πληθυσμιακή αὐτή κατηγορία, ἡ ὁποία στήν ἑλληνική ἐπικράτεια ἀντιμετωπίστηκε σάν τό δεύτερο κύμα προσφυγιάς Ποντίων πρὸς τήν «μητέρα-πατρίδα», – τό πρῶτο προέκυψε ἀπό τήν ὑποχρεωτική ἀνταλλαγή πληθυσμῶν μέ τήν Τουρκία – μόλις μέ τήν παλιννόστησή του, ἀνακάλυψε τά προνόμια τῆς ιδιότητος τοῦ ὁμογενοῦς στήν Ἑλλάδα, προνόμια στά ὁποῖα εἶχε ξεχάσει ὅτι μπορεῖ νά προσδοκᾷ.

Πέμπτον, στούς πολιτικούς πρόσφυγες πού κατέφυγαν στήν Ἀνατολική καί Κεντρική Εὐρώπη μετά τόν Ἐμφύλιο. Ἡ ὑπαγωγή τῆς πληθυσμιακῆς αὐτῆς ὁμά-

δας στήν κατηγορία τοῦ ὁμογενοῦς, οὐσιαστικά σηματοδοτεῖ καί τήν ἐπιστροφή τοῦ σημαντικότερου τμήματος στήν ἑλληνική ἐπικράτεια, καθὼς ὁ ἐξοστρακισμός της οὐσιαστικά ἰσοδυναμοῦσε καί μέ ἐξαίρεση ἀπό τήν ὑπαγωγή της στήν κατηγορία τοῦ Ἑλληνα, γενικῶς. Ἀναφέροντας στόν κατάλογο τῶν ὁμογενῶν τούς πολιτικούς πρόσφυγες, οἱ ὅποιοι σήμερα εἶναι ἐλάχιστοι, εἶναι προφανές ὅτι αὐτά πού τούς διαφοροποιοῦν ἀπό τίς ὑπόλοιπες ὁμάδες εἶναι σίγουρα πολύ περισσότερα ἀπό αὐτά πού τούς ἐνώνουν. Ἐξ ἄλλου, σέ ἀντίθεση μέ ὅλες τίς παραπάνω κατηγορίες ὁμογενῶν, ὁ κομμουνιστής πρόσφυγας εἶναι ὁ ἀντίρροπος τῆς μετεμφυλιακῆς περιόδου γιά τό ἑλληνικό ἔθνικό κράτος. Ὁ ἐπαναπατρισμός τῶν «Ἑλλήνων τό γένος»¹⁵ πολιτικῶν προσφύγων καί ἡ ἔθνική συμφιλίωση οὐσιαστικά σηματοδοτεῖ τήν ἱστορική ἐπιστροφή του στήν κατηγορία τοῦ Ἑλληνα ἰθαγενοῦς. Γιά τό λόγο αὐτό, ἡ ἐνασχόληση μέ τήν ὁμάδα αὐτή ἐκφεύγει τῶν ὁρίων τῆς εἰσήγησης.

Ἡ ἐγκατάσταση ὁμογενῶν στήν Ἑλλάδα τοῦ 20οῦ αἰώνα: παροχές καί προσδοκίες

Τό μακρόσυρτο αὐτό ἱστορικό εἰδυλλιακό στιγμιότυπο στίς σχέσεις τῆς Ἑλλάδας μέ τούς ὁμογενεῖς της δρομολογεῖται ἀπό τή στιγμή πού τό ἑλληνικό κράτος ὀλοκληρώνεται ἐδαφικά στίς «νέες χῶρες» του, κερδίζοντας πολλά ἀλλά καί ἀπεμπολώνοντας συνάμα τμήμα τῶν προσδοκιῶν του στίς ἐδαφικές ἀνακατατάξεις τοῦ μεσοπολέμου. Ἡ πορεία ὠστόσο τοῦ 20οῦ αἰώνα ὁδηγεῖ καί στή συρρίκνωση τῆς ὁμογένειας ἐκτός Ἑλλάδας. Ἡ ἐγκατάλειψη τῶν πόλεων, ἱστορικῶν ἐγκαταστάσεων τῶν ἑλληνικῶν παροικιῶν τῆς Μαύρης Θάλασσας καί τῆς Αἰγύπτου, γιά λόγους πού οὐδόλως

13. Τήν ἴδια στιγμή πού ἡ προσφυγή στό ὑποκειμενικό κριτήριο περί ἔθνους χρησιμοποιεῖται προκειμένου ἀλλοδαποί νά μπορέσουν νά πολιτογραφηθοῦν Ἕλληνες, ἐπίσης προσφέρεται γιά νά ἀποκλείσει ἀπό τήν ιδιότητα τοῦ πολίτη ὅσους Ἕλληνες οἱ ἀρχές πιστεύουν ὅτι δέν ἔχουν ἑλληνική ἔθνική συνείδηση. Δύσκολα μπορεῖ κανεὶς νά ἀποδώσει κάποιο ἄλλο περιεχόμενο στήν ιδιότητα τοῦ Ἑλληνα «ἀλλογενή», καθὼς ἡ ἑλληνική ἔννομη τάξη – πού ἀποκλείει τήν ὑπαρξη ἔθνικων μειονοτήτων – ἐξ ὀρισμοῦ δέν δύναται νά δεχθεῖ Ἑλληνα πολίτη μὴ Ἑλληνα τό γένος. Ἡ προσφυγή σέ αὐτό τό πολιτειακό ἰδίωμα τοῦ «ἀλλογενοῦς» πέραν τοῦ ὅτι συνιστᾷ ἀντίφαση στούς ὅρους του, ἀποτελέσει τό βασικότερο ὄπλο στέρξης τῆς ἑλληνικῆς ἰθαγένειας ἀπό μειονοτικούς στό τελευταῖο μισό τοῦ 20οῦ αἰώνα.

14. Ἡ παρότητα τοῦ ὄρου ἀνήκει στόν Ἀνδρέα Τάκη.

15. Πρβλ. σχετικά στήν εἰσήγηση τοῦ Κ. Τοιτοσελίκη στό συνέδριο.

σχετίζονταν με τις σχέσεις των κοινοτήτων αυτών με το γηγενές στοιχείο – ούτε με τις σχέσεις της Ελλάδας με τα αντίστοιχα κράτη – αλλά με ευρύτερες στρατηγικές επιλογές των πολιτειών αυτών, οδηγεί στην ουσιαστική εξαφάνιση των παροικιών της ελληνικής ομογένειας. Η εγκατάστασή τους στην Ελλάδα ή η απευθείας μετοίκισή τους σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες είναι μία ιστορικά «ανάιμακτη» διαδικασία, ή όποια λόγω της ταξικής καταγωγής των πληθυσμών αυτών, της κοσμοπολιτικής τους ιδιοσυγκρασίας και του μή συγκρουσιακού χαρακτήρα των σχέσεων του με τους ντόπιους ή του μη δραματικού χαρακτήρα της αποχώρησής του, δεν δημιούργησε έντονους κραδασμούς στην ελληνική επικράτεια και τους συμβολισμούς που το ελληνικό έθνος είχε εναποθέσει στους όμογενείς του. Ακόμη και τό ξερίζωμα της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινούπολης, που φυλλορροεί ραγδαία στη δεκαετία του '50 και '60 προς την Ελλάδα, δεν τροφοδότησε μεγάλες εντάσεις στις σχέσεις με την Τουρκία. Η «μητέρα-πατρίδα» αποδεικνύεται ανεπαρκής να διαπραγματευτεί για να κρατήσει την ομογένειά της στην Τουρκία, αντισταθμίζει ωστόσο την ανεπάρκειά της αυτή, με την ένδειξη της γενναιοδωρίας της στους Έλληνες από την Τουρκία, υπάγοντας αυτούς που στερήθηκαν την ιδιότητα του Τούρκου πολίτη, σε ένα εξαιρετικά ιδιόμορφο καθεστώς ιθαγένειας.

Έτσι λοιπόν, τό Υπουργικό Συμβούλιο σε μία απόφασή του με την ένδειξη του «άκρως απόρρητου» της 1ης Μαρτίου 1976 «έχον υπόψη ότι πολλοί Όμογενείς στερούμενοι κανονικών διαβατηρίων συναντώσιν εν τῇ άλλοδατῇ ἀνυπέρβλητους δυσχερείας διά τήν μετακίνηση, τήν παραμονήν και τό δικαίωμα εργασίας αὐτῶν, ὅτι ἡ πολιτογράφηση αὐτῶν δέν καθίσταται ἐφικτή και ὅτι τό διαβατήριον δέν ἀποτελεῖ πάντοτε πλήρη ἀπόδειξιν Ἰθαγένειας ἀλλά μάχητον περί αὐτῆς τεκμήριον. Ἀποφασίζει: Δύνανται τους νά ἐφοδιασθῶσι δι' Ἑλληνικῶν διαβατηρίων, ἡ ἀπόκτησις τῶν ὁποίων δέν προσδίδει τήν Ἑλληνικήν ἰθαγένειαν: [...] (β) Οἱ ὁμογενεῖς ἐκ Τουρκίας ἀπό τῶν ὁποίων ἀφῆρθη ἡ Τουρκική ἰθαγένεια. (γ) Οἱ ὁμογενεῖς ἐκ Τουρκίας οἱ διαμένοντες ἐν Ἑλλάδι πέραν τῆς πενταετίας και στερούμενοι τουρκικοῦ διαβατηρίου».¹⁶ Ἐνῶ λοιπόν εἶναι ἀπολύτως κατανοητές οἱ δυσκολίες πού συναντοῦν οἱ ὁποιοῖδήποτε πολῖτες χωρίς ἰθαγένεια στήν άλλοδατῇ,¹⁷ σέ πρῶτο βαθμό προκαλεῖ ἀπορία ἡ σπουδή τοῦ Ἑλλήνα νομοθέτη νά διαγνώσει ὅτι ἡ πολιτογράφηση αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων δέν εἶναι ἐφικτή, ἀλλά παρόλ' αὐτά νά τους προμηθεύει μέ ἑλληνικό διαβατήριο, πού σημειωτέον ρητά δέν τους προσδίδει τήν ἑλληνική ἰθαγένεια. Τά προηγούμενα φαίνονται παράδοξα. Τά φαινόμενα ὅμως ἀπατοῦν και σίγουρα ἐξάπατοῦν αὐτούς πού δέν ἔχουν ἐξοικειωθεῖ μέ τίς πραγματικά ἀπίθανες πολιτικές τῶν κρατῶν ὅταν ἐρχονται ἀντιμέτωπα μέ τά μειονοτικά τους, τόσο ἐντός ἡ ἐκτός τῆς ἐπικράτειάς τους. Δεῖγμα τέτοιων πολιτικῶν ἐπιλογῶν εἶναι και αὐτή ἡ ὑπουργική ἀπόφαση, ἡ ὁποία,

κρατώντας τήν ἀνωνυμία της ὑπό τήν ένδειξη τοῦ ἀπόρρητου, οὐσιαστικά δημιουργεῖ μιὰ τρίτη κατηγορία προσώπων, κάπου ἀνάμεσα στήν ιδιότητα τοῦ πολίτη και αὐτή τοῦ άλλοδαποῦ ἡ ἀνιθαγενοῦς. Στόν ιστορικά ἀνύποπτο πού ἀκόμη διερωτᾶται γιά ποιόν λόγο ἡ ἑλληνική πολιτεία δέν παράσχει τή δυνατότητα πολιτογράφησης στοὺς ἀνιθαγενεῖς της ὁμογενεῖς τῆς Τουρκίας πού ζοῦν στήν Ἑλλάδα ἡ ἀκόμη και σέ αὐτούς πού ἦρθαν στήν Ἑλλάδα χωρίς τήν παραμικρή πρόθεση ἡ δυνατότητα ἐπαναπατριμοῦ τους στήν Τουρκία, ἡ ἀπάντηση εἶναι ὅτι ἡ ἑλληνική πολιτεία προτιμᾷ, προκειμένου νά διατηρήσει στατιστικά ζωντανό τό μειονοτικό της μέγεθος στήν Τουρκία, νά ὑπάγει τους ὁμογενεῖς σέ αὐτό τό – ἐξαμβλωματικό ἐξ ὄν και ἀπόρρητο – καθεστῶς ἡμι-πολιτικῆς, μέ ὅτι αὐτό μπορεῖ νά συνεπάγεται γιά τους ἀνθρώπους ἐκείνους.

Στό αὐτό τό καθεστῶς ὑπήχθησαν ἀπό τήν ἴδια Ὑπουργική Ἀπόφαση και οἱ ὁμογενεῖς ἀπό Ἀλβανίας, οἱ «Βορειοηπειρώτες». Γι' αὐτούς ὡστόσο, δέν ὑπῆρξε ἡ προϋπόθεση τῆς μή κατοχῆς τῆς ἀλβανικῆς ἰθαγένειας, ἀφ' ἐνός διότι τό ἀλβανικό καθεστῶς οὐδέποτε χρησιμοποίησε μαζικά τό μέτρο τῆς ἀφαίρεσης τῆς ἰθαγένειας, ὅπως τό ἑλληνικό ἡ τό τουρκικό, ἀλλά κυρίως, ἐπειδή στήν περίπτωση τῶν «Βορειοηπειρωτῶν» δέν σοβοῦσε κίνδυνος σύγχυσης, ἐλλείπει τῆς δυνατότητας παροχῆς ἀλβανικοῦ διαβατηρίου, ἐν γένει. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς κατάστασης εἶναι ὅτι ἕνας μικρός, μή δεκτικός ὑπολογισμοῦ, μά σίγουρα ὄχι ἀμελητέος ἀριθμός προσώπων πού ὑπάγονται στίς δύο αὐτές κατηγορίες ὁμογενῶν τελεῖ ἀκόμη σέ αὐτό τό καθεστῶς τῆς ἰδιότυπης πολιτειακῆς ὀμῆρίας. Τό δεδομένο καθίσταται πραγματικά ἐξωφρενικό ἐάν σκεφτεῖ κανεῖς πῶς αὐτή τή στιγμή στήν Ἑλλάδα ὑπάρχουν ἀνθρωποὶ πού γεννήθηκαν στήν ἐπικράτεια στίς δεκαετίες τοῦ '40, '50 και '60 ἀπό Ἑλληνες γονεῖς ἀπό τήν Ἀλβανία, και ἀκόμη φέρουν τήν ἀλβανική ἰθαγένεια, μολονότι οἱ δεσμοί τους μέ τήν Ἀλβανία εἶναι παντελῶς ἀνύπαρκτοι, οὔτε κἀν τήν ἔχουν ἐπισκεφτεῖ. Ἡ θέση τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας ὡς τά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '90 εἶναι σαφής: «καμία ἰθαγένεια στοὺς ὁμογενεῖς». Και νά σκεφτεῖ κανεῖς ὅτι εἴμαστε ἀκόμη στήν πρώτη γενιά τῆς ἑλληνικῆς ὁμογένειας ἀπό τήν Ἀλβανία, στοὺς ἀνθρώπους πού ζοῦν στήν Ἑλλάδα, πολύ πρῖν τῆ μαζική κάθοδο τῶν Ἀλβανῶν στή δεκαετία τοῦ '90. Οἱ ὁμογενεῖς, διερωτοῦνται τί χρωστᾶνε και δέν πολιτογραφοῦνται ἐπιτέλους Ἑλληνες. Μολονότι ἡ ιδιότη-

16. «Θέμα: Ἐκδοση ἐιδικῶν διαβατηρίων σέ ὁμογενεῖς μή Ἑλλήνας ὑπηκόους ἐκ Τουρκίας και Β' Ἡπείρου» Ἀριθμός πράξεως 22, 1η Μαρτίου 1976.

17. Ἐξ ἀντιδιαστολῆς δείχνοντας τό εἰδικό προνομιακό καθεστῶς στό ὁποῖο ὑπάγεται ὁ ἀνιθαγενής ὁμογενής στήν ἡμεδαπή.

τά τους αὐτή τούς τοποθετεῖ σέ μιά προφανή θέση ἰσχύος ἐναντί τῶν ἀλλοδαπῶν καί σέ ἐπίπεδο προνοιακῶν παροχῶν ἐνίοτε ἐναντί καί τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, οἱ εὐλογες ὑποψίες τους ὅτι ἔχουν ἀποκλειστικά κατασταθεῖ ὑποκείμενα ἐργαλειακῆς χρήσης καί ἄσκησης πιέσεων στίς διμερεῖς σχέσεις τῆς Ἑλλάδας μέ Ἀλβανία καί Τουρκία, δημιουργοῦν τούς πρώτους τριγμούς στήν ταύτισή τους μέ τή μητέρα-πατρίδα. Οἱ τριγμοί αὐτοί, ὡστόσο, ἀφοροῦν ἀποκλειστικά τούς ἴδιους τούς ὁμογενεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐνῶ διώνουν μεταξύ τους τό πρόβλημα, σπάνια θά τους ἐκθέσουν στά μάτια καί τά αὐτιά τῶν ὑπόλοιπων Ἑλλήνων. Ἀκόμη καί οἱ ἴδιοι, παρόλα τά παράπονα τους, ἔχουν υἱοθετήσῃ τή συμβολική τους ἀνύψωση σέ ἥρωες τῆς ἐθνικόφρονος πολιτείας. Τό στερεότυπο αὐτό μοιράζεται κατ' ἐξοχήν ἡ ὑπόλοιπη ἑλληνική κοινωνία καί προωθεῖ ἀπτότητα ἡ ἑλληνική πολιτεία, πού κατὰ τά λοιπά τούς στερεῖ τή δυνατότητα νά εἶναι Ἑλληνες πολίτες.

ΑΥΤΟ ΤΟ ΙΔΙΟΤΥΠΟ ΕΙΔΥΛΛΙΟ τῶν ὁμογενῶν μέ τή μητέρα πατρίδα, μολονότι ἠθικά ὑπόλογο, διατηρεῖ τίς προϋποθέσεις διαίτησής του, καθῶς οἱ ὑλικοί ὄροι πάνω στούς ὁποίους ἔχει στερεωθεῖ ἀκόμη ἀποδίδουν. Οἱ ὁμογενεῖς, μολονότι νοιώθουν κατὰ βάθος ἀπατημένοι, ἀρκοῦνται τέλος σέ μιά σχέση ἀμοιβαίων συμβιβασιμῶν μέ τήν πολιτεία, ἡ ὁποία βασίζεται σέ ἀποκλειστικές προνοιακές παροχές, μέ βασικότερη τήν ἐργασιακή προσομοίωση μέ τό πλέον προνομιούχο τμήμα τῶν Ἑλλήνων ἐργαζομένων, τῶν δημοσίου τομέα, μέ ὅ,τι αὐτό συνεπάγεται, δηλαδή προσλήψεις, ἐπιδόματα, ἐπιδοτήσεις, μονιμότητα, ἐργασιακή ἀσφάλεια, κτλ. εἶναι ἡ σημαντικότερη ἀνταπόδοση τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας σέ αὐτούς τούς ἡμι-πολίτες της. Μέ αὐτόν τόν τρόπο ἀποκρυσταλλώθηκε αὐτό τό ἰδιόμορφο καθεστῶς, οἴγουρα ὄχι μόνο ἑλληνικῆς ἐμπνεύσεως, ὅπου ὁ ὁμογενής ἔχει ὅλα τά δικαιώματα πού ἔχει ὁ Ἕλληνας πολίτης, πλὴν αὐτοῦ τῆς ἰθαγένειας. Ἡ «μητέρα-πατρίδα» μέ τίς προνοιακές της παροχές, ἀντισταθμίζει ἡ τουλάχιστον ἐπιχειρεῖ νά ἀντισταθμίσει τό ζήτημα τῆς πολιτογράφησης τῶν ὁμογενῶν μέ αὐτό τό ἰδιότυπο *affirmative action* ὑπέρ τῶν ὁμογενῶν.

Ἡ μετεμφυλιακή Ἑλλάδα τοῦ ἐθνικοῦ κράτους, τῶν ἐξοριῶν, στερήσεων καί πολιτικῶν ἀποκλεισμῶν, ἡ ἴδια χώρα τῶν ραγδαίων ρυθμῶν καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης πού ἀκόμη κλαψουρίζει λιγότερο ἢ περισσότερο εἰλικρινά γιά τίς χαμένες πατρίδες της διώχοντας σέ ὅλες τίς γωνίες τῆς γῆς πολιτικούς πρόσφυγες καί οικονομικούς μετανάστες, εἶναι ἕνας τόπος στόν ὁποῖο τό μοντέλο τοῦ ὁμογενοῦς πολιτικά ἀποδίδει, στό βαθμό – ἐπαναλαμβάνω – πού βασίζεται σέ μιά ἰδιότυπη ἐκδοχή τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους προνοίας. Ἦδη, ὅμως ὁ ρομαντικός καί ἥρωϊκός συμβολισμός πού ἐνέχει ἡ ἰδιότητα καί ἔννοια τοῦ ὁμογενοῦς, ἔχει τρωθεῖ βαθιά

στίς συνειδήσεις τῶν ἰδίων τῶν ὁμογενῶν, ἀλλά καί σταδιακά στήν πρόσληψη τῆς ἴδιας τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας, πού καί αὐτή ἀπό τήν πλευρά της, ἀρχίζει καί δυσανασχετεῖ: ἡ «ὁμογένεια» ἔχει γιά τά καλά εἰσαχθεῖ στήν ἱστορική πορεία τῆς ἠθικῆς της ἀπαξίωσης.

Ἡ εὐήμεροῦσα Ἑλλάδα τῆς μεταπολίτευσης ἀρχίζει διά τῆς σταδιακῆς ὑποχώρησης ἡ πραγματιστικῆς ἐγκατάλειψης τῶν ἀλυτρωτικῶν της ὁραμάτων καί τῆς εἰσαγωγῆς ἀλλοδαπῆς ἐργατικῆς τάξης νά βλέπει τήν εἰκόνα της ὡς ὁμογενειακῆς μητρόπολης νά ξεθωριάζει. Δρέποντας τίς δάφνες καί τά συγκριτικά πλεονεκτήματα πού ἀποκομίζει ἀπό τήν ὑποδοχή της στίς Εὐρωπαϊκές Κοινότητες, ἀρχίζει σταδιακά καί αὐτό-ἀναγνωρίζεται ὡς οὐραγός πλὴν ὅμως ἀσφαλές μέλος τῆς εὐρωπαϊκῆς καπιταλιστικῆς μητρόπολης.

Τό σημεῖο τομῆς γιά τό τέλος τοῦ εἰδυλλίου τῶν ὁμογενῶν μέ τή «μητέρα-πατρίδα», ὠριμη ἀπόληξη ὅλων τῶν προηγούμενων ἱστορικῶν διεργασιῶν στήν ἑλληνική κοινωνία, εἶναι ἡ πτώση τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ καί οἱ μαζικές μεταναστεύσεις τῆς ἑλληνικῆς μειονότητας τῆς Ἀλβανίας καί παλιννοστούντων κοινοτήτων τῆς τῆς ΕΣΣΔ.

Τό τέλος τοῦ εἰδυλλίου μέ τήν «μητέρα-πατρίδα»: ἡ ὁμογένεια στήν ἐποχή τῆς μετανάστευσης

Τό κατευθυνόμενο πρὸς τήν Ἑλλάδα μεταναστευτικό ρεῦμα τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἀποτελεῖ, κατὰ τήν ἀποψή μου, ἕνα ἀπό τά σημαντικότερα μακροσυρτα ἱστορικά στιγμότυπα πού ἔλαβαν χώρα ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπικράτειας καθ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ αἰῶνα. Πιστεύω ἐπίσης ὅτι ἡ κρισιμότητα αὐτοῦ τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος δέν ἔχει ἀκόμη ἐκτιμηθεῖ δεόντως ἀπό τήν ἑλληνική κοινωνική θεωρία καί πολιτεία, ἐξαιτίας τῆς χρονικῆς ἐγγύτητάς πού μᾶς ἐνώνει μέ τή δεκαετία αὐτή καί τοῦ ἱστορικοῦ μή δραματικοῦ, μή συναρπαστικοῦ τρόπου ἐπιτέλεσής του. Ἡ μοναδική αὐτή μετακίνηση πληθυσμῶν στήν ἐπικράτειά μας, τήν ὁποία ὁ ἱστορικός τοῦ μέλλοντος θά συγκρίνει μέ τίς μεγάλες καθόδους πού ἔλαβαν χώρα πρὸς τήν ἑλληνική χερσόνησο, - ἀνάμεσα σέ πολυάριθμους μείζονος σημασίας μακροϊστορικές συνέπειες – ἐπαναστασιοδοτεῖ καταλυτικά τή θεμελιώδη συλλογική καί μυθική ἀναφορά τοῦ *ἑλληνισμοῦ*, καί κατ' ἐπέκταση τοῦ περιεχομένου τῆς ἔννοιας τοῦ ὁμογενοῦς.

ΤΟ ΠΡΟΑΝΑΓΓΕΛΘΕΝ ΤΕΛΟΣ τοῦ εἰδυλλίου ὁμογενῶν καί μητέρας-πατρίδας τοποθετεῖται στήν ἱστορική στιγμή τῆς πτώσης τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ πού σηματοδοτεῖ τήν παλιννόστηση ἡ μετανάστευση τοῦ μείζονος τμήματος τῆς ἑλληνικῆς μειονότητας τῆς Ἀλβανίας καί ἑκατοντάδων χιλιάδων ἄλλων Ἀλβανῶν πολιτῶν,

παλιννοστούντων Ελλήνων και άλλων προσώπων από την πρώην ΕΣΣΔ, δεκάδων χιλιάδων Ρουμάνων και Βουλγάρων, και αναριθμητών άλλων λαών στην Ελλάδα. Ανάμεσα σε πολλά άλλα, η αλλαγή του δημογραφικού χάρτη της χώρας επιφέρει αυτό που σχηματικά θα ονομάσω *μετακύλιση του θεσμικού καθεστώτος και κοινωνικής πρόσληψης του όμογενοῦς από σχεδόν ήμεδαπό σέ ἡμι-παράνομο ἄλλοδαπό*. Ὁ ἡμι-πολίτης υποβιβάζεται ἔτσι ὄχι μία, ἀλλά δύο κοινωνικές κατηγορίες: δέν γίνεται ἄλλοδαπός, ἀλλά παράνομος ἄλλοδαπός ὑπό ἓνα καθεστώς ιδιότυπης ἀνοχῆς, ὅπου αὐτό που τόν διαφοροποιεῖ ἀπό τόν παράνομο βρισκόμενο στην Ελλάδα ἄλλοδαπό εἶναι ἡ προφορική διαβεβαίωση ὅτι δέν θά ἀπελαθεῖ.

Στή δεκαετία τοῦ '90 λοιπόν καθίσταται προφανές ὅτι ἡ κρίση που οὕτως ἢ ἄλλως σοβεῖ στόν πυρήνα τῆς ἔννοιας τῆς «ὁμογένειας» ἀποκτᾶ ἐνδημικά χαρακτηριστικά που ὁδηγοῦν στή βαθμιαία ἀκύρωση τῶν θετικῶν σημασιοδοτήσεων ἀπό τίς ὁποῖες ἡ ἔννοια συνοδεύεται κατά τή διάρκεια τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Ὁ λόγος εἶναι ἀπλός: ἐνῶ ἡ ἑλληνική πολιτεία μέ σχετική εὐκολία – παρ' ὅλη τή δυσαρέσκεια που κάθε προνοιακή παροχή προκαλεῖ – ἔχει καταφέρει νά ἀνταποκριθεῖ κατά τό μάλλον-ἥττον στίς κοινωνικές προσδοκίες τῶν μερικῶν δεκάδων χιλιάδων ὁμογενῶν που ἦταν ἐγκατεστημένοι στή χώρα μας ἕως τό 1990, ἡ ραγδαία αὐξηση τοῦ ὁμογενειακοῦ πληθυσμοῦ στήν τελευταία δεκαετία τοῦ αἰῶνα, καί κυρίως ἡ ἀκόμη πιό ραγδαία μετατόπιση πρὸς τό χειρότερο τῆς ταξικῆς θέσης αὐτοῦ τοῦ πληθυσμοῦ, δημιουργεῖ τίς προϋποθέσεις γιά τήν ὀριστική ἱστορική ἐγκατάλειψη τοῦ ἱστορικοῦ τύπου ὁμογένειας που γνωρίσαμε ἕως τώρα. Ἀναφερόμαστε λοιπόν σέ μιά προφανή κρίση παροχῶν: ἡ μητέρα-πατρίδα οὔτε ἐπιθυμεῖ πλέον – οὔτε μπορεῖ – νά παράσχει στό πλῆθος τῶν ἀπεγνωσμένων ἄλλοδαπῶν ὁμογενῶν, τά προνόμια που μεταπολεμικά παρεῖχε στά ἀστικά ἢ μεσαία στρώματα πόλεων τῶν ὀλιγαριθμῶν Αἰγυπτιωτῶν, Πολιτῶν ἀκόμη καί Βορειοηπειρωτῶν. Ἡ προνοιακή αὐτή κρίση δημιουργεῖ μέ τή σειρά της, προϋποθέσεις μιάς μείζονος σύγχυσης τῆς ἑλληνικῆς ἔννομης τάξης. Τό ἑλληνικό κράτος, χωρίς νά εἶναι δυνατό νά θεσπίσει κανόνες διαφοροποίησης τῆς πρώτης ἀπό τή δεύτερη γενιά ὁμογενῶν, οὐσιαστικά ἀκολουθεῖ ἓναν τύπο πολιτικῆς που ἀπέκτησε ἐνδημικά χαρακτηριστικά στή δεκαετία τοῦ '90, κυρίως σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τίς σχέσεις τῆς χώρας μέ τούς βαλκάνιους γείτονές της: ἡ χώρα, κατά τήν προσφιλή συνήθεια τοῦ ἀφελοῦς πτηνοῦ που προσποιεῖται ὅτι δέν ὑπάρχει τό πρόβλημα, παραπέμπει ἀπό τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '90 τή ρύθμιση τῶν ἐκρηκτικῶν διαστάσεων τοῦ μεταναστευτικοῦ φαινομένου, στό ἀπώτερο μέλλον, ἀφήνοντας ἔτσι ὅλους τούς δίχως χαρτιά ἄλλοδαπούς, ἀνάμεσα στους ὁποίους καί τούς ἐπικαλούμενους τήν ἑλληνική τους καταγωγή, σέ ἓνα ἀπόλυτο νομικό φλόυ. Τό μόνο που γνωρίζουν οἱ παράνομο βρισκόμενοι στή

χώρα ὁμογενεῖς εἶναι ὅτι, ποντάροντας στήν ἀνοχή τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας δέν διατρέχουν τόν κίνδυνο τῆς ἀπέλασης, κίνδυνος πάντα ὁρατός γιά ὅλους τούς ἄλλους ἄλλοδαπούς που δέν διαθέτουν κάποιο πειστικό τεκμήριο τῆς ἑλληνικότητάς τους.

Βρισκόμαστε στήν ἴδια περίοδο ὅπου ὅλοι μαθαίνουν πῶς τά ἑλληνικά προξενεῖα τῆς Ἀλβανίας, Γεωργίας, Ρωσίας καί ἄλλων κρατῶν καθίστανται χρυσοφόρες ἐπιχειρήσεις ἐκδοσης πιστοποιητικῶν ἑλληνικῆς καταγωγῆς στά πλήθη τῶν ἀπεγνωσμένων ἄλλοδαπῶν που στιβάζονται στίς αὐλές τους, ἐλπίζοντας ὅτι ἡ ἐκδοση – γιά νά τό ποῦμε καλύτερα, ἡ ἐξαγορά – τοῦ *Εἰδικοῦ Δελτίου Ταυτότητας Ὁμογενοῦς* θά σημάνει τήν λύση τῶν βιοτικῶν τους προβλημάτων στήν Ελλάδα. Ἐνδεικτικό ἀποτέλεσμα που μόνο θυμηδία μπορεῖ νά προκαλέσει: σύμφωνα μέ μελέτη,¹⁸ ἐπίσημες ἐκτιμήσεις καί συμπεράσματα ἐκτιμοῦν τόν ἀριθμό τῶν ἐγκατεστημένων στήν Ελλάδα ὁμογενῶν ἀπό τήν Ἀλβανία σέ περίπου διακόσιες χιλιάδες, μέγεθος τό ὁποῖο ὑπερβαίνει κατά πολύ ἀκόμη καί τίς πιό εὐφάνταστες ἐκτιμήσεις τῶν ἀλυτρωτικῶν βορειοηπειρωτικῶν σωματείων γιά τό σύνολο τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀλβανίας στίς δεκαετίες τοῦ '70 καί '80. Ἐνδεικτική τοῦ τρόπου κτήσης τοῦ *Εἰδικοῦ Δελτίου Ταυτότητας Ὁμογενοῦς*, εἶναι ἡ μέθοδος που ἐφάρμοξε – δέν γνωρίζω ἐάν τό κάνει ἀκόμη – τό ἑλληνικό Γενικό Προξενεῖο τῆς Κορυτσᾶς, τό ἐκπληκτικό «βλαχόμετρο», γιά τό ὁποῖο εἶμαι σέ θέση νά ἀναφερθῶ, καθότι αὐτόπτης μάρτυρας τῆς ἐπιτέλεσής του. Τό βλαχόμετρο εἶναι ἡ μέσφ συνέντευξης πού ζητᾷ νά τοῦ παρασχεθεῖ βίβα παραμονῆς στήν Ελλάδα ὑπό τήν ιδιότητα τοῦ ὁμογενοῦς. Ἐφόσον λοιπόν, εἴτε μιλῆσει βλάχικα μέ τόν διερμηνέα που βρίσκεται πίσω ἀπό τά κάγκελα τοῦ προξενικοῦ γκιόσ, εἴτε προσκομίσει πιστοποιητικό βλαχικῆς καταγωγῆς ἀπό κάποιον ἀπό τούς πολλούς βλάχικους συλλόγους που ἔχουν ἀναλάβει – μέ τό ἀζημίωτο βέβαια – νά προωθήσουν τήν ἐξίσωση «*Ἀλβανός βλάχος ἴσον Ἑλληνας*», μπορεῖ νά συμπεριληφθεῖ στους δυνητικούς κατόχους τοῦ πολυπύθητου ἐγγράφου καί νά μετοικήσει στή χώρα μας.¹⁹

Γιά ἀντίστοιχο ἀριθμό, πάλι ἐλαφρῶς χαμηλότερο τῶν διακοσίων χιλιάδων, κάνει λόγο ὁ Ὑπουργός Μακεδονίας-Θράκης γιά τούς ἐγκατεστημένους στήν Ἑλ-

18. Πρβλ. ὑπό δημοσίευση, Μ. Παύλου, «Οἱ Ἑλληνες τῆς Ἀλβανίας στήν Ελλάδα» σέ: Κ. Τσιτσελίκη, Δ. Χριστόπουλος (ἐπιμ.), *Ἡ ἑλληνική μειονότητα τῆς Ἀλβανίας*, Ἐκδόσεις Κριτική, Ἀθήνα, 2003.

19. Γιά περισσότερα σέ σχέση μέ αὐτήν τῆς μοναδικῆς ἐμπνεύσεως τραγελαφική πρακτική, πρβλ. Λ. Μπαλτωῆτης, Τ. Τέλλογλου, Κ. Τσιτσελίκη, Δ. Χριστόπουλος, «Ἡ ἑλληνική μειονότητα τῆς Ἀλβανίας», *Σύγχρονα Θέματα* 78-79, Ἀθήνα, 2002, σσ. 24-52

λάδα παλιννοστούντες όμογενείς από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Σύμφωνα με τη Γενική Γραμματεία Παλιννοστούντων του Υπουργείου Μακεδονίας-Θράκης, οι χώρες προέλευσης των παλιννοστούντων όμογενών που ήρθαν στην Ελλάδα, είναι οι ακόλουθες: περισσότεροι από τους μισούς προέρχονται από τη Γεωργία (52%), ακολουθεί το Καζακστάν (20%), ή Ρωσία (15%), Αρμενία (6%), Ουκρανία (3%) και Ουζμπεκιστάν (2%).²⁰

Μέ αφορμή τό προηγούμενο παράδειγμα, αναφερθήκαμε παρεμπιπτόντως και στή λειτουργία των σωματείων. Η όποιαδήποτε, έστω και σύντομη σάν την παρούσα, αναφορά στήν όμογένεια τής έποχής τής μετανάστευσης, θά είναι έλλιπής εάν δέν συνυπολογίσει και τόν μοναδικής έμβέλειας παράγοντα των έλληνικών σωματείων όμογενών, δηλαδή των ποντιακών και βορειοηπειρωτικών. Υπάρχουν προφανώς πολλά που χωρίζουν τίς δύο αυτές κατηγορίες σωματείων, όπως ή πολιτική τοποθέτηση των μέν βορειοηπειρωτικών σωματείων δεξιότερα τής δεξιιάς²¹ και των ποντιακών στό ΠΑΣΟΚ,²² τά όποια εκφεύγουν των όρίων τής εισήγησης.

Όστόσο, υπάρχει ένα κοινό χαρακτηριστικό που διαπνέει και τέμνει τή δράση των όμογενειακών σωματείων στήν κρίσιμη αυτή πενταετία '91 έως '95. Τό γεγονός ότι τό ελληνικό κράτος, σέ αυτές τίς στιγμές που – εάν μή τί άλλο – άπαιτούσαν πολιτική έγρηγορηση, ούτε έπιθύμησε μά ούτε μπόρεσε νά χαράξει κάποια πολιτική στρατηγική ένταξης, δημιούργησε ένα εύφορο υπόστρωμα για τήν υποκατάσταση τής δημόσιας έξουσίας από ιδιωτικούς φορείς που άναλαμβάνουν στό όνομα τής γενεολογικής συγγένειας και τής προώθησης των ιδιοτελών τους συμφερόντων, νά αύξησουν τήν πελατεία και ισχύ τους. Τά σωματεία, έγκατεστημένα και έδραιωμένα στήν επικράτεια από τίς αντίστοιχες πρώτες γενεές όμογενών, ουσιαστικά άποτέλεσαν και τίς πρώτες δομές ύποδοχής των μεγάλων μαζών τής δεκαετίας του '90, άναξωγογώνοντας με ένα νέο περιεχόμενο άνοιχτού άλυτρωτισμού (οί Βορειοηπειρωτές) ή ιδιότυπου έθνοτικού κοινοτισμού (οί Πόντιοι), τόν πολιτικό τους λόγο. Οί καθιερωμένες χοροεσπερίδες τους, από χώρος έξάσκησης τής συλλογικής μνήμης του φοκλόρ τής χαμένης πατρίδας, γίνονται άνοιχτές πολιτικές συγκεντρώσεις και οί άρχαιρείες τους άποκτούν μείζον ένδιαφέρον για τους τοπικούς πολιτευτές και τήν ελληνική διοίκηση. Τά σωματεία άσκούν προνοιακή πολιτική αντί του ελληνικού κράτους, στό όνομα αυτού, ύποδέχονται τά μεταναστευτικά κύματα από Αλβανία και ΕΣΣΔ, συμμετέχουν σέ κοινοτικά προγράμματα για τήν καταπολέμηση του κοινωνικού άποκλεισμού, προγράμματα στεγαστικού σχεδιασμού κτλ., με δύο λόγια, λειτουργούν σάν ιδιαίτεροι μηχανισμοί πελατειακής μεσολάβησης μεταξύ των κοινοτήτων και του κοινωνικού κράτους, λογοδοτώντας άποκλειστικά στους έσωτερικούς συσχετισμούς

δυνάμεών τους και ένίοτε στους φανερούς ή άπόρητους χρηματοδότες τους, από τόν δημόσιο και από τόν ιδιωτικό τομέα. Κάποτε-κάποτε, τουλάχιστον στήν Αλβανία, για τήν όποια είμαι σέ θέση νά δεβαιώσω, άσκούν και έξωτερική πολιτική.

Η πολιτειακά άνώμαλη παρείσφρηση του ιδιωτικού τομέα στήν άσκηση δημόσιας διοίκησης με βάση τό κριτήριο των γενεολογικών δεσμών συγγένειας μεταξύ των ανθρώπων είναι φαινόμενο που μάλλον προσιδιάζει σέ φυλετικές κοινότητες παρά άστικές κοινότητες. Όλες οι προηγούμενες διεργασίες κοινωνικής ένταξης των όμογενών μεταναστών στήν Ελλάδα στήν κρίσιμη αυτή πενταετία λαμβάνουν χώρα στίς παρυφές τής κρατικής νομιμότητας, ύπό τήν άνοχή και συχνά ύπό τήν έννοια της. Είναι λοιπόν άναμενόμενο ότι ενώ ένα μεγάλο τμήμα των κραδασμών που προέχονται από τή ραχδαία μετακίνηση πληθυσμών καταφέρνει και άπορροφάται από αυτήν τήν ιδιότυπη σωματειακή κοινωνική πολιτική, τό μακροσκοπικό ζήτημα τής κοινωνικής ένταξης των ανθρώπων αυτών ουσιαστικά παραπέμπεται.

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ, σπρωγμένο από τήν όρμή των γεγονότων, με καθυστέρηση μιάς πενταετίας άποφασίζει νά δείξει ότι υπάρχει. Η έρχόμενη τετραετία, '96 έως '99 είναι ή έποχή τής καταστολής. Δεκάδες χιλιά-

20. Πρβλ. *Η ταυτότητα των παλιννοστούντων όμογενών από τήν πρώην Ε.Σ.Σ.Δ.*, Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 2000, σ. 51.

21. Κάτι που είναι άπολύτως λογικό εάν σκεφτεί κανείς ότι τά σωματεία αυτά άνδρώθηκαν ιδεολογικά και όργανωτικά μέσα στό έθνικόφρον δεξιό κράτος, άντλώντας πλείστα οικονομικά όφέλη από τή γενναιόδωρη προνοιακή και πολιτική ύποστήριξη τής λαϊκής δεξιιάς του ψυχρού πολέμου στίς άλυτρωτικές βλέψεις τους. Τό γεγονός ότι τοποθετούνται «δεξιότερα τής δεξιιάς» όφείλεται στό ότι τό ίδιο αυτό κράτος που κοινωνικά τά έξέθρεψε με τίς παροχές του, δέν ήταν διατεθειμένο ή μάλλον άδυνατούσε νά ικανοποιήσει τήν άποκλειστική πολιτειακή προσδοκία τους: τήν άυτονομία τής «Βορείας Ηπειρού».

22. Φαινόμενο και αυτό άπολύτως εύλογο, καθώς τό ΠΑΣΟΚ ήταν αυτό που ύποδέχτηκε τους παλιννοστούντες όμογενείς από τήν πρώην ΕΣΣΔ και τά ποντιακά σωματεία τής πρώτης γενιάς των προσφύγων ή άνταλλαχθέντων του Πόντου, ήταν και εκείνα που άνέλαβαν τήν κοινωνική διαχείριση παλιννόστησης των τελευταίων «έλληνό-» ή «ρωσό-» ποντίων. Έξ άλλου, ή εθνική συμπιλώση των πρώτων ετών τής άλλαγής του '80 και ό επαναπατρισμός των πολιτικών προσφύγων στή δεκαετία αυτή δημιούργησε τό άπαραίτητο ιδεολογικό έπιστέγασμα για τίς σχέσεις των σωματείων αυτών με τή «δημοκρατική παράταξη», σχέση που έξ άλλου άναθεματίζει τό παλαιότατο πολιτικό ειδύλλιο των Ποντίων με τόν Έ. Βενιζέλο.

δες όμογενείς με ληγμένα διαβατήρια βιώνουν αυτό τό ιδιόμορφο καθεστώς ήμι-παρανομίας, απλώς γλιτώνοντας από τίς επιχειρήσεις-σκούπα πού όλοένα και πληθαίνουν. Πλέον, ό ρατσισμός στην Έλλάδα ένδημεί. Οί ίδιες οί κοινότητες των όμογενών διχοτομούνται καθώς οί «παλιοί», έδραιωμένοι και δικτυωμένοι στην χώρα, άρνούνται να αναγνωρίσουν τό ένθικό τους είδωλο στους έξαθλιωμένους Άλβανούς και Ρώσους πού συνεχώς αυξάνονται. Τό «έμείς δέν έχουμε σχέση με αυτούς» γίνεται πλέον ή μόνη επωδός των πρό του '90 γενιών όμογενών, ένδειξη ότι στό τέλος του 20ού αιώνα διαρρηγνύονται όχι μόνο οί δεσμοί άλληλεγγύης μεταξύ των όμογενών και των Έλλήνων, αλλά και οί δεσμοί μέσα στην όμογένεια: κάποιοι είναι πλέον Έλληνες, οί περισσότεροι θά παραμείνουν άλλοδαποί. Έπιβεβαιώνεται λοιπόν έτσι περίτρανα πώς όσο πιο επιθυμητή είναι μία μειονότητα εκτός επικράτειας, τόσο πιο άνεπιθύμητη είναι ως μεταναστευτική κοινότητα έντός.²³

Η ΨΗΦΙΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΝΟΜΟΥ για την «Είσοδο και παραμονή άλλοδαπών στην Έλληνική επικράτεια. Κτήση της ελληνικής ιθαγένειας με πολιτογράφηση» (ν. 2790) μόλις τό 2000, σηματοδοτεί την έναρξη μιας εποχής, όπου ή ελληνική πολιτεία επιχειρεί να δείξει και ένα άλλο πρόσωπο πέραν αυτού του Λεβιάθαν. Οί διορθώσεις του νόμου αυτού από τους νόμους 2910/2001 και 3013/2002 κινούνται σε αυτή την κατεύθυνση, προφανώς όχι δίχως προβλήματα εφαρμογής σε μία ελληνική διοίκηση, ή όποία έως πρόσφατα, ούτε έχει σκεφτεί ότι μπορεί να θρεθεί μπροστά σε τέτοιων μεγεθών φαινόμενα. Όστόσο, όπως έχει εγκαίρως επισημανθεί «[...] έλληνας νομοθέτης (...) άντιμετωπίζει τή μετανάστευση στην καλύτερη περίπτωση σαν ένα "ιστορικό άτύχημα" και στην χειρότερη, σαν εγκλημα».²⁴

Η μετάλλαξη της Έλλάδας από «μητέρα-πατρίδα» σε καπιταλιστική μητρόπολη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, στους τελευταίους τροχούς της άμάξης της όποιας τοποθετήθηκαν οί άλλοδαποί μετανάστες – όμογενείς και μή – δείχνει πόσο εύκολα καταρρέουν ένθικά ιδεολογήματα όταν στεροούνται των άντίστοιχων ύλικών προϋποθέσεων για την ιστορική άναπαραγωγή τους. Τό δίλημμα λοιπόν είναι τό εξής: ή αφήνωμε τους κοινωνικούς μηχανισμούς αυτο-ρύθμισης να «λύνουν» και να δημιουργούν προβλήματα ή τό κράτος δικαίου αποφασίζει να δείξει ότι υπάρχει. Τό έλπιδοφόρο είναι ότι ένα τμήμα των πολιτικών έλίτ πολύ πρόσφατα στην Έλλάδα άρχισε να άντιλαμβάνεται την ίδια τή φύση του διλήμματος. Η λοιπόν αναλαμβάνουμε τό οικονομικό κόστος της ένταξης των άλλοδαπών – όμογενών και μή – πού έχουν μεταφέρει τό κέντρο των διοικητικών σχέσεων στην ελληνική κοινωνία με ό,τι αυτό συνεπάγεται σε επίπεδο άτομικών, κοινωνι-

κών δικαιωμάτων προνοιακών παροχών και προφανώς πολιτογραφήσεων, ή αναλαμβάνουμε τό πολιτικό κόστος μιας διχοτομημένης ρατσιστικής κοινωνίας. Αυτές είναι οί δύο έπιλογές.

Άρκει να τίς ξερούμε τουλάχιστον και να διαλέξουμε ειλικρινά στρατόπεδο.

23. Η πατρότητα της φράσης άνήκει στον Μίλτο Παύλου.

24. Μεταφέρω την εισαγωγή ενός κειμένου της Έλληνικής Ένωσης για τά Δικαιώματα του Άνθρώπου και του Πολίτη σχετικά με τό τότε σχέδιο-νόμο: 'Ο έπίσημος σκοπός του σχεδίου νόμου *Είσοδος και παραμονή άλλοδαπών στην ελληνική επικράτεια. Κτήση της ελληνικής ιθαγένειας* είναι ή ρύθμιση των έπιπτώσεων του μεταναστευτικού φαινομένου. Σε αυτή την προοπτική, τό σχέδιο νόμου πού κατατέθηκε στην Βουλή των Έλλήνων την 7η Δεκεμβρίου 2000 βελτιώνει μέν τό ισχύον νομικό καθεστώς – όπως αυτό καθορίζεται από τό νόμο 1975/1991 – αλλά παραμένει έξαιρετικά προβληματικό τόσο από πλευράς άσκησης μεταναστευτικής πολιτικής, σύμφωνα με τά διεθνή και ευρωπαϊκά πρότυπα, όσο και από πλευράς προστασίας δικαιωμάτων των ανθρώπων. Έπιπλέον, προκαλεί άνησυχία τό γεγονός ότι άρμόδιοι και σχετικοί με τό ζήτημα φορείς (κυρίως άνεξάρτητες διοικητικές άρχές, όπως ό Συνήγορος του Πολίτη και ΜΚΟ) έχουν τοποθετηθεί κριτικά άπέναντι στο σχέδιο νόμου, εκτιμώντας ότι τό κείμενο αυτό δέν συμβάλλει στην επίλυση των προβλημάτων πού άπτονται του μεταναστευτικού φαινομένου, αλλά τουναντίον όδηγεί στην διαιώνισή τους.

Δυστυχώς, είμαστε ύποχρεωμένοι να έπισημόνουμε ότι τό κείμενο, όπως έχει σήμερα:

– ούσιαστικά αυτοϋπονομεύει την προσπάθεια της ελληνικής πολιτείας να ρυθμίσει με νόμο αυτό πού έως τώρα είχαν αναλάβει οί άτυποι κοινωνικοί αυτορύθμισης. Παρατείνεται έτσι, τό καθεστώς άνομίας, άδικίας και άμοιβαίας εκμετάλλευσης, σε βάρος των συμφερόντων της ελληνικής πολιτείας.

– παραβιάζει θεμελιώδη δικαιώματα των ανθρώπων στους ιδιαίτερα ευαίσθητους τομείς των σχέσεων με τή διοίκηση, της υγείας, της παιδείας, προσωρινής κράτησης και διοικητικής άπέλασης.

Ο Έλληνας νομοθέτης, όπως φαίνεται μέσα από τό σχέδιο νόμου, άντιμετωπίζει τή μετανάστευση στην καλύτερη περίπτωση σαν ένα «ιστορικό άτύχημα» και στην χειρότερη, σαν εγκλημα. Εάν δέν γίνει εγκύτως άντιληπτό ότι οί μεταναστεύσεις, ειδικότερα για την Ευρώπη, αποτέλεσαν και συνεχίζουν να αποτελούν παράγοντες πού όχι μόνο δέν παρακάλυσαν αλλά άντιθέτως συνέβαλαν στην συγκρότηση πολιτικής ταυτότητας και την οικονομική άναζωγόνηση, ή ελληνική πολιτεία θά φανεί για άκόμη μία φορά κατώτερη των όντως δύσκολων γεωπολιτικών συγκυριών πού καλείται να άντιμετωπίσει». *Θέσεις και προτάσεις της Έλληνικής Ένωσης για τά Δικαιώματα του Άνθρώπου σχετικά με τό σχέδιο νόμου «Είσοδος και παραμονή άλλοδαπών στην ελληνική επικράτεια-κτήση της ελληνικής ιθαγένειας με πολιτογράφηση», Άθήνα, 16 Δεκεμβρίου 2000.*

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ

Τό γυναικείο φύλο στις απογραφές του παρελθόντος

του Κώστα Κόμη

Η ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΟΥ παρελθόντος εδράζεται στην αξιοποίηση πληθυσμιακών καταγραφών, με άλλα λόγια διοικητικών εγγράφων συνδεδεμένων με τη χάραξη οικονομικής-κοινωνικής πολιτικής εκ μέρους της εκάστοτε εξουσίας. Από την πλευρά των τεκμηρίων, εξυπακούεται πώς αποτυπώνονται σε αυτά τόσο τα κοινωνικά στερεότυπα της εποχής όσο και ο στόχος κοινωνικού ελέγχου. Ως προς τον τελευταίο, αρκεί ένα δείγμα προερχόμενο από απογραφή του 1769, στην οποία περιλαμβάνονται αναλυτικά στοιχεία για την ελληνική κοινότητα του Kecskemét (Ούγγαρία):¹

«1. Κωνσταντίνος Αργύροβιτς ή Κώστας Αργύρης (Constantinus Argyronics seu Koszta Argyir): ετών 38, ανάστημα μέτριο, μαλλιά και μουστάκια καστανά, μάτια ανοιχτόχρωμα καστανά, πρόσωπο στρογγυλό. Γεννήθηκε στη Σιάτιστα της Μακεδονίας, πού έχει σύζυγο και συγγενείς. Με πιστοποιητικό της Ύψηλης Πύλης, πού του δόθηκε στη Σιάτιστα, εισήλθε στην καισαροκρατική επικράτεια τό 1768 μέσω του Βελιγραδίου και έπειτα του Σεμλίνου. Έδω, αφού συνεπλήρωσε τίσ ημέρες τής καραντίνας, έπηρε πιστοποιητικό υγείας και καισαροκρασικό διαβατήριο. Έπειτα διά μέσου του Πέτερβαρδάν και Σαμπάτεια ήρθε κατ' ευθείαν στό Κέτσκεμετ, όπου διαμένει και άσκει έμπόριο μέ διεννέζικα και ούγγρικά έμπορεύματα. Τό πιστοποιητικό του έληξε τόν Σεπτέμβριο του 1769, αλλά έπηρε νέο διαβατήριο τό 1768. Έμμένει στην τουρκική ύπηκοότητα.»

Έάν εξαιρέσει κανείς τά άφορώντα στην έξωτερική περιγραφή, έλλείψει φωτογραφίας, τά αναφερόμενα στις νομικές διαδικασίες και στις δραστηριότητες του

συγκεκριμένου προσώπου, στον τόπο εγκατάστασης, τεκμηριώνουν σαφώς παράλληλες χρήσεις (παρακολούθησης και ελέγχου) των απογραφικών στοιχείων.

ΣΕ ΑΛΛΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ, παλαιότερα, σύγχρονα ή και μεταγενέστερα του προηγούμενου, έντοπίζονται ανάλογες πλευρές, αν και οι πλέον ενδιαφέρουσες άφορούν στον τρόπο συμπερίληψης (έν πολλοίς και καταγραφής) του γυναικείου πληθυσμού, σε σύγκριση μέ αυτόν του άνδρικού. Έτσι, σε οικονομικά (και έμμέσως δημογραφικά) κατάστιχα του 14ου αιώνα, προερχόμενα από τή λατινοκρατούμενη Πελοπόννησο, παρατηρούνται τά έξής:

α) σε επίπεδο οικιακής ομάδας, παραλείπονται ειδικώς τά βαπτιστικά όνόματα των γυναικών, σε αντίθεση μέ αυτά των άνδρων [παράδειγμα: Adanasius Petrus, έχει σύζυγο (*uxor*), δύο γιούς, τόν Stamatino και τόν Georgi και δύο θυγατέρες (*filiaij*)]²

β) άκόμη και σε περιπτώσεις όπου επικεφαλής των οικιακών ομάδων εμφανίζονται χήρες, αυτές όρίζονται μέ βάση τό όνομα του πεθαμένου συζύγου (π.χ. χήρα του Blasii Calanbeas, χήρα του Johannis Herimitu κ.ά.).³

1. Γεώργιος Λάιος, *Η Σιάτιστα και οι έμπορικοί οίκοι Χατζημιχαήλ και Μανούση (17ος-19ος αι.)*, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 57.

2. J. Longnon - P. Topping, *Documents sur le régime des terres dans la Principauté de Morée au XIVe siècle*, Παρίσι-Χάγη 1969, σ. 84.

3. *Ο.π.*, σ. 90, 93.

Κοντολογίς, δέν υπάρχει καμία αμφιβολία ώς πρός τήν περιθωριακή θέση τήν όποία κατέχει εδώ τό γυναικειό δυναμικό, άπόρροια, βέβαια, του σκοπου σύνταξης τών καταστίχων (οικονομικός-φορολογικός) και από άλλη (άν και κατ' αντιστοιχία) άποψη του πατριαρχικού χαρακτήρα τής κοινωνίας.

Πανομοιότυπα στοιχεία έπισημαίνονται σέ μεταγενέστερα τεκμήρια, έπί παραδείγματι σέ βενετική άπογραφή τής Πρέβεζας του 1719:

α) παραλείπονται έπίσης τά βαπτιστικά όνόματα αλλά και ή ηλικία (έν προκειμένω) τών γυναικών [π.χ. Pappa Christo 38 ετών, ό αδελφός του Pano 30 ετών, ή σύζυγος και ή κόρη του (*moglie* και *figlia*), ό γιός του Tanasi 2 ετών και ό ύπρέτης του Cristo 22 ετών].⁴

β) έπιπλέον, οι χήρες όρίζονται μέ βάση τό όνομα του έκλειπόντος συζύγου (π.χ. χήρα Bechidlechiena) ή τή συγγενική σχέση που είχαν μέ τόν άρρενα έπικεφαλής τής συγκεκριμένης οικιακής ομάδας [χαρακτηριστική περίπτωση: Todori του ποτέ Janni 4 ετών και ή μητέρα του (*sua madre*)].⁵ Έδω, άς προσθέσουμε πώς ή σύνταξη τής άπογραφής άποσκοπούσε στην κάλυψη στρατολογικών αναγκών τών Βενετών, έφόσον ώς κατακλείδα ύπολογίζεται τό σύνολο τών «Persone d' Arme» (άλλιώς τών ενεργών άνδρών, ηλικίας 15-60 ή 65 ετών - ανάλογα μέ τήν πηγή)⁶ και του ύπολοίπου άνδρικού πληθυσμού (άγόρια-γέροντες), παρακάμπτοντας, πάντως, τόν γυναικειό πληθυσμό.⁷ Δηλαδή, από κάθε άποψη, τό γυναικειό φύλο έμφανίζεται σαφώς ύποτιμημένο, κατ' αναλογία μέ τήν κοινωνική πραγματικότητα.

ΣΕ ΑΛΛΑ ΒΕΝΕΤΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ, όπου τά δεδομένα παρατίθενται σέ συγκεντρωτική μορφή, προκύπτουν παρεμφερείς διαπιστώσεις: σέ πληθυσμιακά στοιχεία άφορώντα στην Κέρκυρα του 1499 παρέχεται ό αριθμός σπιτιών (*case*), ψυχών στο σύνολό τους (*anime*) και ιδιαίτερω τών άνδρών (*homini*, προφανώς ενεργοί άνδρες), άποφεύγοντας οποιαδήποτε νύξη περί τών γυναικών του νησιού⁸ άργότερα, τό 1583, στά στοιχεία του Καστροφύλακα, για τά Έπτάνησα και τήν Κρήτη, παρά τήν αναλυτική έκθεση του άνδρικού πληθυσμού κατά ηλικιακή κατηγορία [ένεργοί άνδρες (*Humini da fation*), άγόρια (*Putti*), γέροντες (*Vecchi*)], οι γυναίκες άπεικονίζονται συγκεντρωτικώς (*Donne et Putte*, στίς όποιες συγκαταλέγονται ίσως και οι ηλικιωμένες)⁹ τό ίδιο παρατηρείται περίπου στίς Αναγραφί 1766-1770, τίς περιέχουσες τόν έπτανησιακό πληθυσμό, όπου δέν συμπεριλαμβάνεται ειδική στήλη για τίς ηλικιωμένες γυναίκες, σέ αντίθεση μέ τούς άνδρες τής κατηγορίας αυτής.¹⁰

Τά τελευταία βρίσκονται σέ συνάφεια μέ ένα στοιχείο που άνιχνεύεται σέ βενετική άπογραφή τής Πελοποννήσου, χρονολογούμενη στο 1700: στην ηλικιακή ταξινόμηση του πληθυσμού, ειδικώς για τίς γυναίκες παραλείπεται ή τάξη 50-60 ετών, τής όποίας τό πλη-

θυσμακό μέγεθος συναριθμείται μέ τό αντίστοιχο τών ηλικιωμένων (*vecchie*).¹¹ Έάν λάβει κανείς ύπόψη ότι ή αναπαραγωγική περίοδος τών γυναικών κυμαίνεται έν γενεί μεταξύ 15 και 49 ετών (έξαιρουμένων των τεχνικών τής έποχής μας),¹² άναδεικνύεται ή αντίληψη του παρελθόντος (και έν μέρει του παρόντος), μέ βάση τήν όποία ό ρόλος του γυναικειού φύλου περιοριζόταν στην αναπαραγωγή του πληθυσμού (και κατά προτίμηση του άνδρικού πληθυσμού). Έδω άς προσθέσουμε πώς ή συγκεκριμένη πρακτική έκ μέρους τών άπογραφών έντοπίζεται έπίσης σέ ανάλογα τεκμήρια προερχόμενα από τά βενετοκρατούμενα Κύθηρα: έπί παραδείγματι, σέ άπογραφή του 1724 μεταξύ τών ένεργών άνδρών (*facionari*) συγκαταλέγονται άτομα ηλικίας 53 ετών, ένω συνομήλικές τους γυναίκες καταχωρίζονται στην κατηγορία τών ηλικιωμένων (*veche*).¹³

Στήν αντίπερα όχθη, στίς όθωμανικές πηγές του είδους (κατά βάση φορολογικού ή στρατολογικού τύπου) τό φαινόμενο έμφανίζεται περισσότερο έκτεταμένο: στίς φορολογικές και αναλυτικές-τιμαριωτικές άπογραφές αναγράφονται αποκλειστικώς οι χήρες (ώς έπι-

4. Κώστας Κόμης, *Δημογραφικές όψεις τής Πρέβεζας 16ος-18ος αιώνας*, Ίωάννινα 1999, σ. 261.

5. "Ο.π., σ. 263.

6. "Ο.π., σ. 127 και Δ.Γ. Τσαούσης, *Χρηστικό λεξικό κοινωνιολογίας*, Αθήνα 1984, σ. 216.

7. Κ. Κόμης, *ό.π.*, σ. 265.

8. *Η νήσος Κέρκυρα. Γεωγραφική μονογραφία υπό Ίωσήφ Πάρτς έξελληνισθείσα υπό Περικλέους Βέγια*, έν Κέρκυρα 1892, σ. 280.

9. Στ. Σπανάκης, «Οι οικισμοί τής Έπτανήσου και οι κάτοικοί των τόν 16ο αιώνα», *Πρακτικά του Ε' Διεθνούς Πανιόνιου Συνεδρίου (Άργοστόλι, Ληξούρι, 17-21 Μαΐου 1986)*, τόμ. 1, Άργοστόλι 1989, σ. 107-128. Πδ. του ίδιου, *Συμβολή στην ιστορία του Λασιθίου κατά τή Βενετοκρατία*, Ηράκλειο 1984, σ. 72.

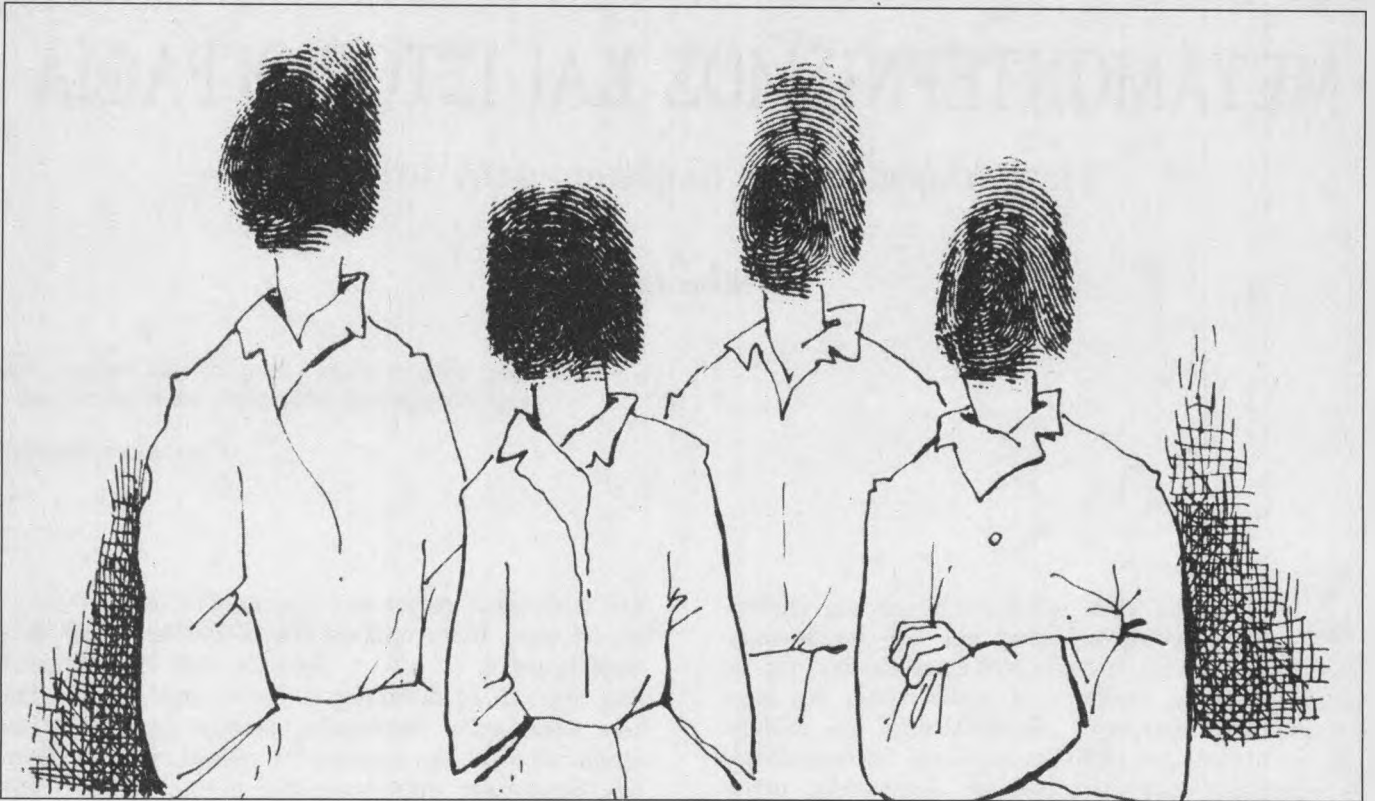
10. *Anagrafi di Tutto lo Stato della Serenissima Repubblica de Venezia* (Biblioteca Marciana, No. 35.845).

11. Β. Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμός και οικισμοί τής Πελοποννήσου, 13ος-18ος αιώνας*, Αθήνα 1987, σ. 202-203· Κ. Κόμης, *Πληθυσμός και οικισμοί τής Μάνης 15ος-19ος αιώνας*, Ίωάννινα 1995, σ. 133-134.

12. Δ. Γ. Τσαούσης, *ό.π.*, σ. 23.

13. *Άπογραφές πληθυσμού Κυθήρων (18ος αι.)*, τόμ. Α', Αθήνα 1997, σ. 125.

14. Ένδεικτικώς: Ev. Balta, *l'Eubée á la fin du XVe siècle. Economie et population. Les registres de l'année 1474*, Αθήνα 1989· ή ίδια, *Rural and urban population in the sancak of Euripos in the early 16th century*, Αθήνα 1992, Offprint from «Αρχείον Εύβοϊκών Μελετών», τόμ. 29/1990-1991· Selami Pulaha, *Defteri i Regjistrimit të Sanxhakut të Shkodrës në fund të shekullit vitit 1485*, Τίρανα 1974· ό ίδιος, *Popullsia shqiptare e Kosovës gjatë shek. XV-XVI (Studime dhe dokumente)*, Τίρανα 1983· Halil Inalcik, *Hicri 835 tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Άγκυρα

κεφαλής οικιακών ομάδων)¹⁴ ενώ, ως εν πολλοίς αναμενόμενο, οι στρατολογικές περιορίζονται στον ανδρικό πληθυσμό.¹⁵ Έδω, ενδέχεται να αποδώσει κανείς τό φαινόμενο στον χαρακτήρα των τεκμηρίων αποκλειστικώς, καταλήγοντας, βέβαια, σε έμμεσους συσχετισμούς με τις πατριαρχικές κοινωνικές δομές. Έν τούτοις, καθώς προκύπτει και από άλλες πηγές, ή υποκαταμέτρηση του γυναικείου πληθυσμού αποτέλεσε συνήθη πρακτική, γενικής αποδοχής, πέραν των περιορισμών συγκεκριμένων μορφών καταμέτρησης. Έτσι, σε πολυάριθμα τεκμήρια, διαφορετικής μεταξύ τους προέλευσης και μορφής (περιηγητικά κείμενα, ύπομνήματα, πάσης φύσεως απογραφές κ.ά.) δεσπόζει αριθμητικώς ο ανδρικός πληθυσμός, παρά τό γεγονός ότι στην πραγματικότητα υπερτερεί ο γυναικείος· σε ό,τι αφορά ιδιαίτερα στον ελληνικό χώρο, τό φαινόμενο διήρκησε έως και την απογραφή του 1907, χωρίς να λείπουν, ωστόσο, οι τοπικές αποκλίσεις. Η έρευνα ή όποια έχει έντοπίσει τό δεδομένο αυτό κάνει λόγο περί συνειδητής υποκαταμέτρησης των γυναικών, ύποδεικνύοντας, πάντως, παράλληλα και άλλα αίτια (τόσο σε σχέση με την πιστότητα των πηγών όσο και με τις πληθυσμιακές μετακινήσεις).¹⁶

ΩΣ ΚΑΤΑΚΛΕΙΔΑ των όσων προηγήθηκαν, σημειώνουμε τούτο: σε μιά πρώτη ανάγνωση, ή αποτύπωση των κοινωνικών στερεοτύπων σε βάρος του γυναικείου φύλου, την όποια διαπιστώνουμε κατά τή διερεύνηση πληθυ-

σμαικών καταγραφών του παρελθόντος, αποτελεί άπόρροια του χαρακτήρα των τελευταίων, συνδεδεμένων με τή χάραξη πολιτικής στην πατριαρχική κοινωνία. Σε ένα δεύτερο, όμως, επίπεδο παρατήρησης τά στερεότυπα αυτά άνιχνεύονται εύρέως, έσωτερικευμένα παλαιότεν από τό κοινωνικό σώμα, με άξιοσημείωτη άντοχή στον χρόνο και δυνατότητες μεταλλαγής-προσαρμογής. Έξάλλου, τό τελευταίο έντοπίζεται εύχερως και στις μέρες μας (βλέπε, επί παραδείγματι, τή διαφορά του δείκτη άνεργίας άνάμεσα στα δύο φύλα).

1987· N. Todorov-A. Velkov, *Situation démographique de la Péninsule Balkanique (fin du XVe.s-début du XVIe s.)*, Σόφια 1988.

15. Kemal Karpat, *Ottoman population 1830-1914. Demographic and Social characteristics*, Λονδίνο 1985, σ. 114· Enver Ziya Karal, *Imparator lugunda ilk nüfus sayimi 1831*, Άγκυρα 1997· Β. Δημητριάδης, *Η Θεσσαλονίκη τής παρακμής. Η ελληνική κοινότητα τής Θεσσαλονίκης κατά τή δεκαετία του 1830 με βάση ένα όθωμανικό κατάστιχο απογραφής του πληθυσμού*, Ηράκλειο 1997.

16. Β. Παναγιωτόπουλος, ό.π., σ. 201· Σπ. Άσδραχάς, *Μηχανισμοί άγροτικής οικονομίας στην Τουρκοκρατία (ΙΕ'-ΣΤ' αιώνας)*, Άθήνα 1979, σ. 294-298· Κ. Κόμης, *Ιστοριοκοδημογραφικά. Μελέτες ιστορίας και ιστορικής δημογραφίας του ελληνικού χώρου*, Άθήνα 1999, σ. 129-130, 311-314, 318· ό ίδιος, *Πληθυσμός και οικισμοί τής Μάνης*, σ. 137-140· ό ίδιος, *Δημογραφικές όψεις τής Πρέβεζας*, σ. 124-125.

ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ

Περί ἀλήθειας καὶ ἀληθειῶν στήν ιστορία*

τοῦ Νίκου Θεοδοκᾶ

«Δυστυχῶς, εἶναι σίγουρο πῶς ἡ ιστορία ὑπάρχει, καί πῶς ἡ συγχρονική τάξη φέρει τὰ στίγματά της».

Claude Lévi-Strauss¹

ΣΤΙΣ ΜΕΡΕΣ ΜΑΣ, μέσα στο κλίμα τῆς επιθετικῆς ἀνορθολογικότητος καὶ τοῦ ἀναθεωρητισμοῦ πού συνοδεύει τήν πολιτική ἐγκαθίδρυση τῆς λεγόμενης «ἐνιαίας σκέψης», οἱ κοινοί τόποι τῆς ιστοριογραφικῆς παραγωγῆς προσβάλλονται ἐν ὀνόματι τῆς «μεταμοντέρνας κατάστασης» καὶ ἀναγορεύονται σέ «ἐπιστημονικά» διακυβεύματα βαρύνουσας σημασίας. Ἄνευ λόγου ἐσωτερικοῦ ὡς πρὸς τήν ἀνάπτυξη τῶν ἐπιστημῶν, χωρίς τήν προσαγωγή θεωρητικῶν ἐπιχειρημάτων ἢ, ἔστω, μιᾶς ιστοριογραφικῆς παραγωγῆς πού νά καταδεικνύει τήν ἀνεπάρκεια τῶν νοητικῶν μας ἐργαλείων, καλούμαστε νά θέσουμε τὰ πάντα ὑπό διερώτησης.²

Πρὶν δοῦμε, πεζᾶ καὶ ὀνοματισμένα, τίς προτάσεις περί ιστοριογραφίας τοῦ καθ' ἡμᾶς «μεταμοντερνισμοῦ», ἄς ἀποδώσουμε τὰ ὀφειλόμενα στοὺς διανοητές οἱ ὅποιοι (ἀκούσια οἱ περισσότεροι) ἐντάχθηκαν

στό διανοητικό ρεῦμα πού ἀποκαλεῖται «μετανεοτερικὴ σκέψη».³ Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ ἐνστάσεις πού διατυπώθηκαν ἢ οἱ «ἄλλοι δρόμοι» πού ὑποδείχθηκαν ἐδῶ καὶ πολλές δεκαετίες ἀπέναντι στὰ *prêt-à-parler* τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ἔθεσαν ἐρωτήματα τὰ ὅποια τάραξαν τήν ἀκαδημαϊκὴ ραθυμία καὶ ζωογόνησαν θεωρητικὲς συζητήσεις πού μένουν ἀκόμα ἀνοικτές. Ὡστόσο, κάποια στιγμή – πού ἔχει κι αὐτὴ τὴ σημασία της, ἀνάμεσα στοὺς ιστοριογράφους «πιστούς» τοῦ «μεταμοντέρνου» ξόανου, φτιάχτηκε ἡ ἀντίληψη ὅτι μποροῦν νά καταστήσουν «θεωρία» καὶ «λόγο» περί ιστορίας τίς ἐνστάσεις ἢ τὰ ἐρωτήματα ἢ τίς εὐαισθησίες πού συνέλεξαν ἐκλεκτικά καὶ στρίμωξαν στίς Δέλτους τοῦ «μεταμοντερνισμοῦ».

Ἐκτός ἀπὸ τὸν Ἱμπεριαλισμὸ (πού ἔτσι κι ἀλλιῶς τοῦ φορτῶνουμε ὅλα τὰ δεινὰ τοῦ κόσμου τούτου), στὴ «θεωρητικοποίηση» τοῦ «μεταμοντερνισμοῦ» συνέ-

* Στὸ ἄρθρο αὐτὸ παρουσιάζονται κάποιες σκέψεις παρμένες ἀπὸ ἐκτενέστερο κείμενο, πού θά δημοσιευθεῖ προσεχῶς στὸ π. *δοκιμές*, 11 (2003).

1. C. Lévi-Strauss, «Τάξη καὶ ἀταξία μέσα στήν προφορικὴ παράδοση», στὸ, *Ἀνθρωπολογία καὶ μῦθος*, Καρδαμίτσας, Ἀθήνα 1992, τ. II – *Μεθοδολογικά*, σ. 193.

2. Πρόσφατη δημοσίευση τῆς ἀπολογιστικῆς ὁμιλίας τοῦ Β. Κρεμμυδᾶ στὸ συνέδριο γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἱστοριογραφία (ΚΝΕ-ΕΙΕ, 29 Ὀκτωβρίου - 3 Νοεμβρίου 2002), ἀνοῖξε ἀπὸ τίς σελίδες τῆς *Ἀυγῆς* τὴ συζήτηση περί τῆς «μεταμοντέρνας ιστοριογραφίας» (= «Ἐξι μέρες ιστοριογραφίας: ἔτσι κλείσαμε...», *Κυριακάτικη Ἀυγὴ*, «Ἐνθέματα», 17.11.01). Ἀκολούθησαν, στήν *Ἀυγὴ* καὶ στὸ *Βῆμα*, τὰ κείμενα πού σχολιάζονται κατωτέρω: Χ. Ἐξερτζόγλου, «Ἱστορία καὶ ιστοριογραφία: ἓνα σχόλιο», *Κυριακάτικη Ἀυγὴ*, «Ἐνθέματα», 1.12.02. Β. Κρεμμυδᾶς, «Διαμεσολαβημένα κείμενα», *Κυριακάτικη Ἀυγὴ*, «Ἐνθέματα», 8.12.02. Ε. Γαζῆ, «Ὁ μεταμοντερνισμὸς λείει...», *Τὸ Βῆμα*, 22.12.2002. Κάποια στιγμή ἢ συζήτηση πέρασε σέ τόνους πολεμικῆς.

Καὶ γράφτηκαν πολλά πού ξεπέρασαν τὸ ὄριο τῆς ἀμοιβαίας νηφάλιας κριτικῆς, ἢ ὅποια στὰ καθ' ἡμᾶς, ἐνδεικτικά, ἀποτυπώνεται μὲ σχετικὴ πληρότητα καὶ βιβλιογραφικὴ τεκμηρίωση σέ δυὸ παλαιότερα κείμενα: Ἀ. Λιάκος, «Δοκίμιο γιὰ μιὰ ποιητικὴ τῆς ιστορίας», *Τὰ Ἱστορικά*, 31(1999) 259-290 [ὁ τίτλος παραπέμπει στὸν Χ. Οὐάιτ (H. White);] καὶ Ἐ. Ἀνδριάκανα, «Ἀπὸ τὴ “μνήμη” στίς “μνήμες”», *δοκιμές*, 9-10 (2001) 31-46. Ἰδιαίτερης μνείας χρήζει τὸ καλογραμμένο βιβλίο τοῦ Γ. Κόκκινου (= *Ἀπὸ τὴν ἱστορία στίς ἱστορίες: προσεγγίσεις στήν ἱστορία τῆς ιστοριογραφίας, τὴν ἐπιστημολογία καὶ τὴν διδακτικὴ τῆς ιστορίας*, Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 1998), περί τοῦ ὁποῦ ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νά παραπέμψω στήν ὑπό δημοσίευση ἐργασία: *δοκιμές*, ὀ.π.

3. Δέν ξέρω ἂν μπορεῖ κανεὶς νά ὀρίσει μὲ ἀυστηρότητα τὸ ξόανο πού ἀποκαλεῖται «μεταμοντέρνα σκέψη». Δύσκολα, δηλαδή, μπορεῖ κανεὶς νά διαγράψει συστηματικὰ τὰ ὅρια ἐνὸς «ρεύματος σκέψης» (πολύ λιγότερο «μιάς θεωρίας») πού νά περιλαμβάνει τὸν Φουκῶ πλάι στὸν Λυοτάρ ἢ τὸν Ντελέζ πλάι τὸν Ντεριντᾶ.

βαλαν διάφοροι παράγοντες, οι οποίοι χρήζουν κοινωνιολογικής έρμηνείας: οι στρατηγικές προσώπων και ομάδων στους πανεπιστημιακούς θεσμούς ή οι μοναχικές αγωνιώδεις προσπάθειες ανταπόκρισης στο «ακαδημαϊκό καταναλωτικό ιδεώδες της «πρωτοτυπίας», που ακολουθεί και τροφοδοτεί με papers την επέκταση της «εκπαίδευσης της αμάθειας».⁴

Άς αφήσουμε όμως τις γενικότητες κι ας μεταφερθούμε ειδικώς στη νέα γη που εξερευνούν οι πιονέροι της «μεταμοντέρνας ιστοριογραφίας» στην Ελλάδα και, έγκυρια λέγοντας «τόν λόγο της ιστορίας», να ξαποχτούμε στα δύσβατα πεδία του «μεταμοντέρνου λόγου περί ιστορίας».⁵ Τί πραγματικά καινούριο περί του παρελθόντος μᾶς φέρνει αυτό τό ρεύμα ιδεών;

Κατ' αρχάς, οι «μεταμοντέρνοι» ιστορικοί επαιρόνται (ξαναανακαλύπτοντας, αιώνες μετά τόν Κολόμβο, τήν Αμερική) ότι συνέλαβαν επίτελους τήν ανάγκη «διεπιστημονικής» ανανέωσης της συμβατικής, λεγόμενης, ιστοριογραφίας. Νά σταθούμε, γιά μιά στιγμή, σ' αυτό τό περί «διεπιστημονικότητας». Τούτη ή λέξη, πού ὄψιμα έγινε τής μόδας, είτε παραπέμπει ἐμμέσως στόν ἐκλεκτικισμό και στήν κατάλυση κάθε πειθαρχίας στό ἐσωτερικό τῶν ἐπιστημονικῶν κλάδων είτε παραπέμπει εὐθέως στήν αὐτονόητη μέριμνα ἀκόμα και τοῦ πιό «συμβατικοῦ» (πλήν ἐνημερωμένου στά τής ἐπιστήμης του) σύγχρονου ιστορικοῦ. Γεωγραφία, δημογραφία, κοινωνική ἀνθρωπολογία, γλωσσολογία, σημασιολογία, οικονομική, μαθηματικά, ψυχανάλυση κλπ., ὅλες αὐτές οἱ ἐπιστημονικές ἡπείροι και τά πολλαπλά τους νοητικά ἐργαλεῖα συναντῶνται και συνδέονται ὀργανικά στήν ιστοριογραφική παραγωγή τοῦ εικοστοῦ αἰῶνα τουλάχιστον. Ἐν τέλει, ή περί «ἀνανέωσης» και «διεπιστημονικότητας» φιλολογία συνάδει μέ ρητορικά τεχνάσματα ἐνός σκληροῦ ιδεολογικοῦ ρεύματος ἀναθεώρησης ή, συνηθέστερα, ἐκφράζει διανοητικές περιπλανήσεις ἐνός αὐτοδικαιολογητικοῦ σχετικισμοῦ πού ἀναδιῶνει.

Ἄν προσπαθήσουμε νά ἀκολουθήσουμε τόν λογικό εἰρμό πού συνέχει τή «μεταμοντέρνα» ἀντίληψη περί ιστοριογραφίας, θά μάθουμε ὅτι ή ὀρθολογική παράδοση γενικῶς ταυτίζεται μέ τόν θετικισμό ἐιδικῶς κατὰ τό ὅτι παραγνωρίζουν τήν «κειμενική φύση τής Ἱστορίας, [δέν λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν] τό γεγονός ὅτι τό παρελθόν μας εἶναι γνωστό μόνο μέσα ἀπό κείμενα ἤδη διαμεσολαβημένα ἀπό τή θέση τοῦ πληροφορητῆ [...]. Θά ἦταν εὐχῆς ἐργο ἄν εἶχαμε μπροστά μας τήν «πραγματική Ἱστορία» γιά νά τή συγκρίνουμε μέ τίς λιγότερο ή περισσότερο ἀκριβεῖς ἀναπαραστάσεις πού δευτερογενῶς μᾶς προσφέρει ή ιστοριογραφία. Δυστυχῶς ὅμως αὐτή ή δυνατότητα σύγκρισης δέν ὑπάρχει, τό παρελθόν εἶναι ὀριστικά ἀπόν. Αὐτό πού ἔχουμε στή διάθεσή μας εἶναι ἀπλῶς ἴχνη/σχόλια πάνω σέ αὐτό, συμβολικά συστήματα πού μέ τή μορφή τοῦ ἐγγράφου, τής εἰκόνας ή τοῦ μνημείου τό ἀναπαριστοῦν πάντα ἀπό μιά θέση».⁶

Σύμφωνα μέ τήν ἀποψη αὐτή, ὅσα μᾶς κληροδοτή-

θηκαν (μέσω τής γλώσσας ή ἄλλων σημειωτικῶν συστημάτων) ὡς τεκμήρια ή ὡς ἐρμηνεῖς ή ὡς τεχνικά ἐργαλεῖα ή ὡς ή σωρευμένη ἐντέλει πρακτική ἐμπειρία τής τέχνης, τοῦ ἐπαγγέλματος και τοῦ ἐργου τοῦ ιστορικοῦ, δέν «ὀμιλοῦν» πλέον γιά τήν πολυπλοκότητα τῶν κοινωνιῶν οὔτε γιά τίς διάρκειες και γιά τούς οικονομικούς μηχανισμούς ή γιά τά συστήματα ἀναπαραστάσης και τίς σχέσεις ἐξουσίας. Τόσο οἱ πηγές τής ιστορίας ὅσο και τό ιστοριογραφικό ἐργο δέν «ὀμιλοῦν» παρά γιά τόν ἑαυτό τους.

Νά μείνουμε στίς πηγές. Στό μεταμοντέρνο στερέωμα, τό «τεκμήριο» ἐκλαμβάνεται λές και τό ἴδιο μπορεῖ, ἀνάλογα μέ τήν περίσταση, νά αὐτοσυστήνεται, νά δημιουργεῖ τή δική του αὐτοτελή «σημασία», σάν ἀπό τή φύση του νά εἶναι παραγωγός λόγου, ιστορικό ὑποκείμενο, διαμεσολαβητής, κληρονόμος και σχολιαστής ἐνός ὀριστικά ἀπόντος και ἀνεπίστρεπτου παρελθόντος.

ΓΙΑ ΤΟΥΣ «ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΟΥΣ», λοιπόν, οἱ πηγές και ὁ λόγος ἐπί τῶν πηγῶν ἀδιαφοροποιήτα, μαρτυροῦν ἐξίσου γιά τό «ὀριστικά χαμένο παρελθόν», προσφέροντας ἐξ ἴσου διαμεσολαβημένες παραστάσεις. Τό τεκμήριο και ὁ λόγος ἐπί τοῦ τεκμηρίου, ἀδιαφοροποιήτα, ἔχουν συνεπῶς ἴσα «δικαιώματα» μαρτυρίας. Ὅταν, μάλιστα, ὡς πηγή ἔχουμε ἕνα κείμενο και ὄχι ἕνα πράγμα, ἕνα ἐργαλεῖο, ἕναν τάφο, ἕνα ἐργαστήρι, μιά εἰκόνα, τότε τό ἀσφαλέστερο πού ἔχουμε νά κάνουμε εἶναι νά τοῦ δώσουμε τόν λόγο, νά μᾶς ἀφηγηθεῖ τήν ἱστορία του χωρίς φόβο και πάθος. Κι ἐκεῖνο, παρα-

4. J.-C. Michéa, *Ἡ ἐκπαίδευση τής αμάθειας και οἱ σύγχρονες συνθήκες τής*, Βιβλιόγραμμα, Ἀθήνα 2002.

5. «Ὅταν δουλεύουμε ὡς ιστορικοῖ ἐκινῶμε ἀπό τά realia. Τί, πῶς, μέσα σέ ποιά συγκυρία, μέ ποιές ἀντιθέσεις, μέ ποιές συνέχειες, μέ ποιές ἀπόπειρες ρήξεων – και, ὅταν γίνουν ὅλα αὐτά, ἔρχεται σάν δεῦτερο ή τρίτο ἐπίπεδο ή μελέτη τοῦ τρόπου μέ τόν ὀποῖο ἀντελήφθησαν οἱ ἀνθρωποι ἕνα ἐργο, μιά ἐποχή. Γιά νά τό πούμε λίγο σημαντικά, ὑπάρχει τό φεγγάρι και ὁ λόγος περί φεγγαριοῦ. Δέν εἶναι νοητό νά καταργήσεις τό φεγγάρι ή νά μιλάς γιά τόν λόγο περί φεγγαριοῦ, μέ τό φεγγάρι νά μήν ὑπάρχει πουθενά στήν προβληματική σου. Και αὐτό ἀποτελεῖ μιά ἐκτροπή ἀπό τίς κανονικότητες μᾶς ιστοριογραφίας ή ὀποῖα, κατὰ τά ἄλλα, βαίνει διευρυνόμενη. [...] Ἐκεῖνο πού λείπει εἶναι ή διπλή πρόσβαση τοῦ ιστορικοῦ στά ὄντως ὄντα και στή σκέψη περί τῶν ὄντως ὄντων. Εἶναι δύο διαφορετικά ἐπίπεδα πού, ἄν δέν τά μελετήσεις ἀπό κοινού, ἄν δέν τά συνερευνήσεις, χάνεις τελείως και τήν ιστορικότητα και τήν αἴσθηση τής χρονικότητας», Φ. Ἡλιού, στό, «Μέ ἀφορμή τό διεθνές συνέδριο τοῦ ΚΝΕ/ΕΙΕ γιά τήν νεοελληνική ιστοριογραφία – Ἐνάμιση αἰῶνας νεοελληνικής ιστοριογραφίας: συνέχειες, ρήξεις και τομές», Συνέντευξη τῶν Σ. Ἀσδραχά και Φ. Ἡλιού στόν Ἀ. Ἐλεφάντη, *Κυριακάτικη Ἀγῆ*, «Ἐνθέματα», 17-10-02.

6. Χ. Ἐξερτζόγλου, ὀ.π.

μυθός από φυσικού του, άνασκουμπώνεται να ξεπλέξει στά μάτια του ιστορικού, όπως και του κάθε άναγνώστη, τό κουβάρι μίας από τίς χίλιες και μιά ιστορίες πού έχει να άφηγηθεί. Αύτήν, ακριβέστερα, από τίς χίλιες και μιά ιστορίες πού ό κάθε άναγνώστης ήδη προσδοκά ή είναι σε θέση να άκούσει. Όλες οι άφηγήσεις είναι «άλήθειες», όλες έχουν ίδιο δικαίωμα στην πίστη. Έδώ είναι πού θέλω να καταλήξω φλυαρώντας. Ότι, δηλαδή, στή «μεταμοντέρνα» ιστοριογραφία τό ερώτημα της γνώσης, τό ίδιο τό πρόβλημα της άλήθειας, έπαφίεται τελικώς στην «προτίμηση» του ιστορικού. Ό ιστορικός δέν έχει παρά να άκούσει τί άφηγείται ή πηγή του. Καί για να τό κάνει αυτό καλά, πρέπει ν' άφήσει κατά μέρος, ως προλήψεις, τίς ξεπερασμένες «δεδαισθητές» του όρθου λόγου και ν' άφουγκραστεί «έλεύθερα» όσα τό τεκμήριο θά έμπιστευθεί στις έτοιμότητες προτίμησης πού διαθέτει. Η άλήθεια καταλήγει, λοιπόν, να είναι ζήτημα πίστης ή έστω ύποκειμενικής προτίμησης. Πρόκειται για μιά παραφορά του σολιψισμού.

Ό καθέννας λέει τή διωμένη «άλήθεια» του. Κι άπ' αύτήν τή μεταφορική χρήση του όρου «άλήθεια» προκύπτει ότι όλες οι πολλές «άλήθειες» πού συνθέτουν τίς μαρτυρίες, συνυπάρχουν ισότιμα καθ' ότι διαθέτουν ως τεκμήριο περί αυτού τήν ίδια τους τήν «άληθινή» πραγματικότητα. Άκολουθώντας, όμως, αυτόν τόν δρόμο, ή άλήθεια καταλήγει να είναι ζήτημα δογματικό. Στόν πλουραλισμό των δογμάτων θεμελιώνεται ένας πλουραλισμός των άληθειών.

Μιάς και άναφερθήκαμε στόν θετικισμό, οι πολλαπλές «μεταμοντέρνες» άλήθειες διαθέτουν όλα τά πραγματιστικά χαρακτηριστικά πού τους προσδίδουν αντικειμενική, μετρήσιμη ύπαρξη. Τά ίχνη των πολλών ισότιμων άληθειών συγκροτούν διακριτές διαφορές, παράγουν αντίληπτά άποτελέσματα. Άκόμα περισσότερο, διαθέτουν πνεύμα τό όποιο ζωντανεύει κάθε φορά πού κάποιος άναγνώστης γοητεύεται διατρέχοντας τήν «κειμενική» τους ύλη. Πώς σταθεροποιείται για να έξομολογηθεί τήν άλήθεια του αυτό τό πνεύμα της «πολλαπλότητας» και της «έτερότητας»; Μά διά των «θετικών» μεθόδων, φυσικά. Καί τότε, πού βρίσκεται ή εύαγγελιζόμενη «τομή» έναντι του θετικισμού; Μά στην άναγνώριση των πολλαπλών παράλληλων άληθειών πού άποκτούν ύλική αντικειμενικότητα και ταυτότητα «μέσω της άφηγηματοποίησής τους».⁷

Αυτού του είδους ή έλευθεριακή επιχειρηματολογία φτιάχνει τό «λογικό σκαλοπάτι» για να κατακτηθεί ή «μετα-θεωρητική γενίκευση»: «Οι σημαντικότερες μεταβολές στά έρμηνευτικά πλαίσια της ιστορίας παράγονται από τους διαφορετικούς τρόπους μέ τους όποιους κωδικοποιείται κάθε φορά ή ιστορική έμπειρία [...]. Μέσα σ' αυτό τό πλαίσιο δημιουργούνται οι ιστορικές έννοιες και κατηγορίες και άποκτούν τή λεκτική μορφή τους». Κι επειδή ή «λεκτική μορφή» των επιστημονικών έννοιών επιτρέπει τή διολίσθηση της σημασίας τους ανάλογα μέ τή συνάφεια της χρήσης,

τό περιεχόμενό τους «δικαιούται» κι εκείνο να «γλιστράει» πρós νέα «σημαινόμενα». Η ιστορία των επιστημών μοιάζει να μήν διακρίνεται από τήν ιστορία της γλώσσας εν γενεί.⁸

Υπάρχει εδώ μιά βασική άντινομία. Όταν κάποιος άποφαίνεται ότι «ό λεκτικός σχηματισμός των ιστορικών έννοιών και κατηγοριών τίς άυτονομεί τόσο από τά ιστορικά τους συμφραζόμενα, όσο και από τή συγχρονική τους χρήση», μοιάζει να λέει ότι οι έννοιες της έπιστήμης άναφέρονται σ' ένα όρισμένο επίπεδο γενίκευσης και άυστηρότητας πού είναι έξωτερικό ως πρós τό πεδίο της παρατήρησης. Ός εδώ, καλά. Όταν όμως ή πρόταση αύτή συμπληρώνεται από τήν έπισημανση ότι τό νόημα των επιστημονικών έννοιών αλλάζει ανάλογα μέ τή συνάφεια της χρήσης τους και «ανάλογα μέ τό νέο πεδίο της σύμπτωσης των παρελθουσών έμπειριών και των μελλοντικών προσδοκιών», τότε έχουμε να κάνουμε μέ προσπάθεια «ίστορικής» αιτιολόγησης του σχετικισμού ως γενικού έποπτικού πασαρτου.

Άς δούμε προσεκτικά αύτή τήν «ίστορική» αιτιολόγηση: «Οι ιστορικές έννοιες και κατηγορίες εξασφαλίζουν τή συνέχεια και τήν άλλαγή στό έρμηνευτικό πλαίσιο της ιστορίας. Αύτή ή δομή των άλλαγών δέν μένει σταθερή στό πέρασμα του χρόνου. [...] Η νεοτερικότητα δημιούργησε μιά τεράστια έπέκταση του πεδίου της διαφοράς ανάμεσα στις έμπειρίες και τίς προσδοκίες [...]. Τό μέλλον άποσπάται όλο και περισσότερο από ό,τι έχουν να προσφέρουν οι προηγούμενες έμπειρίες. [...] Όσο ή σχέση ανάμεσα στις έμπειρίες και τίς προσδοκίες ήταν στενή, πράγμα πού σημαίνει ότι οι προσδοκίες είχαν περιορισμένο εύρος, και ή δυνατότητα πολλαπλών έρμηνειών ήταν επίσης περιορισμένη. Αντίθετα ή δυνατότητα αύτή αύξήθηκε όταν οι προσδοκίες για τό μέλλον δέν περιορίζονταν από τή διωμένη έμπειρία. Όσο πιο έλεύθερα μπορεί κανείς να σχεδιάσει τό μέλλον, τόσο πιο έλεύθερα μπορεί να έρμηνεύσει τό παρελθόν».⁹ Όσο, δηλαδή, οι

7. Περί της «άφηγηματοποίησης», βλ. Ά. Λιάκος, ό.π., σ. 287

8. «Άναφερόμαστε συνεχώς στό σχήμα Ζαμπέλιου και Παπαρηγόπουλου. Όμως, τό σχήμα της ένότητας και της συνέχειας έχει σηματοδοτηθεί, και από τόν έναν και από τόν άλλον, μέ τρόπο πού καταργεί τήν έννοια της συνέχειας, όπως τήν άντιλαμβάνεται ή άντιτιθέμενη ιστορική βουλγακάτα στό τρίσημο σχήμα. Καί έχουμε τό παράδοξο να παίρνουμε ως δεδομένο ότι είτε ό Παπαρηγόπουλος εκείνα πού άλλοι είπαν πώς είπε ό Παπαρηγόπουλος». Σ. Άσδραχάς, στό, «Μέ άφορμή τό διεθνές συνέδριο του ΚΝΕ/ΕΙΕ ...», ό.π.

9. Ά. Λιάκος, ό.π., 283. Τουτός ό συλλογισμός, πού φέρει κάτι από Ντάνιελ Μπέλ (D. Bell) και Άλβιν Τόφλερ (A. Toffler), θά πρέπει να έξηγηθεί περαιτέρω, για να τόν θεωρήσουμε «άντικείμενο κριτικής». Άς τόν δεχθούμε όμως άξιωματικά ως «ίστορική βάση» των προτεινόμενων

κοινωνίες «ἀνοίγονται στό μέλλον», τόσο οι ἐπιστημονικές θεωρίες πρέπει νά διαθέτουν ὄλο καί χαλαρότερα πλαίσια ἐντός τῶν ὁποίων οἱ «ἐπιστημονικές ἐννοιες» θά μπορούν νά ἀποκοτῶν «πλουραλιστικό περιεχόμενο». Οἱ χρήστες, δηλαδή, τῶν «ἐπιστημονικῶν ἐνοιῶν» ἀποκοτῶν δικαιωματικά μεγαλύτερες ἐλευθερίες νοηματοδότησής τους καί, ἄρα, μεγαλύτερες ἐλαστικότητες στή χρήση τῶν διανοητικῶν ἐργαλείων. Ἄν κάτι σημαίνει αὐτό, εἶναι ὅτι ἡ «μετα-νεοτερικότητα», μέ τίς τεράστιες δυνατότητες «σχεδιασμοῦ τοῦ μέλλοντος» πού διαθέτει, χειραφετεῖται ἀπό τοῦς καταναγκασμούς τοῦ παρελθόντος καί μπορεῖ νά ἀντιμετωπίσει τήν ἱστορία ἐλεύθερα – ἐξω ἀπό κάθε κληρονομημένο ἐρμηνευτικό πλαίσιο. Ἴδού, λοιπόν, τό ἐπιχειρήμα γιά τήν ἐνίσχυση τοῦ «πλουραλισμοῦ τῶν ὑπαρχόντων ἐρμηνευτικῶν πλαισίων στήν ἱστορία». Ἄς τό πούμε λιγότερο ποιητικά. Ἡ «μετανεοτερικότητα» ὑπαγορεύει ὡς «ἱστορική ἀναγκαιότητα» τή διάρρηξη τῶν κωδίκων στίς γλῶσσες τῶν ἐπιστημῶν,¹⁰ καί αὐτό ἀπό μόνο του ἀναγορεύει τό «μεταμοντέρνο» ὡς νέο παράδειγμα, ὡς νέα κοσμοθεωρία.

Ἡ αἰτιολόγηση τῶν ἀνωτέρω ἰδεολογημάτων ξενίζει γιά τόν ὠμό κομπορμισμὸ πού ὑπαγορεύει τή διατύπωσή της. «Εἶναι καιρὸς νά τήν ἐγκαταλείψουμε [τήν Ἀλεξάνδρεια πού φεύγει] καί νά σκεφτοῦμε τόν κόσμο μέσα στή μεταμοντέρνα κατάσταση. Καλῶς ἢ κακῶς σέ αὐτή θά ζήσουμε καί στά δικά της ὄρια θά ἀνασυνθέσουμε τό παρελθόν ἀλλά καί τό παρόν καί τό μέλλον μας».¹¹ Εἶναι, λοιπόν, καιρὸς νά ἐγκαταλείψουμε τίς «ἀρχαϊκότητες» περί κοινωνικῶν τάξεων καί ταξικῆς πάλης, περί κριτικῆς, περί θεωρίας. Δέν ἔχουμε ἄλλη ἐπιλογή ἀπό τό νά μάθουμε νά σκεφτοῦμαστε

νέων δυνατοτήτων «ἐρμηνείας» τοῦ παρελθόντος κι ἄς περιοριστοῦμε στόν λόγο περί αὐτῶν τῶν τελευταίων.

10. Ὁ μεταμοντερνισμός, σημειώνει καί πάλι περί «αὐτονοήτων» ὁ Β. Κρεμμυδάς (= «Διαμεσολαβημένα κείμενα», ὅ.π.), «δέν κάνει τό παρελθόν παρόν, καταργεῖ πλήρως τόν ἱστορικό χρόνο καί ἔχει ἄμεσο στόχο: δέν ἔχουμε καμιά δυνατότητα νά μάθουμε τί ἀκριβῶς συνέβη κατά τό παρελθόν ἄς τό κατασκευάσουμε. Λέγεται, ἐξἄλλου, χωρίς περιστροφές ὅτι οἱ βεβαιότητες εἶναι βολικές· μήπως ὅμως, ἀναρωτιέμαι, οἱ ἀβεβαιότητες εἶναι βολικότερες; Μήπως ἐντός τους ἔχουν τό ἐλεύθερο νά προσφέρουν ὄλοι τήν ἀλήθειά τους, τή “διαμεσολαβημένη ἀναπαράσταση” τοῦ παρελθόντος, πού δέν ὑπάρχει, οὔτε θά τό γνωρίσουμε, πού “ὑπῆρξε ἀλλά δέν εἶναι παρόν”; [...] Εἶναι δουλειά τῆς ἱστοριογραφίας νά παράγει πολιτική, δηλαδή θεωρία γιά τό παρελθόν. [...] Κεντρικός ρόλος τῆς ἱστοριογραφίας εἶναι ἡ ἀναγνώριση τῶν μηχανισμῶν λειτουργίας τῆς κοινωνίας κατά τό παρελθόν καί τῶν λογικῶν πού τοῦς κινοῦν ἢ ἱστοριογραφία παράγει θεωρία καθημερινά, μέ πλήρη ἐπάρθεια. Καί γιά νά τό κάνει βασίζεται στίς πηγές, στά ἀρχεῖα· ἂν τό ἐγγραφοῦ μου, ἢ πρωτογενῆς πληροφορία μου, εἶναι “διαμεσολαβημένη ἀπό τή θέση τοῦ πληροφορητῆ” αὐτό δέν τό ἀκυρώνει ὡς πηγή καί δέν τό κάνει ἰσοτίμο μέ τό ἱστοριογραφικό κείμενο, ἀπλῶς μέ ὑποχρεώνει νά ἀναζητήσω, μέσω τῶν πηγῶν, καί νά κατανοήσω τήν ἐκταση καί τοῦς λόγους τῆς διαμεσολάβησης».

11. Ἐ. Γαζή, ὅ.π. Ἐδῶ, ἐπιπλέον, ἔχουμε μιὰ «καθαρή» διατύπωση τῆς κατεξοχῆν πολιτικῆς συνέπειας τοῦ μεταμοντέρνου ἐγχειρήματος. Ὁ κόσμος καί ἡ ἱστορία τελειωσαν καί, ἄρα, ἡ παρελθοῦσα ἐμπειρία δέν προσφέρει τρόπους νά σκεφτοῦμε τό παρόν καί, ἐνδεχομένως, νά τό ἀλλάξουμε. Περιοριζόμαστε, λοιπόν, νά ἀλλάξουμε τό παρελθόν κατά βούλησιν, ἀνακαλύπτοντας σέ αὐτό τήν πολυαπλοότητα τῶν «ἀληθειῶν». Ὅσο γιά τό παρόν, ἐδῶ γιά

τό παρελθόν, τό παρόν και τό μέλλον του κόσμου «μέσα στη μεταμοντέρνα κατάσταση». Αυτό μάς λείπει ή βεβαιότητα με την οποία οι «μεταμοντέρνοι» μάς καλούν να παραιτηθούμε τελεσίδικα από τό περί αληθείας αίτημα της γνώσης.

Η συζήτηση για τό τί ακριβώς διασώζεται από τό παρελθόν στις πηγές που έχουμε στη διάθεσή μας, οδηγεί ευθέως στο ερώτημα περί του εάν ισχύουν ή όχι τά κριτήρια που διαθέτει ο ιστορικός για την κατανόηση και την έρμηνεία του παρελθόντος. Όσοι υποστηρίζουν ότι τά κριτήρια αυτά είναι «σχετικά», αποφαίνονται ότι δέν διαθέτουμε κανένα κριτήριο και κανένα διανοητικό εργαλείο για να κατανοήσουμε όχι πιά τό χθές αλλά και τό σήμερα. Διότι ο ιστορικός δέν έχει άλλα μέσα να έννοήσει τη σημασία των πληροφοριών για τό παρελθόν, πέρα από εκείνα που του παρέχει ή κριτική κατανόηση του δικού του παρόντος.¹²

«Άπελευθερώνοντας» τη σκέψη από τά δεσμά του όρθου λόγου, οι «μεταμοντέρνοι» μάς καλούν να παραιτηθούμε από τό αίτημα της κριτικής κατανόησης και της αλλαγής του κόσμου. Στο μεταμοντέρνο «έγχειρημα» επαναλαμβάνεται σαν φάρσα τό παλαιό, όδυνηρό και πάντοτε παρόν πρόταγμα ιδεολογικής χρήσης της ιστορίας. Οι «αλήθειες» παίρνουν πνοή από τις ιδεολογίες και αποκτούν κύρος από τους συσχετισμούς που όρίζουν τους όρους της έκαστοτε ήγεμονίας. Έτσι ο «μεταμοντερνισμός», διαρρηγνύοντας τις προϋποθέσεις της κριτικής, καταλήγει να κουρνιάσει στην ασφαλής ιδεολογική φωλιά του διανοητικού κομπορμιού και της «ένιαίας σκέψης».

Η άξιωματική άπαξίωση όλόκληρης της όρθολογικής γνωστικής παράδοσης, ή άπόρριψη των παραδεδομένων μεθόδων και προβληματικών άναζήτησης και οι περί έπιστημολογικής τομής έξαγγελίες τους – όλα αυτά δέν είναι διόλου άπλό ζήτημα. Κάθε έπαγγελία μιας ρηξικέλευθης θεώρησης της ιστορίας προϋποθέτει, αν μη τί άλλο, ότι οι νέες κι «έπαναστατικές» μέθοδοι που προτείνονται διακρίνονται όντως από τις προηγούμενες και διαθέτουν άποδεδειγμένα μεγαλύτερη «εύρετική άξία» από αυτές. Ότι, δηλαδή, μπορούν άναμφίβολα να προσάγουν την γνώση μας για τά πράγματα, έχοντας προσφέρει στην έπιστημονική κοινότητα άπαντήσεις σε έρωτήματα μέχρι τότε άναπάντητα. Και, κυρίως, ότι έχουν καταρρίψει πειστικά τις θεμελιώδεις παραδοχές των προηγούμενων θεωρητικών συστημάτων. Τουτό τουλάχιστον συνέβη σε όλους τους κλάδους του έπιστητού που έχουν γνωρίσει μείζονες έπιστημολογικές άνακατατάξεις, από τη Φυσική μέχρι τη Φιλοσοφία ή τη Γλωσσολογία κλπ. Τό τεκμήριο περί νέου παραδείγματος άπουσιάζει από την περί αυτού έπιχειρηματολογία των «μεταμοντέρνων ιστορικών». Η πολεμική τους στη «συμβατική ιστοριογραφία» περιέχει άποκλειστικά άρνητικούς έτεροπροσδιορισμούς και καμία ένγνωμένης άποδοχής θετική συμβολή στη γνώση του παρελθόντος.

Κοντολογίς, δέν έχουν άκόμη έντυπωσιάσει την έπι-

στημονική κοινότητα από τη δεινότητα ή την καρποφορία των «μεταμοντέρνων» προσεγγίσεων. Οι καλές δουλειές τους – κι έχουν άναμφίβολα να έπιδείξουν πολύ καλές δουλειές, είναι άπόλυτα ένταγμένες στις «συμβατικές» ιστοριογραφικές παραδόσεις. Σ' αυτές, τό έρώτημα περί του τί τις διακρίνει από τη «συμβατική» ή την «παραδοσιακή» ή την «μοντέρνα ιστοριογραφία» ή τη «νέα ιστορία» δέν τίθεται ούτε από τους συγγραφείς ούτε κι από τους άναγνώστες. Τότε προς τί όλη αυτή ή φιλολογία; Η μία έρμηνεία είναι άρμοδιότητα μιας Κοινωνιολογίας της Γνώσης.¹³ Η δεύτερη άφορα στη «θεωρητική» ύποστήριξη του άναθεωρητικού ρεύματος των «νέων καιρών» του όποιου έχουμε δείγματα και στην έλληνική διδλιογραφική παραγωγή. Σ' αυτά όμως θα επανέλθουμε με άλλη ευκαιρία.

Υψώνοντας, έν τέλει, τις σημαίες ένάντια στο φάντασμα του θετικισμού, ένάντια «σε πρακτικές άποκλεισμού της όπτικής της έτερότητας, στρατηγικές λογοκρισίας στο όνομα της μιας και μοναδικής αλήθειας»,¹⁴ οι «μεταμοντέρνοι» καταλήγουν να πετροβολούν συλλήβδην την όρθολογικότητα και να παραμερίζουν με περιφρόνηση την παραγωγή του ιστοριογραφικού έργου που φέρουν πίσω τους. Ιδιαίτερα δέ τη μαρξιστικής έμπνευσης κριτική ιστοριογραφία. Ός πεδίο της άντιπαράθεσης όρίζουν, καθώς είπαμε, τό λεγόμενο πρόβλημα των πηγών. Και στήνουν ένα κομπολόι «έπιχειρημάτων» που ξεκινά χαϊδεύοντας τις άυτάρπιδες έννοιες του κάθε έπαγγελματία ιστορικού για να τις οδηγήσουν στον άπόλυτο και άκραίο σχετικισμό.

τό ποιά είναι ή περισσότερο «αλήθεια» από όλες τις ισότιμες «αλήθειες», τό άποφασίζει ή άληθινή ισχύς.

12. Ν. Θεοτοκάς, «Τά ίχνη και ή κατασκευή του παρελθόντος: Ό Μάρξ και ή κριτική ιστοριογραφία», στο, Ν. Θεοτοκάς & Γ. Σταθάκης, *Δοκίμια για τον Μάρξ: Η ιστορικότητα του κεφαλαίου και ή οικονομία των έννοιών*, Άθήνα, Ό Πολίτης, 1996, σ. 29.

13. Άς πάρουν άφορμή οι ένδιαφερόμενοι από τό σχολιο του Σ. Άσδραχά (= «Μέ άφορμή τό διεθνές συνέδριο του ΚΝΕ/ΕΙΕ ...», ό.π.): «Η ιστορία σήμερα διδάσκεται παντού ή σχεδόν παντού, πέραν των ιστορικών τμημάτων. Έπίσης, οι άνθρωποι που διδάσκουν ιστορία είναι, πλέον, στη μεγάλη τους πλειοψηφία, άυτοί που διαμορφώθηκαν μέσα στο άνανεωτικό ρεύμα. Τί συμβαίνει όμως; Οι άνθρωποι γίνονται θεσμοί. Και δέν ξέρω πώς συμπεριφέρονται όταν γίνονται θεσμοί. Οι άνθρωποι όταν γίνονται ομάδες. Και δέν ξέρω πώς συμπεριφέρονται όταν γίνονται ομάδες. Οι άνθρωποι γίνονται έξουσίες. Και δέν ξέρω πώς συμπεριφέρονται όταν γίνονται έξουσίες. Έκείνο που ξέρω είναι πως παρότι υπάρχουν δυνατότητες να εισαχθεί ή έρευνα στην πανεπιστημιακή διδασκαλία, τά δήματα είναι δειλά και έξαρτώνται από συγκεκριμένα άτομα, όχι από συλλογικές όμοθυμίες».

14. Έ. Γαζή, ό.π. Ξενίζει, βέβαια ή περί «λογοκρισίας» αιχμή από τις σελίδες της έφ. *Τό Βήμα*.

Ἡ Ἱστορία γίνεται μιὰ περιπέτεια «πολλαπλῶν ἀφηγήσεων», ὅπου οἱ ἴδιες οἱ πηγές ἀναγορεύονται σέ «ἀφηγητές» οἱ ὅποιοι διαθέτουν, ὡς ἐκ τῆς θέσεώς τους, τό τεκμήριο τοῦ ἀληθοῦς. Τά γραμμένα χαρτιά, αὐτά τά μεταμοντέρνα φετιχ, ζωντανεύουν, λοιπόν, καί «ἱστοροῦν», σάν τό ξύλινο ἐκεῖνο τραπέζι στόν πρῶτο τόμο τοῦ *Κεφαλαίου* τό ὁποῖο, καθῶς γράφει ὁ Μάρξ, ἀρχίζει «νά πατάει κάτω μέ τό ξυλένιο του κεφάλι καί νά γεννοβολᾷ φαντασιοπληξίες πύο θαυμαστές κι ἀπό τό ἄν ἀρχίζει νά χορεύει στά καλά καθούμενα». ¹⁵ Ἀφήνουν λοιπόν τή χάρτινη ὄντοτήτά τους νά πέσει στήν ἀγκαλιά τοῦ κάθε ἀναγνώστη καί, ἀπαντώντας στή ματιά του, νά μαρτυρήσει γιά τήν ἀλήθεια τους. Κάθε ματιά καί ἀνάγνωση, κάθε ἀνάγνωση καί ἀλήθεια. Μ' αὐτόν τόν τρόπο, ἡ κατανόηση τῶν συμπεριφορῶν καί τῶν γεγονότων – περί τῶν ὁποίων μαρτυροῦν οἱ πηγές – παραδίδεται σέ κάθε εἶδους ἀναδρομικές ἐρμηνεῖες καί ἀξιολογήσεις.

Ἐν τέλει, οἱ ιστοριογράφοι τοῦ μεταμοντερνισμοῦ ἐπιχειροῦν νά νομοποιήσουν τό ἐγχείρημά τους στούς ὁμοτέχνους τους, δηλώνοντας ὅτι πασχίζουν νά φτιάξουν ἀναχώματα γιά νά ἀντιμετωπίσουν τίς θετικιστικές παλίρροιας πού – καθῶς λένε κι ὅπως, ὄντως, συμβαίνει – πνίγουν στίς καταστατικές τους δεβαιότητες τήν «ἱστορία-πρόβλημα». ¹⁶ Καί μέ τήν ἐπίκληση τέτοιων ἀγαθῶν προθέσεων, οἱ «μεταμοντέρνοι» καταπατοῦν τελικά ὀλόκληρα πεδία τῆς ιστοριογραφίας, ὅπως, γιά παράδειγμα, τή μικροῖστορία, τήν προφορική ἱστορία ἢ τήν ἱστορία τῆς ιστοριογραφίας. Χρειαζόμαστε «ἐργαλεῖα» καί μιὰ «θεωρία» γιά νά θεμελιωθεῖ αὐτή ἢ κατασκευῆ. Σπαράγματα λειτουργισμοῦ, ὑπολείμματα στρουκτουραλισμοῦ, κληροδοτήματα σκληροῦ θετικισμοῦ τοῦ 19^{ου} καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 20^{ου} αἰῶνα, ὀλίγη μικροκοινωνιολογία, ὀλίγη κοινωνική ἀνθρωπολογία, ὀλίγη γλωσσολογία κι ὅλα αὐτά μαζί προσφέρουν ἕνα ἐκλεκτικό ἀμάλγαμα «ἐργαλείων» πού τό μοναδικό τους «συνθετικό πλεονέκτημα» εἶναι ὅτι μαλῶνουν μεταξῦ τους. Κι ἀκόμα, οἱ ιστοριογράφοι τοῦ μεταμοντερνισμοῦ, περιδιαβάζοντας τά χωράφια τῶν φιλοσόφων καί κορφολογώντας παραπομπές, ἐπιχειροῦν νά συναρμολογήσουν μιὰ νέα ἐκλεκτική «θεωρία», δηλαδή νά καταστήσουν «θεωρία» τήν πρακτική τοῦ ἐκλεκτικισμοῦ. Σέ ὅ,τι, λοιπόν, ἀφορᾷ τά «ἐργαλεῖα» καί, κυρίως, τή «θεωρία» παρεισφρέουν σειρές παρανοήσεων πού, ἂν τίς πάρουμε τοῖς μετρητοῖς, διαρρηγνύουν κάθε σχέση τῆς «μεταμοντέρνας» ιστοριογραφίας ἀκόμα καί μέ τίς ρηχές τῆς ἀναφορές. ¹⁷

Νά ἐπιστρέψουμε, ὁμως, στό πρόβλημα τῶν πηγῶν. «Ἡ συμβατική διάκριση ἀνάμεσα στίς πρωτογενεῖς καί τίς δευτερογενεῖς πηγές δέν ἔχει τόσο μεθοδολογικό ὅσο τεχνικό ἐνδιαφέρον. Μποροῦμε νά ταξινομήσουμε μιὰ ἐνότητα ἐγγράφων στή βάση τῆς ἐποχῆς πού συντάχθηκαν, ἀλλά τά ἐγγραφα αὐτά δέν ἀποτελοῦν

αὐτονόητα ἕνα ἀνοικτό παράθυρο πρὸς τό παρελθόν. Εἶναι ἀπλῶς διαμεσολαβημένες ἀναπαραστάσεις του, σχόλια πάνω σέ ἕνα πραγματικό παρελθόν πού κάποτε ὑπῆρξε ἀλλά σήμερα ἀπουσιάζει». ¹⁸

Ποῦ ἀκριβῶς ἐγκτεται ἡ «διαμεσολάβηση»; Ἄν κατανοῶ ὀρθά τόν πυρήνα τοῦ «κριτικοῦ» ἐπιχειρήματος τοῦ «μεταμοντέρνου ἱστοροῦς», ἡ διαμεσολάβηση ἀφορᾷ τόσο στήν περί «ἀξιολογημένου» ἀντίληψη τῶν ἱστορικῶν ὑποκειμένων πού γράφουν ἢ πού διασώζουν κείμενα ὅσο καί στή ματιά τοῦ ἱστορικοῦ ὁ ὁποῖος, ὀργανώνοντας ἢ ἐπεξεργαζόμενος τά τεκμήρια, ἀποδεσμεύει ἀπό τίς πληροφορίες «ἐρμηνευτικά πλαίσια» τοῦ παρελθόντος καί τά ἐντάσσει σέ νέα «ἐρμηνευτικά πλαίσια» τοῦ παρόντος, πού ἔχουν νά κάνουν μέ τήν κατανόηση καί πού, ὡς τέτοια, ὑπόκεινται στόν ἔλεγχο τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας. ¹⁹ «Ἐρμηνευτικά πλαίσια». Ἄν δέν δοῦμε τί διακρίνει τά πρῶτα ἀπό

15. Κ. Μάρξ, *Τό Κεφάλαιο. Κριτική τῆς Πολιτικῆς οἰκονομίας*, Σύγχρονη Ἐποχή, Ἀθήνα 1978, τ. Α', σ. 84.

16. «Ἡ ἱστορία-πρόβλημα, ἡ ὁποία ἐνώνει τά πολιτισμικά μέ τά οικονομικά, τό δίκαιο μέ τήν κοινωνία, τήν ἰδεολογία μέ τίς κοινωνικές πραγματικότητες, καί πού ἔχουν ἐνιαίους ἀνθρώπινους φορεῖς εἶναι κάτι λιγότερο συνηθισμένο ἀπό ὅσο θά θέλαμε καί ἀπό ὅσο ἐπιδιώξαμε». Φ. Ἡλιού, ὁ.π.

17. Θά βρεῖ κανεῖς ὑποσημειωμένα καί ἀτάκτως ἐρμηνευμένα ὀνόματα πού διαγράφουν ἕνα εὖρος στοχασμοῦ τό ὁποῖο διαπερνᾷ ἀδιαβάθμιτα τοῦς βασικούς κόμβους στό ἴνδεξ τῆς ἱστορίας τῶν ἐπιστημῶν καί τῶν ἰδεῶν τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα. Ἡ «κριτική» τῶν «μεταμοντέρνων» περιορίζεται στήν ἐκλεκτική παράθεση «ὀνομάτων», κι ἔτσι δέν ὀδηγεῖ παρά στήν παραγωγή «κριτικοῦ» θορύβου.

18. Χ. Ἐξερτζόγλου, ὁ.π.

19. «Οἱ πληροφορίες εἶναι ἐνταγμένες σέ ἐρμηνευτικά πλαίσια ἀπό τή στιγμή τῆς ἀποδέσμευσής τους», γράφει γιά νά στηρίξει τά ἀνωτέρω ὁ Ἀ. Λιάκος (= ὁ.π., σ. 269) παραπέμποντας στόν Σ. Ἀσδραχά. Ἰδού, λοιπόν, ἡ ἀέννη διαμεσολάβηση. Τά κείμενα ἀναφορᾶς (= Σ. Ἀσδραχᾶς, *Ἱστορικά ἀπεικάσματα*, Θεμέλιο, Ἀθήνα 1995, σ. 49-55, 105-111) ὀμιλοῦν ὄντως περί «διαμεσολαβήσεων» καί «ἐρμηνευτικῶν πλαισίων». Μόνο πού οἱ ἐννοιες αὐτές ἀφοροῦν στήν ἀποδέσμευση τῆς διάρκειας καί τῶν κωδίκων μᾶς «γραμματικῆς τῶν πολιτισμῶν», ὅπως θά τό ἔλεγε ὁ Φ. Μπρωντέλ. Χωρίς τήν ἀνάδειξη αὐτῶν τῶν περιορισμῶν, οἱ μαρτυρίες χάνουν τήν ἱστορικότητά τους, γίνονται «κείμενα» ἐλευθερωμένα ἀπό τή συνάφεια παραγωγῆς τοῦς καί, ἄρα, πρόσφορα σέ κάθε λογῆς ἐρμηνεία καί χρήση. Δέν εἶναι «ἐλεύθερη», ὁμως ἡ ἀνάγνωση τῶν πηγῶν. «Ἡ σημασία τῆς λέξης εἶναι ὀλοκληρωτικά προσδιορισμένη ἀπό τή συνάφειά της. Τελικά, ὅσες συνάφειες, τόσα δυνατά νοήματα. Ὅσο ὅσο ἡ λέξη δέν παύει παρ' ὅλα αὐτά νά εἶναι μία» (= Paul Watzlawick, *La réalité de la réalité. Confusion, désinformation, communication*, Seuil, Παρίσι 1978, σ. 16). Κατανόηση, πρῖν ἂν ὅλα, σημαίνει ἀποδέσμευση τῆς συνάφειας παραγωγῆς τοῦ νοήματος, ἀνασυσταση, δηλαδή, τῶν ἱστορικῶν ὄρων κωδικοποίησης τῶν

τά δεύτερα, ή διάκριση ανάμεσα σέ πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές ανάγεται, όντως, σέ τεχνικό ζήτημα. Συνεπώς, τό «ἀρχείο» καθίσταται όργανικό μέρος τής έναστοτε έρμηνευτικής πρόδρασης πού «ύπαγορεύει» τή συγκρότησή του κι έτσι, έν τελευταία ανάλυση, κάθε ἀρχειοθετημένη πληροφορία δέν ύφίσταται πλέον παρά ένσωματωμένη στά έναστοτε περί αληθείας «θεσπίσματα» τής ιστοριογραφίας. Υπάρχει μιά απόχρωση πραγματικής εμπειρίας σ' αυτή τή σκέψη.

Οι «ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ» έπισημαίνουν ότι, ακόμα και ή ίδια ή σύσταση ἀρχειακών σωμάτων, τά όποια «ἀποκρυσταλλώνονται έντός όρισμένου συμβολικού συστήματος»,²⁰ ύπαγορεύεται από μέριμνες πού, σέ τελευταία ανάλυση, αφορούν στά διανοητικά εργαλεία τής κατανόησης. Συνεπώς, στό ἀρχείο, έκτός από τό ύλικό, απόκειται και ή ματιά τού ἀρχειοθέτη. Μέ άλλα λόγια, τό ἀρχείο είναι καταστατικά ύποθηκωμένο στην περί αληθείας αντίληψη τού τελευταίου. Αυτά, βεβαίως, τά περιγραφικά τά ξέρουμε ήδη, περισσότερο από έναν αιώνα τώρα κι επειδή τά ξέρουμε, ή σύγχρονη λογική όργάνωση τών ἀρχειών διαθέτει πλέον δικλίδες πού διασφαλίζουν σέ μεγάλο βαθμό τς ταξινομήσεις από τήν ύποκειμενική ματιά τού ἀρχειονόμου. Δέν πρόκειται όμως περί αυτού. Προχωρώντας οι «μεταμοντέρνοι» και λέγοντας ότι ή διάκριση τών τεκμηρίων, τού ἀρχειού, τών αναγνώσεων, τών χρήσεων και τών έρμηνειών «δέν έχει παρά τεχνικό χαρακτήρα», αφαιρούν διά παντός τόν ιστορικό χρόνο και τήν ιστορική διαφορά από τς θεμελιώδεις μέριμνες τού ιστορικού και, συνακόλουθα, προσβάλλουν τήν ίδια τήν ιστορικότητα τού ἀρχειού. Εύτυχως, δέν διδάσκεται ακόμα στά ΑΕΙ συστηματοποιημένη «μεταμοντέρνα ἀρχειονομία».

Κάπως έτσι, ἀκροπατώντας έκλεκτικά σέ ράκη καθ' όλα θεμιτών έπιστημονικών προτάσεων, ἀρθρώνεται ή «μεταμοντέρνα» θέαση τών πηγών. Μέ ρετάλια παραπομπών ύφαινετα μιά φανταχτερή κουρζελού πού ονομάζεται «άνανέωση τών εργαλείων και τής μεθόδου». Μόνο πού τά ρετάλια έχουν απολέσει κάθε κόμπο πού τά συνέδεε μέ τό έννοιολογικό σύστημα από τό όποιο ξεριζώθηκαν. Και δι' αυτού τού τρόπου, μεταξύ τυρού και αχλάδου, ακυρώνεται ή καταστατική μέριμνα κάθε έπιστημονικού έγχειρήματος νά συνδέει αύστηρά και συστηματικά τς έννοιες πού τό ύπηρετούν. Έτσι, λοιπόν, κάθε πρόταση αποκτά «δικαίωμα» νά έγγράφεται ισότιμα στά έννοιολογικά «ἀρχεία» τών έπιστημών, δίχως νά πληροί τό τεκμήριο τής έγκυρης σύνδεσης τής μέ τό θεωρητικό σύστημα στό όποιο διεκδικεί νά ένσωματωθεϊ. Η «θεωρία» γίνεται παίγνιο δίχως έσωτερικούς καταστατικούς κανόνες. «Άπελευθερώνοντας» τς έννοιες από τά «δεσμά» πού τς κρατούν συνδεδεμένες μέ τή θεωρητική τους συνάφεια, διαχειρίζονται «ποιητικά» τήν όργάνωση τής διαφορής και τό παράδειγμα τής όμοιότητας. Θεωρώντας «δικαίωμα» τήν κατάλυση τών λογικών έπιπέδων στό έσωτε-

ρικό τού έπιχειρήματος κι επικαλούμενοι τήν έξωτερική «κοινή λογική», προσπαθούν νά νομιμοποιήσουν τς θεωρητικές τους περιπλανήσεις ως παιγνίδια τής μεταφορής και τής μετωνυμίας. Έτσι, έχοντας καταλύσει κάθε σύστημα αναφορής και έλέγχου, μπορεί κανείς νά αποφανθεϊ δικαιωματικά ότι «ή συμβατική διάκριση ανάμεσα στις πρωτογενείς και τς δευτερογενείς πηγές δέν έχει τόσο μεθοδολογικό όσο τεχνικό ένδιαφέρον».

Το τεκμήριο, λοιπόν, φθάνει στον ιστορικό διά μέσου «πολλαπλών αναγνωστικών πράξεων». Οι πράξεις αυτές «συγκροτούν μιά κοινωνική διαδικασία, ή όποια, μέ τή σειρά τής, έλαχιστοποιεί τήν καταστατική αύθαιρεσία τής ιστορίκευσης τού παρελθόντος πού περιγράφει ή μεταμοντέρνα θεωρία. [...] Η διάχυση τών σχέσεων, τς όποιες δομεί τό παρόν μέ τό παρελθόν σέ ποικίλες κοινωνικές και πολιτισμικές πρακτικές, δέν είναι μονόπλευρη. Μέ τς ίδιες πρακτικές τό παρόν στέλνει μηνύματα προς τό παρελθόν, μέ τή μορφή έρωτημάτων, εξερευνήσεων, ανακλήσεων, και τά επανασυλλαμβάνει ως απαντήσεις έμβαπτιωμένες στο παρελθόν. Η ένθύμηση και ή εξιστόρηση τού παρελθόντος σημαίνει νά θέτει κανείς σέ τάξη και νά συνδέει ό,τι θεωρείται ότι ανήκει στο παρελθόν, δίνοντάς του λογικές και σημαντικές συνδέσεις. Τό παρελθόν, για νά γίνει αντικείμενο μνήμης και ιστορίας χρειάζεται νά έννοιολογηθεϊ, νά κειμενοποιηθεϊ και νά αποκτήσιν διάρθρωση. Μέ τόν τρόπο αυτό, τό παρελθόν συνεχώς αλλάζει. Άλλάζει στο έναστοτε παρόν και συνυφαίνεται μέ τό μέλλον, γιατί κάθε πράξη τού παρόντος έχει προθετικότητα ή όποια βασίζεται στην παροντική αντίληψη τού μέλλοντος».²¹

σημασιών. Αυτό είναι πού, επί παραδείγματι, δέν μπορεί νά κάνει ο κ. Χριστόδουλος, όταν μιλάει για τς Διδαχές τού Κοσμά τού Αιτωλού. Και σ' αυτό διαφέρει ο λόγος τού επαγγελματία ιστορικού από τόν έναστοτε ιδεολόγο πού θηρεύει «κειμενικές» αλήθειες, για νά τς έπισυνάψει ως «τεκμήρια» στις λογής-λογής ιδεολογικές κατασκευές.

20. Ά. Λιάκος, ό.π., σ. 270.

21. Ά. Λιάκος, ό.π., σ. 271. Νά αναδιατυπώσουμε, περισσότερο αύστηρά και συγκεκριμένα, τήν «κεντρική ιδέα» πού μπορεί κανείς καλοπροαίρετα νά κρατήσει από αυτόν τόν προβληματισμό: «Έκει όπου τελειώνει ή θεωρητική αναζήτηση, στην πραγματική δηλαδή ζωή, εκεί αρχίζει και ή πραγματική έπιστήμη, ή έκθεση τής πρακτικής δραστηριότητας, τής πρακτικής πρόδρασης και εξέλιξης τού ανθρώπου. Μέ τήν έκθεση τής πραγματικότητας, οι έννοιες πού αξιώνουν τήν αύθυπαρξία τους, χάνουν τή λογική συνάφεια τής ύπαρξής τους. Έννοιες, λόγου χάριν, όπως «πληθυσμός», «έργασία», «καταμερισμός τής έργασίας», «έπικοινωνία», «άνταλλαγή», «γλώσσα», «κεφάλαιο» κλπ., ακριβώς επειδή είναι άφηρημένες, μπορούν νά ισχύουν για όλες τς εποχές [...] ώστόσο, στο πλαίσιο τού καθορισμένου χαρακτήρα αυτής τής άφαιρέσης συνιστούν οι ίδιες [...] προίόν ιστορικών σχέσεων και έχουν τήν πλήρη τους ισχύ

Ἄν ἔχω κατανοήσει πλήρως καί στό σύνολό του τόν συλλογισμό – καί διαφωνώντας τόσο μέ τήν ἄποψη ὅτι τό παρελθόν εἶναι οἱ ιστορικές παραστάσεις περί τοῦ παρελθόντος ὅσο καί μέ τό ἐπιχείρημα περί «ἐλαχιστοποίησης τῆς καταστατικῆς ἀνθαιρεσίας τῆς ιστορικεύσεως τοῦ παρελθόντος πού περιγράφει ἡ μεταμοντέρνα θεωρία», ἔχω τήν ἐντύπωση ὅτι, κατά τά ἄλλα, ὁ συγγραφέας παρατάσσει ὑπαινιγμούς περί πραγμάτων αὐτονόητων. Μόνο πού, προκειμένου νά συζητήσουμε γιά αὐτονόητα πράγματα στήν ιστοριογραφία, ὀφείλουμε νά ἐγκαταλείψουμε τίς περιηγήσεις σέ ἀφηρημένους κόσμους καί νά μιλήσουμε γιά τούς ιστορικούς περιορισμούς καί τίς «προθετικότητες» ὑπέρβασής τους στήν ὕλική καί πνευματική ζωή τῶν ἰδίων τῶν ιστορικῶν ὑποκειμένων πού μελετᾶμε. Μή βρίσκοντας κανεῖς πού ἀκριβῶς νά συμφωνήσει ἢ νά διαφωνήσει «γενικῶς» μέ τό πνεῦμα τῆς πρότασης, μπαίνει στόν πειρασμό νά ψαύσει τή σάρκα της· νά πάρει, δηλαδή, τίς διατυπώσεις τοῖς μετρητοῖς. Ἐκεῖ, λοιπόν, βρίσκουμε τό «παρόν» καί τό «παρελθόν», δίκην ὑποκειμένων, νά «δημιουργοῦν σχέσεις» μεταξύ τους, νά «στέλνουν μηνύματα καί ἐρωτήματα» τό ἓνα στό ἄλλο. Σχήμα λόγου, ἀσφαλῶς. Ὡστόσο, μέσω τῆς «καλογολικῆς» χρήσης τοῦ μεταφορικοῦ λόγου, τά στρώματα τοῦ χρόνου «ὑποστασιοποιοῦνται, ἐννοιολογοῦνται, κειμενοποιοῦνται, ἐμβολπίζονται τό ἓνα στό ἄλλο», «ἀποκτοῦν διάρθρωση» καί «ἀλλάζουν». Καί, ἄξαφνα, ἐνῶ καλούμαστε νά συζητήσουμε γιά τήν ἱστορία, καταλήγουμε νά φλυαροῦμε περί «σχετικοποιημένων ἐννοιῶν», οἱ ὁποῖες ὑποκαθιστοῦν τίς ιστορικές πραγματικότητες, ἐκτοπίζουν τά ὑποκείμενα τῆς ἱστορίας, παίρνουν τόν λόγο ἐν ὀνόματί τους καί, μέ τή δύναμη τῶν λέξεων,

γίνονται «οἱ ἱστορίες» ἢ, ἀλλιῶς, οἱ ἀφηγήσεις πού κόβουν «τόν ἄνθρωπο σέ φέτες» ἰσοτίμων καί αὐτοτελῶν ἀληθειῶν.²²

Ἐποστασιοποιημένο, λοιπόν, «τό παρελθόν» διδάσκει «τό παρόν» καί διδάσκεται ἀπό «τό μέλλον». Κι ἔτσι πλέον οἱ πεθαμένοι δέν βασανίζονται ἀπλά τούς ζωντανούς μά παιδεύονται ἀναδρομικά κι οἱ ἴδιοι ἀπό τίς ἐγνοιες τῆς κατοπινῆς ζωῆς, ἀλλάζουν καί ἐκπολιτίζονται, βρίσκουν, ἐν τέλει, κώδικες νά ἐπικοινωνοῦν κάνοντας, ἄς θυμηθοῦμε πάλι τόν Μάρξ, τά φλιτζάνια νά δονοῦνται στό τραπέζι τοῦ ἱστορικοῦ καί νά τοῦ ὑπαγορεύουν «ἀφηγηματοποιημένες» ἀλήθειες «τοῦ παρελθόντος».

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ νεκροί «ζοῦν» καί μετά τόν θάνατό τους. Κοιτοῦν τούς ζωντανούς καί τούς ἐλέγχουν, τούς τραβοῦν ἀπ' τό ποδάρι στόν ὕπνο ἢ στό ξύπνιο, τούς χαϊδεύουν ἢ τούς τρομοκρατοῦν, μέχρι καί πού φτάνουν νά μιλοῦν ἀπό τό στόμα τους. Οἱ νεκροί, δηλαδή, ἔχουν σημαίνουσα παρουσία στόν κόσμο τῶν ζωντανῶν. Μόνο πού, ὡς ἀμετάκλητα πεθαμένοι, δέν μποροῦν ν' ἀλλάξουν ἀναδρομικά οὔτε τόν δικό τους κόσμο οὔτε τό παρελθόν τῶν ἐπιγόνων τους. Αὐτό τό παρελθόν, τό βασίλειο τῶν πεθαμένων, βρίσκειται τελεσίδικα ἀποτυπωμένο στά ἔργα τῶν ἀνθρώπων πού τό παρήγαγαν. Τό ἀπαντᾶμε, ἐνίοτε τροποποιημένο, στά

μονάχα γι' αὐτές τίς σχέσεις καί μέσα σ' αὐτές». Μάρξ Κ., *Βασικές Γραμμές τῆς Κριτικῆς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας*, (Grundrisse), Στοχαστής, Ἀθήνα 1989-90, τ. Ι, σ. 69 κ.ε.

22. L. Febvre, *Pour une histoire a part entière*, S.E.V.P.E.N., Παρίσι 1962, σ. 852.

έργα εκείνων πού τό κληρονόμησαν γιά νά τό περισώσουν, νά τό ένταφιάσουν ή νά τό ένσωματώσουν στόν δικό τους κόσμο. Καί τό βρίσκουμε, ασφαλώς, άφομοιωμένο στην κατοπινή δραστηριότητα των έπιγόνων, στους έν προβάσει υλικούς και πνευματικούς τους πολιτισμούς. Αυτό τό δεύτερο δέν είναι, όμως, «τό παρελθόν». Συνιστά μία παρούσα, προϊούσα και ένεργό διάσταση της διάρκειας, ταυτόσημη μέ την ένεργό ύπαρξη των κοινωνιών. Καί, κατά τούτο, άποτελεί ένα άπό τά υλικά μέ τά όποια κάθε κοινωνία οικοδομεί ίσοτελώς τό παρόν της και τίς παραστάσεις του μέλλοντος.

Άς παραμείνουμε σέ μερικά ακόμα τετριμένα:²³ Άσφαλώς, ή «άντικειμενικότητα» του ιστορικού υλικού συνιστά ιστορικό πρόβλημα. Ο ιστορικός, τοποθετώντας άπέναντί του τεκμήρια και μαρτυρίες ως «άντικείμενα» μελέτης, έγκαθιδρύει πεδία διαλόγων άνάμεσα σέ διαφορετικές γλώσσες, ιδέες και κόσμους. Είτε έχει συνείδηση του γεγονότος είτε όχι, ο ιστορικός δανείζει τή φωνή του στίς πηγές κι ή διαμεσολάθηση αυτή είναι άπόλυτος όρος γιά νά άποδεσμευτούν πληροφορίες άπό τά τεκμήρια. Μελετούμε τό υλικό μεταφράζοντάς το στην γλώσσα μας και οι κώδικες της γλώσσας αυτής μας οικειώνουν μέ τό παλιό. Μελετάμε την παραγωγή της ιστορίας, την άλλαγή πού, όταν γίνεται λόγος κι άποτυλώνεται στα τεκμήρια, είναι υποθηκευμένη στίς συνέχειες πού σπάει. Στο έπίπεδο του καταγεγραμμένου λόγου οι διαθλάσεις της μπρωντελιανής αντίληψης γιά τή διάρκεια προσλαμβάνουν καλειδοσκοπικές διαστάσεις. Άς άποδεχτούμε τή δυσκολία. Η ανάδειξη της συνεκτικότητας και της έσωτερικής λογικής των συμπεριφορών γιά τίς όποιες μαρτυρούν οι πηγές άπαιτεί έρμηνευτικές προσεγγίσεις οι όποιες προϋποθέτουν ένα έγχείρημα πού, στην πραγματικότητα, είναι άδύνατο: την ανασύσταση του σημασιολογικού σύμπαντος πού συνέχει στο έσωτερικό της μαρτυρίας την τάξη του βιώματος και την τάξη του λόγου. Ήδη, όμως, μιλάμε γιά «στρώματα χρόνου» και γιά «έπίπεδα αιτιότητας».

Γνωρίζουμε ότι ή λογική ανασύσταση του συνόλου της βιωμένης πραγματικότητας είναι άνέφικτη χωρίς τεράστια άπώλεια πληροφορίας. Η έρευνα μοιάζει λοιπόν παγιδευμένη στην πρακτική άδυναμία πλήρους ανασύστασης της πολυπλοκότητας μέσα στην όποια παρήχθησαν τά τεκμήρια. Σ' ένα όρισμένο έπίπεδο της άφαιρέσης μπορούμε, ωστόσο, νά συγκροτήσουμε έρμηνευτικά πλαίσια τά όποια νά επιτρέπουν την ανασύσταση μηχανισμών ή τή συγκρότηση και οργάνωση σωμάτων τεκμηρίων πού αναδεικνύουν κανονικότητες, ασυνέχειες και τομές. Καί κάθε φορά ο ιστορικός, άποδεσμεύοντας τίς παλιές έρμηνείες του κόσμου, τους οικονομικούς και διανοητικούς μηχανισμούς στους όποιους αναφέρονταν, αναμετράται μέ τίς έρμηνευτι-

κές δυνατότητες των διανοητικών του εργαλείων. Καί τότε, εκεί όπου συλλαμβάνει τους μηχανισμούς της κανονικότητας, μέσα σ' αυτούς τους ίδιους μηχανισμούς ανακαλύπτει τή δυναμική της άλλαγής και της ασυνέχειας.

Πώς νά κατανοήσουμε διά των τεκμηρίων τή σταθερότητα, την άδράνεια και την ασυνέχεια; Γιά τά ανθρώπινα σύνολα πού μελετάμε ή οικείωση μέ τό καινούργιο άπαιτεί τή μεταγραφή κάθε μεταβολής σέ όρους της τάξης του κόσμου πού την ύποδέχεται. Η άλλαγή παράγεται υποβάλλοντας στην «επικράτεια των σημείων» νέους νοηματικούς περιορισμούς, πού διαρρηγνύουν κατεστημένες συμβολικές συνάψεις. Οι παλιές λέξεις, καθώς έγραφε ο Μάρκ Μπλόκ, συνεχίζουν νά βρίσκονται στα χείλη των ανθρώπων, αλλά άποκτούν σημασία πού άπομακρύνεται ολοένα άπό την άρχική. Έκείνο πού οι άνθρωποι έμμένουν νά βλέπουν ότι παραμένει σταθερό, γίνεται όχημα της άλλαγής. Όπου ο χρόνος φυλακίζεται και ή ιστορία παγώνει, στίς λέξεις, στους μύθους, στίς εκδηλώσεις του καθημερινού, εκεί παράγεται ή οικείωση μέ τό νεότερο και τό ρηξικέλευθο, ή μεταγραφή τους σέ όρους της τάξης του κόσμου πού τό δεξιώνεται.²⁴

Έν τέλει, στην κοινή αντίληψη ή όποια διαμορφώνεται στο έσωτερικό των πολιτισμών, ο κόσμος και ο λογισμός επί του κόσμου άλλάζουν μοιάζοντας άμετακίνητοι και σταθεροί σέ κληροδοτημένες άρχές και αξίες. Σ' αυτές καταφεύγουν οι άνθρωποι γιά ν' άποκτήσουν τή βεβαιότητα πού άπαιτεί ή νοηματοδότηση κι ή άποτίμηση όσων συμβαίνουν κι άλλάζουν στην ζωή τους. Η συνέχεια ανακαλείται μηχανικά μέ την έλαφρότητα του καθημερινού, φωλιάζει στους μύθους, στίς τελετουργίες της ευσέβειας, της γέννας ή του θανάτου, στα πανηγύρια και τους γάμους, διαχέεται στίς εκδηλώσεις του κανονικού και του έξαιρετικού, στίς παραστάσεις του χθές, του σήμερα και του αύριο. Οι εκδηλώσεις αυτές μοιάζουν νά άντιστέκονται στην άλλαγή παγώνοντας την ιστορία. Πιο εκδηλα όμως, ή συνέχεια παρουσιάζεται στην σταθερότητα των λέξεων πού συνθέτουν τίς γραπτές πηγές. Τά κείμενα δείχνουν νά φυλακίζουν μέσα τους τήγματα χρόνου. Ποιού χρόνου, όμως; Του χρόνου της μνήμης, της γραφής ή των κατοπινών χρόνων, εκείνων πού άφορούν στίς άναγνώσεις, τίς ιστοριογραφικές διαμεσολαθήσεις και τίς έρμηνευτικές ανασημασιοδοτήσεις; Πώς λύνεται τό

23. Γιά την άνάπτυξη πού άκολουθεί, βλ. Ν. Θεοτοκάς, *ό.π.*, σ. 30 κ.έ.

24. Φοβάμαι ότι, στο πλαίσιο της πραγματικής ιστοριογραφικής παραγωγής – τουλάχιστον στην Ήπειρωτική Ευρώπη – όλοι αυτοί οι προβληματισμοί έχουν ήδη διατυπωθεί συστηματικά άπό την εποχή του μεσοπολέμου. Κι έτσι σήμερα βρισκόμαστε νά συζητάμε σοβαρά γιά πράγματα πού θά έπρεπε νά άποτελούν την έγκυκλο παιδεία κάθε ιστορικού.

πρόβλημα αναγνώρισης της διάρκειας σ' ένα, ἄς ποῦμε, φορολογικό κατάστιχο, σέ μία ἀπογραφή ἢ σέ ένα χρονικό;

Δεν ἔχουμε τρόπο νά διαχειριστοῦμε τό πρόβλημα ἄν δέν ἀφήσουμε κατά μέρος τίς εὐκολίες καί τήν πολυσημία τοῦ μεταφορικοῦ λόγου κι ἄν δέν δεσμεύσουμε τήν κατανοητική πρόβαση στό ὄριο πού θέτει μέ αὐστηρότητα ἢ διάκριση ἀνάμεσα στήν ἐπιστήμη, στά ρεύματα ιδεῶν καί στήν «κοινή λογική».²⁵ Αὐτό ἀκούγεται συντηρητικό στούς «μεταμοντέρνους ιστορικούς». Νομίζουν ὅτι παρακάμπτον τό πρόβλημα τῆς διάρκειας καί ὅτι ξεπερνοῦν τίς «περιοριστικές» ἀγκυλώσεις τοῦ ὀρθολογισμοῦ ἀποφαινόμενοι ὅτι καί ἡ ἐπιστήμη καί ἡ κοινή λογική συγκλίνουν στό ὅτι καί οἱ δύο ἀποτελοῦν τρόπους «ἀφηγηματοποίησης» τῆς ἐμπειρίας. Τό ἐπόμενο θῆμα ἐπεῖτα ἀπό αὐτήν τήν ἀνθυλαρεσία εἶναι ἡ διεκδίκηση μιᾶς «ἀδιάμεσολάβητης» ὁμογενοποίησης τῶν σημειωτικῶν συστημάτων σ' ένα ἀδιαβάθμιτο καί χωρίς λογικές συσχετίσεις πλαίσιο, πού τό ὀρίζουν ὡς «ἡ κειμενική φύση τοῦ ἀρχείου». Ὅ,τι διαθέτει αὐτή τῆ «φύση» ἀπόκειται αὐτοδικαίως «στό ἀρχεῖο». Καί, ἄρα, στό «ἀρχεῖο» ἀφομοιώνονται ἰσότημα τόσο τό τεκμήριο ὅσο καί οἱ διαδοχικές ἀναγνώσεις του.

Μέ λογικές ἀλχημείες ὅπως οἱ ἀνωτέρω, στέλνονται «ὅλα», μαρτυρίες καί ἐρμηνεῖες φύρδην-μίγδην «στό ἀρχεῖο», ὅπου πλέον ἡ μέριμνα τῆς ἐπιστήμης περιορίζεται στό νά διατηρεῖ, διά τῆς «θετικῆς μεθόδου», τόν κατάλογο εἰσερχομένων. Μετά τήν πλύση καί τό σιδέρωμα, στό ένα ράφι τακτοποιοῦνται κατά χρονολογική/ἡμερολογιακή σειρά «εἰσαγωγῆς»²⁶ τὰ ὑποκάμισα καί οἱ περί αὐτῶν πραγματείες, στό ἄλλο οἱ περισκελίδες καί ἡ σχετική φιλολογία, στό τρίτο τὰ στρωσίδια κλπ. Κι ἔτσι, οἱ «μεταμοντέρνοι ιστορικοί» συντάσσουν «γενεαλογικούς» ἢ «ἀρχεῖακούς» καταλόγους «σχολίων» ἐπί τοῦ πραγματικοῦ (κάθε τεκμήριο εἶναι «σχόλιο»)²⁷ στούς ὁποίους ἐπισυνάπτουν, «ἰσότητα καί δημοκρατικά», καί τὰ δικά τους «σχόλια». Νά τό ποῦμε μέ τὰ λόγια πού τό λένε: «Ἄν ἔχουμε κάτι σίγουρο στά χέρια μας αὐτό εἶναι τό σχόλιο τῶν πηγῶν ἢ τῶν ιστορικῶν πού σχεδόν πάντα ἀπαντοῦν σέ ἄλλα σχόλια. Ἄν σέ αὐτό προσθέσουμε τή μεταφορική ιδιότητα τῆς γλώσσας ὡς συμβολικοῦ συστήματος καί τίς μετατοπίσεις πού ἐπιφέρει στήν παραγωγή τοῦ νοήματος, ἄν δηλαδή μετακινηθοῦμε ἀπό τίς προθέσεις τῶν σχολιαστῶν πού μέ τή μορφή τοῦ ἐπιστολογράφου, τοῦ διοικητικοῦ ὑπαλλήλου, τοῦ ἱατροῦ, τοῦ ἐμπόρου ἢ τοῦ ιστορικοῦ δίνουν τό δικό τους νόημα στήν ἐποχή ἢ τό συμβάν πού σχολιάζουν, στίς ἀπρόσωπες δομές τῆς γλώσσας τὰ πράγματα γίνονται περισσότερο πολύπλοκα. Ἄν ὅλα αὐτά σημαίνουν κάτι αὐτό δέν εἶναι ἄλλο ἀπό τήν ἐγγενή σχετικότητα κάθε ιστορικῆς ἐρμηνείας».²⁸

Ἄν ὅλα αὐτά σημαίνουν κάτι, τοῦτο δέν εἶναι ἄλλο ἀπό τήν παραδοχή ὅτι οἱ ἀντιλήψεις τοῦ ιστορικοῦ δέν ἀντέχουν μπροστά στήν πολυπλοκότητα τοῦ προβλή-

ματος πού θέτει τό τεκμήριο. Εἴτε γιά λόγους ραθυμίας, δογματισμοῦ καί ἀνεπάρκειας τοῦ ἐρμηνευτῆ εἴτε γιά λόγους πού ὀδηγοῦν σέ μερικές ἢ καθολικές διαψεύσεις τῶν διανοητικῶν τοῦ ἐργαλείων καί, ἄρα, στήν ἀνάγκη τῆς ἀναστοχαστικῆς τους κριτικῆς. Εἴτε πάλι, ἀπλούστερα καί συνηθέστερα, ἐπειδή στόν κόσμο καί στό σύστημα σκέψης περί τοῦ ὁποῖου μαρτυρεῖ τό τεκμήριο, οἱ ἀντιλήψεις τοῦ ιστορικοῦ δέν ἔχουν τό ἴδιο βάρος πού ἔχουν στό δικό του νοητικό σύμπαν ἢ δέν ἰσχύουν καθόλου. Καί, συνεπῶς, τό ἐρώτημα πού θέτει ὁ ιστορικός ἀπέναντι στίς πηγές εἶναι λάθος ἐρώτημα πού μετατρέπει τίς μαρτυρίες σέ θόρυβο.²⁹

Τό πρόβλημα τῶν πηγῶν, ξανά. Νά συνοψίσουμε τούς ὅρους τοῦ «μεταμοντέρνου ἐπιχειρήματος». Ὅ,τι συνιστᾷ ἴχνος τοῦ παρελθόντος εἶναι κατ' ἀνάγκη «ἀφη-

25. Καθώς ἐπισημαίνει ὁ Ἄ. Μπαλτᾶς (= Ἱστορία τῆς ἐπιστήμης ἐναντι ἱστορίας τῶν ιδεῶν: μερικές μεθοδολογικές παρατηρήσεις», στό, Γ. Καρῶς (ἐπιμ.), *Ἡ ἐπιστημονική σκέψη στόν Ἑλληνικό χώρο 18ος-19ος αἰ.*, ΚΝΕ-ΕΙΕ, Τροχαλία 1998, 19-26), «ἴδιον τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν [...] εἶναι ὅτι αὐτές ἀποτελοῦν σχηματισμούς ὄχι ιδεῶν ἐν γένει ἀλλά ἐνοιῶν, ἐνοιῶν πού συνδέονται μεταξύ τους μέ τρόπο κατ' ἐξοχήν αὐστηρό, καί μάλιστα, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τίς φυσικές θεωρίες, μέ τρόπο μαθηματικό. Κατά συνέπεια, τό ἔργο τοῦ ιστορικοῦ τῆς ἐπιστήμης δέν μπορεῖ παρά νά διαφέρει ἀπό ἐκεῖνο τοῦ ιστορικοῦ τῶν ιδεῶν ἔστω κατά τοῦτο καί μόνον: ἄν ἀντικείμενο τοῦ δευτέρου εἶναι οἱ σχηματισμοί τῶν ιδεῶν ἀδιακρίτως, ἀντικείμενο τοῦ πρώτου εἶναι οἱ συστηματικά συνδεδεμένες ἐπιστημονικές ἐννοιες πού, ὡς τέτοιες, δέν μποροῦν ποτέ νά ἀναχθοῦν σέ ἀπλές ιδέες».

26. Νά ἐπαναλάβω κάτι πού διαβάσαμε ἀνωτέρω: «Μποροῦμε νά ταξινομήσουμε μιᾶ ἐνότητα ἐγγράφων στή βάση τῆς ἐποχῆς πού συντάχθηκαν, ἀλλά τὰ ἐγγράφα αὐτά δέν ἀποτελοῦν αὐτόνοητα ένα ἀνοικτό παράθυρο πρὸς τό παρελθόν». Χ. Ἐξερτζόγλου, ὅ.π. Τό πρόβλημα, στήν πράξη, εἶναι περισσότερο σύνθετο ἀπό τήν ἀποκατάσταση τῆς ἡμερολογιακῆς συνέχειας στήν σύνταξη τῶν ἐγγράφων. Δέν θέλω νά δγᾶλουμ συμπέρασμα ἀπό μιᾶ ἀποστροφή τοῦ λόγου, ὡστόσο, μιᾶ παρόμοια ἀναφορά στόν ταξινομητικό αὐτοματισμό ὄχι πλέον τοῦ ἀρχείου ἀλλά τοῦ πρὸς ἐρμηνεία ἀρχεῖακοῦ ὑλικοῦ ἀπό τόν «μεταμοντέρνο» ιστορικό μαρτυρεῖ, ἄν μή τί ἄλλο, περί τοῦ «θετικιστικοῦ πνεύματος» πού, πλάι στήν «ἐκλεκτική του θεωρία», ἔχει ἐγκατασταθεῖ στό αργιό τῆς «κριτικῆς» ματιᾶς του.

27. Αὐτόθι.

28. Αὐτόθι.

29. Ἡ Κοινωνική Ἀνθρωπολογία μᾶς ἔχει πλουτίσει μέ ἐξαιρετικές μελέτες πρὸς αὐτήν τήν κατεύθυνση. Τό ἐνδιαφέρον εἶναι, ἐν προκειμένῳ, ὅτι οἱ «μεταμοντέρνοι ιστορικοί» εἴτε τίς ἀγνοοῦν (πού δέν τό πιστεύω) εἴτε ὅτι δέν κατάλαβαν διαβάζοντάς τις παρά ὅτι, ἄν κάτι εἶναι σχετικό, αὐτό ἀφορᾷ στά διανοητικά μας ἐργαλεῖα.

γματοποιημένο». Τό ίδιο τό παρελθόν ἔχει ὀριστικά χαθεῖ καί τό πρωτογενές τοῦ νόημα ἔχει διαχυθεῖ σέ δευτερογενεῖς «ἀφηγηματοποιήσεις». Μέ ἄλλα λόγια, οἱ πυραμίδες τῶν Αἰγυπτίων ἢ τῶν Ἴνκας ἢ ὁ Παρθενώνας ἢ τό Κολοσσαῖον ἢ τό Ἰουσοῦν δέν διατηροῦν τίποτα «ὡς νόημα», παρά διά τοῦ λόγου περί αὐτῶν. Πολύ δέ περισσότερο τά «γραπτά μνημεῖα», πού δέν διαθέτουν ἄλλη αἰσθητή μορφή πέραν τῆς ἁμεσα «κειμενικῆς» τους φύσης. Ὅ,τι ἀφορᾶ, λοιπόν, στό παρελθόν δέν ὑφίσταται παρά ἐγγεγραμμένο στό ἐσωτερικό ἀφηγήσεων. Καί ὅλες οἱ ἐν πράγμασι καταγεγραμμένες ἀφηγήσεις, συνειδητά ἢ ἀπλῶς ἀντικειμενικά, ἀναφέρονται καί σ' ἓνα μέλλον ἢ προσδοκώμενη διάρκεια τοῦ ὁποῖου ποικίλλει ἀνάλογα μέ τήν ἀντοχή στόν χρόνο τῶν ὑλικῶν τῆς ἀποτύπωσής τους. Οἱ ἀφηγήσεις, λοιπόν, εἶναι «πράγματα», ἄλλα περισσότερο κι ἄλλα λιγότερο φθαρτά, πού ὑπόκεινται ἀντικειμενικά στήν ἀέναη ἀνασηματοδότησή τους. Κι ἀκόμα, ἡ «ἀφηγηματοποιημένη» φύση τῶν πηγῶν ἀλλάζει στόν χρόνο, καθώς ἀλλάζουν οἱ ματιές τῶν ὑποκειμένων πού τούς δίνουν ὑπόσταση καί νόημα στήν ἱστορία.

Τό «ἀρχικό νόημα» μέ τό ὁποῖο περιέβαλε τό «πράγμα» ὁ δημιουργός του κατά τό ἐνέργημα τῆς παραγωγῆς του, ἔχει ὀριστικά διαχυθεῖ στίς μετέπειτα προσλήψεις του. Κι ἐπειδή ἀκριβῶς τό πρᾶγμα κατασκευάστηκε ἐν ὄψει τοῦ «ἀμέσως μετά» ἢ τοῦ αὔριο, ἓνα μέρος τοῦ ἐπενδεδυμένου στό πρᾶγμα νοήματος ἀφορᾶ στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖον ὁ δημιουργός, πέρα ἀπό τά ἀπτά ἱστορικά ὑλικά, ἐνσωμάτωσε στό δημιουργήμα του κάτι ἀπό τήν εἰκόνα πού εἶχε γιά τό μέλλον. Ἄρα, γράφοντας ἢ μαγειρεύοντας ἢ χιτίζοντας, ὁ δημιουργός ἀναβάλλει γιά τό μέλλον τήν ὀριστική «θέσπιση» νοήματος στή δημιουργία του. Ὑπάρχει, δηλαδή, μιά ἐμπρόθετη ἀναφορά στό μέλλον πού, τήν ὥρα τῆς δημιουργίας, δέν εἶναι δυνατόν νά συντελεστεῖ. Ἄπαιτεῖται νά κυλήσει ὁ χρόνος. Μά, κι ὅταν σπέρνει ὁ γεωργός ἢ ὅταν ζευγαρώνει μ' ἓνα συγκεκριμένο κι ὄχι μέ ἄλλον τράγο τήν κασίκα ὁ κτηνοτρόφος, τό γεγονός δέν συμπίπτει χρονικά μέ τό «θέσπιμα».³⁰ Δέν μᾶς χρειάζεται ἡ ντεριντιανή ἐννοια τῆς «διαφορᾶς» γιά νά τό καταλάβουμε αὐτό.

Ὅλα ἐτούτα, καί τό γράψιμο καί τό χτίσιμο καί τό μαγείρεμα καί ἡ σπορά καί τό ξευγάρωμα εἶναι ἀνοίγματα στό «μέλλον». Σέ κάτι, δηλαδή, πού λογικά ἀναμένεται, πλὴν ὅμως δέν ὑφίσταται ἀκόμα ὡς «διαφορᾶ». Μόνο ἐκ τῶν ὑστέρων τό «αὔριο» τῶν χθεσινῶν ἀνθρώπων θά καταστεῖ ἀντικειμενικό. Κάθε ἴχνος, λοιπόν, πού ἀφήνουν οἱ βροτοί στό πέρασμά τους ἀπό τή ζωή ἀποτυπώνει μέ ὑλικά τοῦ χθές παραστάσεις τοῦ τώρα καί τοῦ ἐπιδιωκόμενου. Ὅσο, αὐτό τό ἐπιδιωκόμενο, ὅποτε τό βροῦμε καταγεγραμμένο, δέν ἀναφέρεται στό μέλλον ἐν γένει ἀλλά στή νοητή προβολή τοῦ τότε «τώρα». Τό «αὔριο», κάθε φορά πού ἔρχεται σάν μιά περαστική μέρα τοῦ Θεοῦ, δίνει στό χθεσινό «ἐνδεχόμενο» ἢ στό «ποθούμενο» ἐτούτη ἢ ἐκεῖ-

νη τήν ἀντικειμενική μορφή στήν ὁποία, καί πάλι, βρίσκονται ἐνσωματωμένες καί μεταλλαγμένες οἱ προϋποθέσεις τῆς δημιουργίας του. Μεταλλαγμένες, διότι ἤδη ἔχουν ἀφομοιωθεῖ σέ ὄρους ἀναπαραγωγῆς. Κάθε φορά πού τό «χθές» παρειασφραγίζει στίς καθημερινές συζητήσεις «ἀλλάζει» ὄντως, καθ' ὅτι ἐνσωματώνει ἀναδρομικά ἀξιολογήσεις, ἀποτιμήσεις καί παραστάσεις πού ἐμπνέονται ἀπό τή διαχείριση τοῦ «σήμερα» καί τοῦ «ἐνδεχόμενου» πού φέρεται σέ αὐτό.

Ὅλα τούτα ὅμως δέν ἀφοροῦν πλέον στό παρελθόν ἀλλά στό τώρα. Δέν εἶναι, δηλαδή, δουλειά τοῦ ἱστορικοῦ νά ἀνασηματοδοτεῖ καί νά πλέκει τό παρελθόν κατά τό «πρόγραμμα» τοῦ προτιμώμενου «μαγειρείου τοῦ μέλλοντος». Ὅσο, τουλάχιστον, ἡ ἱστορία παραμένει ἐπιστήμη, στόχος τῆς εἶναι ἡ ἐπιστημονική κατανόηση τῶν μηχανισμῶν οἱ ὁποῖοι, ὡς τό «τώρα» πού μόλις παρήλθε, ἀφοροῦσαν στήν παραγωγή καί στήν ἐγνοια ἀναπαραγωγῆς τῶν συγκεκριμένων κοινωνιῶν, τῆς ὑλικῆς ζωῆς, τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καί τῶν νοητικῶν δομῶν.³¹

Ὅταν μελετοῦμε κοινωνίες τοῦ παρελθόντος προσπαθώντας νά κατανοήσουμε τίς σχέσεις πού διαμορφώνονται στό ἐσωτερικό τους, ἀκουμπᾶμε κατ' ἀνά-

30. Ὅπως ἀντιλαμβάνεται κανεῖς ἀπ' τό γλωσσάρι, οἱ μεταμοντέρνοι ἐγγράφουν στά «ἐργαλεῖα» ἀνάγνωσης τῶν πηγῶν, μεταξὺ ἄλλων, τήν προβληματική τοῦ Ζάκ Ντεριντά (J. Derrida) περί διαφορᾶς (différance) καί «διαφορᾶς (différance)». Πρόκειται γιά ἐγχείρημα

πού ἐκφράζει θεωρητική ἀπορία, καθώς καταλήγει νά ἀπαιτεῖ τήν ἐννοιολογική ταύτιση τῆς ἀντικειμενικότητας τοῦ ἱστορικοῦ τεκμηρίου μέ τό ἐκάστοτε ἱστορικό «θέσπιμα» περί τῆς κατοπινῆς σημασίας του. Πρόκειται, ἐν τέλει, περί ἐγχειρήματος τό ὁποῖο, μέσω σειρᾶς παρανοήσεων, καταλήγει νά παραγνωρίζει τό ντεριντιανό «ἀρχεῖο» ταυτίζοντάς το ἐργαλειῶν μέ τά ἀρχεϊκά σώματα. Ἀσφαλῶς, ἡ συζήτηση περί Ντεριντά δέν μπορεῖ νά γίνει, ἐν παρόδῳ, σ' ἓνα κείμενο σάν αὐτό. Ἐδῶ ὁ λόγος ἀφορᾶ ἀποκλειστικά στοὺς «μεταμοντέρνους ἱστορικούς» πού, καθώς καταγίνονται ἐκλεκτικά καί ἐρασιτεχνικά μέ τή φιλοσοφία, καταλήγουν νά γेमίζουν διάφορα περί μεθόδου συνταγολογία μέ ἀσυνάρτητες παραπομπές.

31. Ἀκριβέστερα, ὅπως, συμπυκνώνοντας τήν ἱστοριογραφική ἐμπειρία, γράφει ὁ Β. Κρεμμυδᾶς (= «Διαμεσολαμβάνενα κείμενα», ὅ.π.), «εἶναι δουλειά τῆς ἱστοριογραφίας νά παράγει πολιτική, δηλαδή θεωρία γιά τό παρελθόν. [...] Κεντρικός ρόλος τῆς ἱστοριογραφίας εἶναι ἡ ἀναγνώριση τῶν μηχανισμῶν λειτουργίας τῆς κοινωνίας κατά τό παρελθόν καί τῶν λογικῶν πού τούς κινοῦν ἢ ἱστοριογραφία παράγει θεωρία καθημερινά, μέ πλήρη ἐπάρκεια. Καί γιά νά τό κάνει βασίζεται στίς πηγές, στά ἀρχεῖα: ἂν τό ἐγγράφο μου, ἡ πρωτογενής πληροφορία μου, εἶναι «διαμεσολαμβάνενη ἀπό τή θέση τοῦ πληροφορητῆ» αὐτό δέν τό ἀκυρώνει ὡς πηγή καί δέν τό κάνει ἰσοτίμο μέ τό ἱστοριογραφικό κείμενο, ἀπλῶς μέ ὑποχρεώνει νά ἀναζητήσω, μέσω τῶν πηγῶν, καί νά κατανοήσω τήν ἐκταση καί τούς λόγους τῆς διαμεσολάβησης».

γκην σέ στρώματα άπροσδιοριστίας τά όποία τείνει νά απαλείψει κάθε τελεολογική ματιά. Κατ' άρχάς, λοιπόν, μās θέτει προβλήματα πρός επίλυση ένα σχόλιο όπως τό ακόλουθο: «Αυτό πού τελικά συνέβη είναι διαφορετικό από αυτό πού προσδοκίόταν νά συμβεί και λίγο-πολύ διαφορετικό από ό,τι έχει κατανοηθεί ότι συνέβη, επειδή αποκλείει ή παραμελεί όρισμένες μνήμες ή συμπεριλαμβάνει έλπίδες και φόβους. Αυτή ή έτερογονία καταλήγει στην επανεπεξεργασία του παρελθόντος. Κατά συνέπεια, σέ κάθε διαφορετικό στάδιο ανάπτυξης, υπάρχει μία διαφορετική έρμηνεία του παρελθόντος, ή όποία σχετίζεται μέ τις νέες προσδοκίες. Αυτή ή σύνδεση παρελθουσών έμπειριών και μελλοντικών προσδοκιών στη σύλληψη της ιστορίας, συνιστά ταυτόχρονα τήν ιστορία και τήν κατανόσή της και δημιουργεί τό πλαίσιο στο όποιο ένσωματώνονται τό παρελθόν και τό μέλλον».³²

Η παρατήρηση, αν ξεχάσουμε τή «θεωρητική πρόταση» περί της «φύσεως» των τεκμηρίων, οδηγεί, επί παραδείγματι, στο εύλογο συμπέρασμα ότι οι παραμονές των μαχών του Δεκέμβρη του '44 στην Άθήνα δέν είναι δυνατόν νά ιστορηθούν χωρίς άπώλεια πληροφορίας εκκινώντας από τά άποτελέσματά τους. Κι αντίστροφα. Ότι, άνεξάρτητα από τις έπενδύσεις των ανθρώπων στο τότε μέλλον, ή εκκβαση της άναμέτρησης έδωσε αυτήν και όχι άλλη κατεύθυνση στην ιστορία. Χρήσιμες έπιστημονικές άπέναντι σέ πολλούς ιδεολογικούς αυτόματισμούς πού επέδειξε ως τις μέρες μας ή ιστοριογραφία. Η μάχη της Άθήνας δέν είναι όμως οι άφηγήσεις ή οι ιστορήσεις περί αυτής ούτε τά μνημόσυνα στου Μακρυγιάννη ούτε τό «ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-Πολυτεχνείο». Σ' όλα αυτά ή ιστορία έχει συσκοτιστεί. Και ή πραγματολογική ή έρμηνευτική άνεπάρκεια των σχηματικών άναδρομικών εξηγήσεων ή των ιδεολογικών σχηματοποιήσεων δέν θεραπεύεται μέ τή χαοτική επίκληση στις πολλές και ισότιμες «άλήθειες». Άς τό πούμε άλλιώς. Οι πραγματικότητες δέν όμιλούν άδιαμεσολάβητα περί της άλήθειας. Η παράταξη άφηγήσεων μπορεί νά φτιάξει τήν Έλένη του Γκατσογιάννη, τόν Άρη του Χαριτόπουλου ή τήν Όρθοκωστά του Βαλτινού. Όχι, όμως, τήν ιστορία του Έμφυλίου.

Τό γεγονός και ή κατανόσή του δέν άνήκουν στην ίδια λογική τάξη. Η ιστορία δέν μπορεί παρά νά γράφεται μέ ένα κριτήριο πού είναι έξωτερικό ως πρός τήν «άλήθεια» τήν όποία κάθε φορά συμμερίζονται οι ίδιοι οι άνθρωποι για τήν κοινωνία και τή δραστηριότητά τους.³³ Δίχως κριτήριο διάκρισης άνάμεσα στο «συμβάν», στην «άφήγηση» και στην έπιστήμη της ιστορίας, δίχως έλεγχο των εύρετικών τρόπων πού συνεπάγεται τό κριτήριο αυτό για τήν έπιστημονική άποτίμηση της ιστοριογραφικής εργασίας, δέν έχουμε νά κάνουμε μέ καλή ή κακή ιστοριογραφία άλλά, στην καλύτερη περίπτωση, μέ γόνιμο ή στειρο κουβεντολόι της παρέας.

Η επένδυση των ιστορικών ύποκειμένων στο μέλλον και ή αύριανή πραγματικότητα δέν συνδέονται παρά

άναδρομικά, υπό τήν όπτική μάλιστα των «νικητών της ιστορίας». Η, όπως τό διατύπωσε ένας μεγάλος ιστορικός, «ή ιστορία γράφεται από τους νικητές». Δέν έχουμε ίχνη ανθρώπινης κοινωνίας οι άντιθέσεις της όποίας νά μήν έχουν δώσει νικητές και νικημένους, δέν έχουμε ίχνη ανθρώπινης κοινωνίας πού νά μήν βλέπει τό αύριο, δέν έχουμε ίχνη ανθρώπινης κοινωνίας τά μέλη της όποίας δέν έχουν κάποιο τρόπο νά διαχειρίζονται τόν χρόνο, τις κοινωνικές, δηλαδή, παραστάσεις των φυσικών και συμβιωτικών περιορισμών της ίδιας τους της ζωής. Και, πράγμα πού είναι τό ίδιο, δέν έχουμε γνωρίσει κοινωνίες πού νά μήν διαμορφώνουν τις σχέσεις άνάμεσα στα μέλη τους μέ τρόπο πού νά διασφαλίζεται, κατά τό ιστορικών δυνατόν, ή υπό άυστηρούς καταναγκασμούς διαχείριση των όρων άναπαραγωγής των οικονομιών, των πολιτισμών και των έξουσιαστικών μορφωμάτων.

Ξανά, λοιπόν, ή κουβέντα μās φέρνει σέ γνωστές και πολύ παλιές άναζητήσεις. Στο μοναδικό, δηλαδή, πλαίσιο όπου μπορούμε νά συζητήσουμε περί της άναίρεσης ή του εμπλουτισμού και της άνανέωσης των εργαλείων και των έρευνητικών πεδίων της ιστορικής έπιστήμης, άποτιμώντας τή συμβολή σημαντικότητας στοχαστών του χθές και του σήμερα. Μόνο πού γι' αυτή τή συζήτηση χρειάζεται νά τηρούνται μέ άυστηρότητα οι όροι τους όποιους προϋποθέτει κάθε μεταθεωρητικό έγχείρημα στο έσωτερικό των έπιστημών. Διαφορετικά, είναι σαν νά καλούνται οι ιστορικοί νά ύποκαταστήσουν τά διανοητικά τους εργαλεία μ' ένα σακούλι γεμάτο παραπομπές, κουρελάκια πού μπαλώνουν άμηχανίες και άπορίες.

Σ' αυτό τό τελευταίο περιορίζεται τό «μεταθεωρητικό πρόγραμμα» της «μεταμοντέρνας ιστοριογραφίας» πού, κάνοντας σημαία τό έωλο, τό μ(π)αγιατικό δηλαδή, σύνθημα «άπαγορεύεται τό άπαγορεύειν», καταγίνεται νά έξαρθρώνει έσωτερικά τή γραμματική και τό συντακτικό της έπιστήμης για νά περάσει άνάλαφρα και έλεύθερα «από τήν ιστορία στις ιστορίες» κι από «τήν άλήθεια στις άλήθειες».

Όπως και νά 'χει, ή όρθολογική κατανόηση και άποτίμηση της παραγωγής των ρευμάτων σκέψης πού καθιερώθηκε νά άποκαλούνται συλλήδην μετανεωτερική σκέψη είναι δύσκολο, γόνιμο και πολύ κρίσιμο έγχείρημα για νά τό διαχειριστούν οι «μεταμοντέρνοι ιστορικοί». Αυτοί άρκούνται νά περιφέρουν μέ άγαστούρες, θυμιατά και έξαπτέρυγα, άλλος τήν Άγία κάρα της Έτερότητας, άλλος τήν Άγία κνήμη της Ταυτότητας, άλλος τήν Άγία ώλένη της Άφηγηματοποίησης, σέ λιτανείες έξορκισμού του όρθου λόγου.

32. Ά. Λιάκος, ό.π., σ. 282.

33. Φ. Ένγκελς & Κ. Μάρξ, Η Γερμανική Ίδεολογία, Gutenberg, Άθήνα χχ, τ. Ι, σ. 88.

Μίμης Κοκκινίδης

ΕΙΚΑΣΤΙΚΟΣ ΑΠΟΛΟΓΟΣ

του Δ.Ν. Μαρωνίτη

Η ΤΕΧΝΟΚΡΙΤΙΚΗ ΜΟΥ ΑΝΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΑ στην προκειμένη περίπτωση είναι προφανής, και δεν χρειάζεται εξήγηση. Ή μόνη έπομένως δικαιολογία για την πρόσθετη όμιλητική παρουσία μου σε τούτο το σημαντικό εικαστικό γεγονός, που αποτιμήθηκε ήδη έπαρκως από αρμόδιους όμιλητές, ανάγεται στη λοξή ματιά ενός φιλότεχνου φιλολόγου με έμμονες προσωπικές ιδέες και ευαισθησίες, τις οποίες εκμαιεύει με τό έργο του ο ύποκοριστικά συνωνόματος Μίμης Κοκκινίδης.

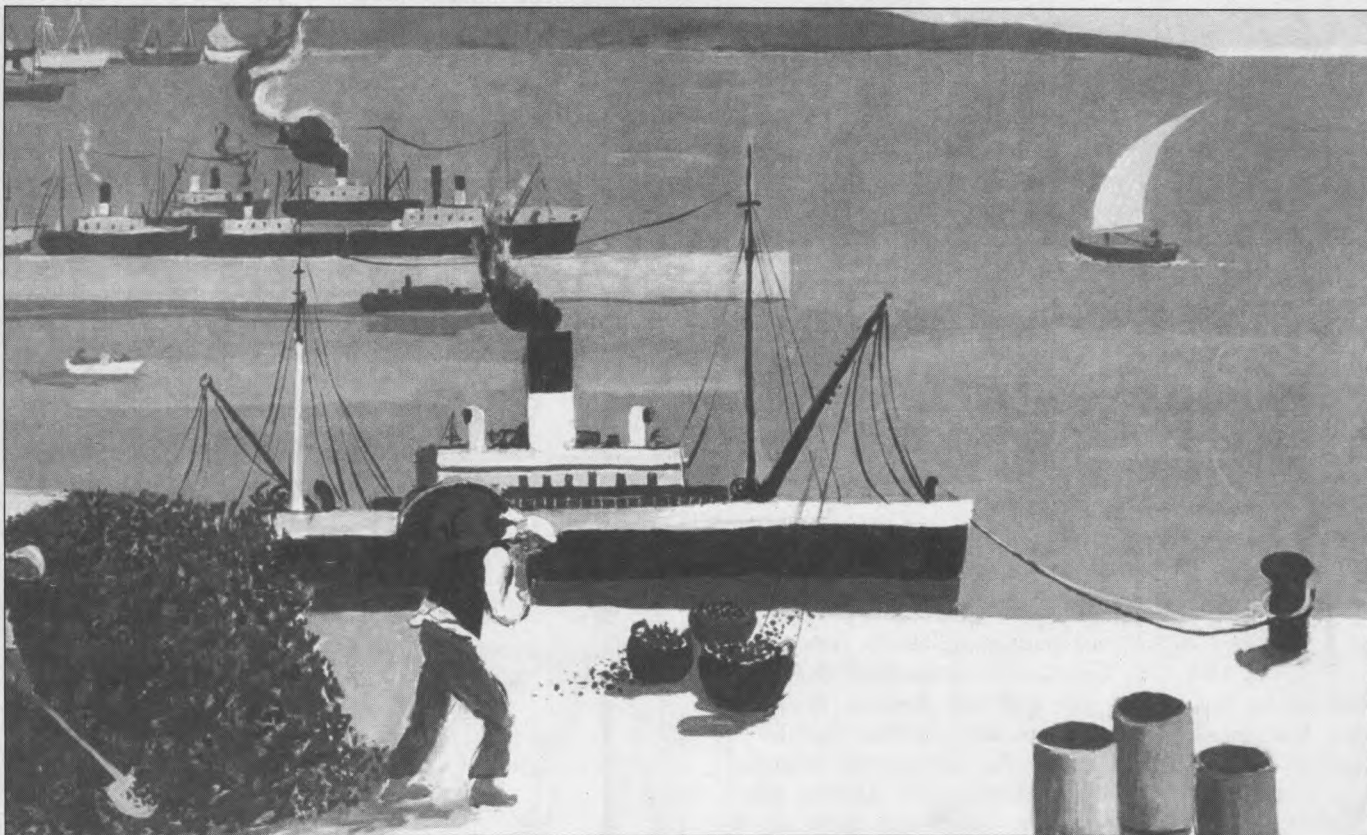
Γιά να γίνω πίο συγκεκριμένος, όμολογώ πώς αισθάνομαι κατά κάποιον τρόπο άλληλέγγυος με τή ζωή και τό έργο του Κοκκινίδη από τά χρόνια κιόλας τής χούντας. Πού, αν μετρηθούν ακριβέστερα, ξεπερνούν τό τέταρτο ενός αιώνα. Στο μεταξύ ή άμοιβαία έπικοινωνία υπήρξε αδιάλειπτη και ή φιλία αυξανόμενη. Έτσι εξηγείται και ή λαθραία κάθε φορά παρέμβασή μου, προφορική, ή και γραπτή, σε διαδοχικές εκθέσεις του Κοκκινίδη, περισσότερο στη γενέθλια Θεσσαλονίκη και λιγότερο στη φιλόξενη ή αφιλόξενη Αθήνα. Συνέχεια τής κακής αυτής συνήθειας άποτελεί και ή σημερινή μαρτυρία μου στην παρούσα εκδήλωση, που θά μπορούσε, με όδυσειακούς συνειρμούς, να όνομαστεί εικαστικός Απόλογος, ένόψει του εικαστικού νόστου.

ΑΠΟΛΟΓΟΣ, επειδή ο εικαστικός βίος του Κοκκινίδη προκύπτει περιπετειώδης και ριψοκίνδυνος: έρεθισμένος κάθε φορά τόσο από κρίσιμα γεγονότα του δημόσιου χώρου (συχνά άσφικτικά και άντίδρομα), όσο και

άπό ένδιάμεσες καλλιτεχνικές μεταλλαγές (συνήθως άπτόμεες, κάποτε και έκδιαστικές). Νόστος, γιατί ή πρόσφατη ζωγραφική του Μίμη έμπεριέχει, κατά τή γνώμη μου, σήματα ώριμης ήρεμίας, άντλημένης από τήν πείρα τής προηγούμενης ταραγμένης περιπέτειας. Αυτή εξάλλου ή πρόοδος ζωής και έργου άποτυπώνεται παραδειγματικώς στον άπολογιστικό τόμο, που έγκαινιάζεται σήμερα: τά διαδοχικά δείγματα του όποιου έπιτρέπον ίσως να διακριθούν κάποιοι προβολείς περιγραφής και έρμηνείας τής εικαστικής παραγωγής του Μίμη Κοκκινίδη. Αυτούς τούς προβολείς άποτολμώ, έρασιτεχνικά πάντα, να έξονομάσω.

Μιά πρώτη, σχηματική άσφαλώς, διάκριση προκύπτει, αν δεχτούμε τρεις διαδοχικές περιόδους στην εικαστική πορεία του Κοκκινίδη: προτάσσεται ή έπική, μεσολαβεί ή δραματική και έπεται ή λυρική φάση. Η έπική έπιλογή (περισσότερο έπιθετική και λιγότερο άμυντική) χρονικά συμπίπτει με τήν προδικτατορική (πολιτική, ιδεολογική και καλλιτεχνική) ζύμωση, που προκάλεσε τότε, για μικρό χρονικό διάστημα, έκδηλο άναθρασμό. Η δραματική έπιλογή άντιστοιχεί στα χρόνια τής επτάχρονης δικτατορίας και ένέχει τρόπους έντονης καταγγελίας για τούς θύτες και άπερίφραστης συμπάθειας για τά θύματα τής πολιτικής έκτροπής, μετατρέποντας τή διαμαρτυρική έξωστρέφεια σε τραυματική έσωστρέφεια. Τέλος ή λυρική έπιλογή έμφανίζεται προοδευτικά στη μεταπολεμική έποχή και χαρακτηρίζεται από νοσταλγικό άναστοχασμό τής βαθύτερης σχέσης τής ανθρώπινης μορφής με τό ποιητικά μετασηματισμένο περιβάλλον (ζωικό, φυσικό, κοσμικό). Άνήκει στην αρμόδια τεχνοκριτική να δεχτεί ή να άπορρίψει τήν προτεινόμενη διαίρεση. Άν όμως ισχύει, τότε τό έπόμενο βήμα τής εικαστικής έρευνας είναι να διαπιστώσει κατά πόσον άντιστοιχούν σε κάθε έποχή διακριτές μεταξύ τους μορφές και διακρινόμενα χρώ-

* Εισήγηση που άκούστηκε στις 6 Δεκεμβρίου στο Μουσείο Μπενάκη, κατά τήν παρουσίαση, του τιμητικού τόμου για τό εικαστικό έργο του Δημοσθένη Κοκκινίδη.

ματα. Ἄς ποῦμε: οἱ μακροσκοπικές καί οἱ μικροσκοπικές μορφές· τό κίτρινο, τό κόκκινο, τό μπλέ καί τό πράσινο χρώμα.

Πάντως, ἂν ἡ ἐπική καί ἡ δραματική περίοδος ἐλέγχεται κατά βάση ἀνθρωποκεντρική, ἡ λυρική ἐποχή ὑπόσχεται, ἐκτός τῶν ἄλλων, ἀναγωγή τοῦ ἐδῶ στό ἐκεῖ, καί ἀντιστρόφως. Ἐνα εἶδος ἐγγραφῆς τοῦ ὑπερφυσικοῦ ρευστοῦ στό φυσικό στερεό, μέ ἀποτέλεσμα τήν ἀμοιβαία τους διαπίδυση. Μέ τόν τρόπο αὐτόν συμφιλιάνεται τό ὑποχρεωτικό μέ τό αὐθαίρετο, ἡ ρεαλιστική ἀσφυξία μέ τήν ὑπερρεαλιστική ἀπελευθέρωση. Μέ τέτοιους ὄρους θά μπορούσε κάποιος νά μιλήσει γιά εἰκαστικό μονισμό, στό ἐσωτερικό τοῦ ὁποίου διακρίνονται ἴχνη ἐνός προηγούμενου ἀνταγωνιστικοῦ διωμοῦ, πού τώρα τιθασσεύεται.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΟΣ ΠΡΟΒΟΛΕΑΣ, πού φωτίζει τό εἰκαστικό ἔργο τοῦ Κοκκινίδη στήν ἐξέλιξή του, προτεῖνω νά θεωρηθεῖ ὁ συνδυασμός καλλιτεχνικῆς αὐθορμησίας καί καλλιτεχνικοῦ ἐλέγχου-αὐτοελέγχου. Αἰσθάνομαι ὅτι ὁ δεύτερος συντελεστής ὑπερέχει ἔναντι τοῦ πρώτου στήν ἐπική καί στή δραματική περίοδο, ἐνῶ ὁ πρῶτος περιοσεύει στή λυρική ἐποχή· ἡ ὁποία εἰκαστικά ἐνδέχεται νά ἀποδειχθεῖ πιό ριψοκίνδυνη, καθώς ὁ στόχος τῆς ζωγραφικῆς ἀπόπειρας τώρα δέν προαποφασίζεται καί δέν ἐκλογικεύεται.

Ἐπιθέτω ὅτι οἱ συνάδελφοι τοῦ Μίμη Κοκκινίδη ἀναγνωρίζουν τό εὖρος τῆς θεωρητικῆς καί πρακτικῆς εἰκαστικῆς του παιδείας, ἀποτυπωμένης καί στόν ἀσυνήθιστα ἐναρθρο λόγο του. Εἶναι ὠστόσο γνωστό ὅτι ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα στόν ἀνήσυχο λόγο ἀφ' ἐνός καί στόν ὀρθολογικό ἐφησυχασμό ἀφ' ἑτέρου δέν εἶναι τόσο μεγάλη, ὅσο συνήθως φαίνεται. Λίγοι κατά τή γνώμη μου κατορθώνουν νά ὑπερασπιστοῦν τόν κριτικό καί αὐτοκριτικό λόγο, ἀποκρούοντας τόν σχηματικό ἐξορθολογισμό. Σ' αὐτούς πιστεύω πώς ἀνήκει καί ὁ Μίμης Κοκκινίδης. Ἰκανότητα πού διαπιστώνεται καί στήν ιδιότητά του ὡς δασκάλου. Γιατί ὁ Μίμης εἶναι φανατικός δάσκαλος, ὅπως συμμαρτυροῦν συνάδελφοι καί μαθητές του.

Ἐδῶ ὅμως πρέπει νά σταματήσω. Ξεπέρασα ἤδη τά ὄρια τῆς ὁμολογημένης ἀναρμοδιότητάς μου. Κλείνω λοιπόν τή σύντομη αὐτή παρέμβαση, ὑπογραμμίζοντας τή συναιρετική κατά τή γνώμη μου ἀρετή τοῦ Κοκκινίδη: τή φιλική του προσφορά καί συμπεριφορά. Μέ τήν ὁποία ἐξασφαλίζεται ἡ ἀπαραίτητη ἀλληλεγγύη, ἀνθρώπινη καί καλλιτεχνική, ὡς ἀντίβαρο τῆς καλλιτεχνικῆς ἀπομόνωσης, πού συχνά πυκνά καταλήγει στήν ἀπωθητική ἔπαρση. Μέ ἀπλά λόγια: ὁ Μίμης συμπάσχει ὡς ἄνθρωπος καί ὡς καλλιτέχνης. Στή συμπάθειά του αὐτή συμμετέχει σήμερα μέ τόν τρόπο του καί ὁμώνυμος φίλος πού μόλις μίλησε

«Ο ΑΙΩΝΑΣ ΤΩΝ ΛΑΒΥΡΙΝΘΩΝ»*

Τό μυθιστόρημα τῆς Ρέας Γαλανάκη

τοῦ Βασίλη Λαδά

Το 1878 Ο Λογισμὸς καὶ ἄρχοντας τοῦ Ἡρακλείου Μίνως Καλοκαιρινός, εἴκοσι δύο χρόνια πρὶν τὸν Ἔβανς πού οἰκιοποιεῖται τῆ δόξα, σκάβει καὶ φέρνει στὸ φῶς τὴν Κνωσό. Ὁ Μίνως Καλοκαιρινός ἰσχυρίζεται πὼς βρῖσκει καὶ τὸν μυθικὸ Λαβύρινθο σὲ μιά σπηλιά κοντὰ στὸ ἀνάκτορο. Ἡ ἱστορία τοῦ μυθιστορήματος «Ὁ Αἰώνας τῶν Λαβυρίνθων» ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ αὐτὴ καὶ ἡ κλωστή ξετυλίγεται σὲ πέντε μεγάλους κύκλους εικοσαετιῶν μέχρι τὸ 1978. Οἱ κύκλοι σχηματίζουν λαβύρινθο. Ὑπάρχει ἡ ἀποψη πὼς οἱ μυθολογικοὶ Λαβύρινθοι εἶναι χῶροι τελετῶν μύησης. Ὅποιος βρῖσκει τὸ μυστικὸ τους ἀναγεννᾶται. Στούς λαβύρινθους τῶν σπηλαίων οἱ μύστες κατεβαίνουν στὸν Ἄδη γιὰ νὰ ἀναγεννηθοῦν. Αὐτὸς πού θά ἀναγεννηθεῖ μέσα στοὺς κύκλους αὐτοῦς, αὐτὸς πού θά ἐπανεέλθει πρέπει νὰ σημαδέψει τὴ διαδρομὴ του μέ μέτρο καὶ πονηριά, νὰ μὴν κατέχεται ἀπὸ τὴν ἕβρη πὼς ὅλα εἶναι εὐκόλα καὶ αὐθαίρετα. Οἱ κύκλοι τῶν λαβυρίνθων, τέλος, συμβολίζουν τὴν κυκλικότητα τῆς ζωῆς καὶ τῆς Ἱστορίας. Δέν εἶναι εὐθύγραμμη δηλαδὴ ἡ ζωὴ μας, δέν κινεῖται πρὸς τὰ μπρός, κάνει κύκλους: ἀπὸ τὴ γέννηση στὸν θάνατο καὶ τανάπαλιν. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ Ἱστορία κατὰ τὴν ἐκδοχὴ αὐτὴ.

ΓΙΑ ΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ δέν εἶναι ἀνάγκη οἱ ὄντολογικὲς καὶ φιλοσοφικὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἱστορία νὰ εἶναι ἀληθεῖς. Ἀρκεῖ ὅτι ὑπάρχουν στὴ γλώσσα καὶ στὴ σκέψη καὶ ὅτι ἐκφράζονται μέ σύμ-

βολα καὶ μύθους γοητευτικούς πού μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς ὕλικό τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου, ὡς παιχνίδι τοῦ συγγραφέα. Ἡ λογοτεχνία ἄλλωστε ἀποκαλύπτει πὼς ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ὅπως καὶ νὰ ζοῦν, ὅπου καὶ νὰ ζοῦν, εἶναι μύστες σὲ πραγματικούς ἢ μυθικούς λαβυρίνθους. Σὲ αὐτοὺς ἄλλοι χάνονται, ἄλλοι ἐπιβιώνουν. Ἡ ἀνεύρεση τοῦ μυστικοῦ ἐνός παιδικοῦ λαβυρίνθου σὲ ἓνα περιοδικό δίνει ἄλλωστε χαρὰ, ζωντάνια καὶ ἀναγέννηση στὸ μικρὸ παιδί.

* Τὸ κείμενο διαβάστηκε στίς 14 Δεκεμβρίου, στὴν Πάτρα, στὴν παρουσίαση τοῦ βιβλίου τῆς Ρέας Γαλανάκη.

Είναι μέρος τῆς ζωῆς μας τὰ παιχνίδια καί οἱ ἀγωνίες στους λαβυρίνθους.

Ἡ ἀνακάλυψη λοιπόν τῆς Κνωσοῦ καί τοῦ Λαβυρίνθου ἀπό τόν Καλοκαιρινό, ἐκτός ἀπό ἀποσιωπημένη πραγματικότητα πού ζητοῦσε ἀποκατάσταση, εἶναι κι ἓνα εὔρημα τῆς συγγραφῆς Ρέας Γαλανάκη, γιά νά ἀνοιχθοῦν στό μυθιστόρημα κύκλοι πραγματικοῦ καί λογοτεχνικοῦ λαβυρίνθου, ἀνανέωσης καί φθορᾶς, θανάτων καί γεννήσεων, ἐξαφανίσεων καί ἐπανεμφανίσεων καί στους κύκλους αὐτούς νά ξετυλιχθεῖ ἡ κλωστή τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου. Προσέξτε τή σύμπτωση στό ὄνομα. Ὁ Μίνως Καλοκαιρινός ἀνακαλύπτει τό ἀνάκτορο ἐνός μυθικοῦ συνονόματου του καί προγόνου του. Τό 1898 ὅμως στή μεγάλη σφαγή τοῦ Ἡρακλείου ἀπό ἀτακτους Τούρκους, ὁ Μίνως Καλοκαιρινός καταστρέφεται (ἴσως γιατί ἐφῆρε στήν ἐπιφάνεια κόκαλα πού ἤθελαν νά ἡσυχάσουν). Ὁ γιός του δολοφονεῖται. Τά εὔρηματα ἀπό τήν ἀνασκαφή καίγονται. Ἐξαφανίζεται ἡ ἀνιψιά του Σκεύω. Ὅμως μέσα στήν καταστροφή ὑπάρχει γέννηση καί βάπτιση. Γεννιέται ἐκεῖνη τή χρονιά καί ἀνοίγεται στή ζωή ὁ Ἀνδρέας Παπαουλάκης, γιός τοῦ βοηθοῦ τοῦ Καλοκαιρινοῦ στίς ἀνασκαφές. Ὁ Ἀνδρέας Παπαουλάκης βαπτίζεται ἀπό τόν Καλοκαιρινό καί μακροημερεύει μέχρι τό 1978. Θυμίζει ἐν μέρει τόν Καλοκαιρινό, ἀγαπᾷ ὅπως καί αὐτός τὰ ὠραία ἄλογα. Ὁ Ἀνδρέας Παπαουλάκης ἀποκτᾷ ὡς νέος ἄνδρας τό παρατσούκλι «Ἀποθαμένος» γιὰ τήν Μικρασιατική καταστροφή ἐξαφανίζεται καί θεωρεῖται νεκρός, ὅμως ἐπανεμφανίζεται στό Ἡράκλειο στους ἐκκλητικούς γειτόνους. Σέ ὅλη του τή ζωή γυρεύει τό φῶς ἀλλά καί τή Σκεύω, τή χαμένη ἀνιψιά τοῦ νονοῦ του, μιά μυθική θεότητα τοῦ Ἡρακλείου. Τή βρίσκει στό πρόσωπο διαφόρων γυναικῶν. Τό 1918 σέ μιά μεγαλύτερή του Γαλλοεβραία, τό 1958 στή γυναίκα τοῦ ἀδελφοῦ του Σήφη, τό 1978 στή κόρη τοῦ Σήφη, τήν ἀρχαιολόγο Ἀριάνη. Στους κύκλους ἐμπλέκεται καί ὁ πατέρας τῆς ἀρχαιολόγου Ἀριάνης, ὁ ἀδελφός τοῦ Ἀνδρέα Παπαουλάκη, ὁ Σήφης, ὁ Ἀντάρτης πού φαίνεται πῶς ταράζει τή διαδρομή ἀφοῦ ξεφεύγει ἀπό τό μέτρο, ὑβρίζει τούς μυθικούς κύκλους, θέλει νά τούς τεντώσει σέ εὐθεία, σκοτώνει ἄδικα στόν αἱματηρό Ἐμφύλιο τῆς Κρήτης καί σκοτώνεται ἀργότερα τό 1958 σέ χωσιά, σύμφωνα μέ τόν ἀρχαῖο ἠθικό νόμο τοῦ γδικιωμοῦ.

ΣΤΟΥΣ ΚΥΚΛΟΥΣ ΤΟΥ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΟΣ πορεύεται καί τό χρονικό τοῦ ὁμορφάσημου Ἡρακλείου, τῆς περιτοχισμένης πόλης. Στόν «Καπετάν-Μιχάλη» ὁ Καζαντζάκης ἔδωσε ἓνα χωριάτικο Ἡράκλειο τῆς δεκαετίας τοῦ 1880. Οἱ λόγοι τοῦ Ἡρακλείου καί οἱ ἀστοί ἐμφανίζονται ἐκεῖ περίπου σάν καρικατούρες ἀπέναντι στόν νιτσεϊκό, χωματόνθρωπο Καπετάν-Μι-

χάλη πού τούς περιφρονεῖ. Ὅμως ἐκεῖνα τὰ χρόνια, ἤδη τό Μεγάλο Κάστρο, τό Ἡράκλειο, ἦταν ἀστικό κέντρο μέ λόγιους ὅπως ὁ Χατζιδάκης, ὁ Ξανθουλίδης, ὁ Καλοκαιρινός. Ἡ Ρέα Γαλανάκη ἀποκαθιστᾷ τόν ρόλο τῶν ἀστῶν διανοούμενων καί πολιτικῶν τοῦ Ἡρακλείου· τό βάρος τῶν γραμμάτων στήν ἐθνική συνείδηση. Γράφει ὅμως καί γιά τούς λαϊκούς, τήν προσφυγιά, ἑλληνική καί τουρκική, κρατώντας δίκαιη ζυγαριά μεταξύ Τούρκων καί Ἑλλήνων. Γράφει γιά τήν ἀντίσταση κατά τῶν Γερμανῶν, γιά τό ἀντάρτικο τοῦ καπετάν Ποδιᾶ, γιά τίς ἀγριές ἀδελφοκτονίες τοῦ ἐμφυλίου, γιά τήν ἀντίσταση κατά τῆς Χούντας, γιά τό Λύκειο Κοραΐς, γιά τὰ ὠραία παιδιά τῆς ἀντιστασιακῆς ὀργάνωσης ΕΚΟΝ «Ρήγας Φεραῖος». Γράφει γιά τήν ταφή τοῦ ἀφορεσμένου Καζαντζάκη κι ἓναν χρόνο μετά τήν πάνδημη κηδεῖα του τόν ἐπανεμφανίζει νά συνομιλεῖ καί νά βάζει τάξη στίς σκέψεις τοῦ Ἀνδρέα Παπαουλάκη, νά ἀποκαθιστᾷ τήν ἀξία τῶν γραμμάτων στή ζωή μας. Ἡ ἐπανεμφάνιση τοῦ Καζαντζάκη θυμίζει πίνακα τοῦ Θεοδοκόπουλου ἢ τοῦ Τιτσιάνο. Σχολιάζει ἀκόμη τό μυθιστόρημα ἱστορικά συμβάντα τῆς νήσου Κρήτης, τῆς Λαβυρίνθου, ὅπως τήν ἀποκαλεῖ ὁ Διονύσιος Σολωμός στόν *Κρητικό*. Στήν Λαβυρίνθο γίνονται σημεῖα καί τέρατα. Σφαγές Ἑλλήνων ἀπό Ἕλληνες, Ἑλλήνων ἀπό Γερμανούς, Ἑλλήνων Κρητικῶν ἀπό Τουρκοκρητικούς, Τουρκοκρητικῶν ἀπό Ἕλληνες. Σά νά τούς τρελαίνει ὁ Λιβυκός ἄνεμος. Σέ μιά φύση πού μυρίζει θυμᾶρι, σέ σπῖτια πού μυρίζουν τό πράσινο σαποῦνι τῆς θεϊκῆς ἐλιάς, ἐνῶ ἀπό τίς κουζίνες ἔρχεται ἡ μυρωδιά τοῦ κύμινου. Τό μυθιστόρημα τελειώνει πάλι σέ ἓναν λαβυρίνθο, σέ ἓνα ξενοδοχεῖο πού τό ὀνομάζουν Λαβυρίνθο, στήν τουριστική Κρήτη ἢ τήν Κρητέξ, πιά.

ΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ ὍΜΩΣ δέν εἶναι ἓνα ἱστορικό μυθιστόρημα, ὅπως τὰ ἔχουμε συνηθίσει. Δέν ἔχει τήν εὐθύγραμμη ἀντίληψη τῆς ἱστορίας ὅπως τὰ ἱστορικά μυθιστορήματα τοῦ ρομαντισμοῦ ἢ τοῦ σοσιαλιστικοῦ ρομαντισμοῦ ἢ τοῦ νεορομαντισμοῦ τῆς ἐποχῆς μας μέ τούς ἐκσυγχρονιστές. Σέ αὐτά οἱ ἥρωες βαδίζουν πρὸς τὰ μπρὸς μαζί μέ τό ἔθνος, τήν τάξη, τήν ἰδέα πού ἐκπροσωποῦν. Στό μυθιστόρημα τῆς Ρέας Γαλανάκη ἀντιθέτως οἱ ἥρωες εἶναι σέ κύκλους. Ἄν δέν προκαλέσουν, ἂν σημαδέψουν τή ζωή τους μέ γνώση, ἂν ἔχουν στό νοῦ τους τὰ σημάδια πού ἀφήνουν στή διαδρομή τους, ὁ κύκλος θά κλείσει καλά ἀπό τήν ἀνθση στή φθορά, ἀπό τόν θάνατο στή γέννηση. Σέ κύκλο πορεύτηκαν τή ζωή τους οἱ ἥρωες τῶν προηγούμενων μυθιστορημάτων τῆς Ρέας Γαλανάκη. Τοῦ Φερίκ Πασᾶ, τοῦ Πατρινοῦ Ρηγόπουλου, τῆς Ἀρβανίτισσας Μπούκουρα. Στόν «Αἰῶνα τῶν Λαβυρίνθων» ὅμως οἱ κύκλοι πληθύνονται χωρίς ἀναπαμό, ὅπως τραγουδᾷ ὁ πατριάρχης τῆς Κρήτης Βιτσέντζος

Κορνάρος. Πληθαίνουν μαζί με τῶν ἀρμάτων τίς τα-
ραχές, τίς ὄχθρητες, τά βάρη.

Η ΡΕΑ ΓΑΛΑΝΑΚΗ ἔρχεται ἀπό τήν ποίηση. Ἡ γλώ-
σα της κρατᾶ τούς συμβολισμούς καί τή συμπύκνωση
τῆς ποίησης, ὅμως ξεφλουδίζει καλά καί τήν πραγ-
ματικότητα μέχρι νά ἀποκαλύψει τόν καρπό τῶν
συμβόλου καί πάλι νά ντύσει θεραπευτικά τόν γυμνό
καρπό. Οἱ ἥρωες τοῦ «Αἰώνα τῶν Λαβυρίνθων» σέ
κάποιον ἀπό τούς κύκλους τους ἀνοίγουν μιά μυστι-
κή πόρτα καί ἐκεῖ βλέπουν σέ καθρέπτη τόν ἑαυτό
τους, ὡς σύμβολο πού στό βάθος του εἶναι ἕνας βλα-
στικός θεός ἢ ἕνας θεός πού κατεβαίνει καί γυρίζει
ἀπό τόν Ἄδη.

Πρός τό τέλος τοῦ μυθιστορήματος ὁ Ἄνδρέας
Παπαουλάκης συνομιλεῖ μέ τήν ἀνιψιά του τήν
Ἀριάδνη. Δέν ἀποκαλύπτει τί ἀκριβῶς ἔμαθε ἀπό τή
ζωή του καί ὡς εἶναι αὐτός πού ἔφτασε κάποτε στόν
θάνατο καί συνεπῶς στή μύηση. Εἶναι πικρός καί
θυμωμένος. Κάτι τοῦ γλίσטרησε σάν ψάρι ἀπό τά χέ-
ρια. Ὑπάρχει λοιπόν μύηση ἢ ὁ ἀθάνατος ἥρωας
εἶναι ὁ ἴδιος ὁ λαβύρινθος;

Ἄς λέγεται τό διάστημα ἀπό τό 1878 ἕως τό
1978 αἰῶνας τῶν λαβυρίνθων. Οἱ λαβύρινθοι ὑπάρ-
χουν καί θά ὑπάρχουν. Εἶτε ὡς μυθικά ταξίδια, εἶτε
ὡς φθαρμένες λέξεις πού δηλώνουν τήν πολυπλοκό-
τητα. Ὀνόμασαν τόν εἰκοστό αἰῶνα, αἰῶνα τῆς συ-
σκοτίσης, σκοτεινῶ αἰῶνα, αἰῶνα τοῦ ὀλοκαυτώματος,
σέ ἀντιδιαστολή μέ τόν 19ο αἰῶνα πού τόν ὀνόμα-
σαν αἰῶνα τοῦ Διαφωτισμοῦ. Δέν εἶναι ἔτσι. Μαζί
μέ τούς διαφωτιστές τοῦ 18ου καί 19ου αἰῶνα συνυ-
πῆρξαν ὁ ντέ Σάντ, ὁ Μποντλέρ, «Οἱ δαμονισμένοι»
τοῦ Ντοστογιέφσκι, ὁ Σοπενχάουερ, ἡ ἐξόντωση τῶν
ἐργατῶν σέ δεκαπεντάωρη καθημερινή ἐργασία, οἱ
σφαγές ἰθαγενῶν στίς ἀποικίες. Ἴσα μοιράζονται τό
φῶς καί τό σκοτάδι τόν χρόνο κάθε ἔτος. Ὁ Μίνως
Καλοκαιρινός, ὁ Ἄνδρέας Παπαουλάκης, ὁ Σήφης
Παπαουλάκης, οἱ σημαίνοντες Ἡρακλειῶτες λόγιοι, ὁ
Μενέλαος Παρλαμᾶς, ὁ Στυλιανός Ἀλεξίου, ὁ Νίκος
Πλάτωνος, οἱ φανταστικοί καί πραγματικοί ἥρωες
τοῦ μυθιστορήματος, κρατᾶνε τόν λύχνο τοῦ διαφω-
τισμοῦ στή Λαβύρινθο τῆς νήσου Κρήτης, στόν λαβύ-
ρινθο τοῦ μυθιστορήματος. Στό τέλος τοῦ μυθιστορή-
ματος ἡ νῆσος ἀτενίζει τήν ἀνατολή ἀπό τό Λυδικό
Πέλαγος ἐνός νέου αἰῶνα, ἐνός καινούργιου λαβύριν-
θου. Ἀπό τό Λυδικό Πέλαγος ἦρθε ὁ Πρωτεύας ὁ
μυθικός γέροντας πού ἀλλάζει πρόσωπα. Σάν τή
Σκεύω τοῦ μυθιστορήματος, τήν Ἀριάδνη, τή χαμένη
σωτηριολογική θεότητα πού τήν περιμένουμε νά ἐπα-
νέλθει, σάν τήν ἀνατολή τοῦ ἡλίου πού κάθε μέρα
γίνεται ἀπό διαφορετικό σημεῖο γιά νά κυκλώσει.

«Ο ΑΙΩΝΑΣ ΤΩΝ ΛΑΒΥΡΙΝΘΩΝ», τό τέταρτο μυθιστό-

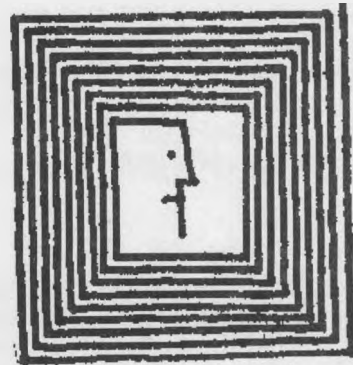
ρημα τῆς Ρέας Γαλανάκη, κάνει τό δικό του κύκλο
τώρα, ἀπό τόν Ὀκτώβρη τοῦ 2002 πού κυκλοφόρη-
σε. Θά δημιουργήσει ἕναν μετακαμινικό λαβύρινθο
ὅπως ὅλα τά σπουδαῖα μυθιστορήματα. Σέ αὐτόν τόν
λαβύρινθο ἤδη εἰσῆλθα καί ἐγώ διαβάζοντας τό δι-
βλίο. Μπορῶ ὅμως νά τελειώσω μέ δύο συμπεράσμα-
τα.

Τό πρῶτο: ἡ Γαλανάκη ἔγραψε τό διβλίο σκάβο-
ντας στόν δικό της προσωπικό κόσμο καί στό δικό
της προσωπικό γλωσσικό ὕφος πού ὑπάρχει καί στά
προηγούμενα μυθιστορήματά της, ἀκόμη καί στά
ὁμόκεντρα διηγήματα τοῦ 1986, ὅπου ἔγραφε πάλι
γιά τό Ἡράκλειο. Ὅμως τό διβλίο ἀποτελεῖ ἀναβα-
θμό ἀπό τά προηγούμενα μυθιστορήματά της καί στή
γλώσσα καί στήν ψυχαγωγική ἐπαφή πού πρέπει νά
ἔχει τό καλό διβλίο μέ τόν ἀναγνώστη.

Τό δεύτερο: ὁ μῖθος τοῦ λαβυρίνθου τοῦ διβλίου
εἶναι τό ἀπλό κουβάρι τοῦ λογοτεχνικοῦ παραμυθιοῦ,
τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου. Αὐτό πού λένε ὅταν ἀρχίζει
τό παραμῦθι πού ἀνακουφίζει:

«Κόκκινη κλωστή δεμένη στήν ἀνέμη τυλιγμένη...».

ΑΥΤΗ Η «ΚΛΩΣΤΗ» ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ, τῆς παραμυ-
θίας, «περνᾶ» μέσα ἀπό ἑκατό χρόνια ζωῆς μᾶς
οικογένειας, τοῦ Ἡρακλείου καί τῆς νήσου Κρήτης,
«περνᾶ» μαγικά ἀπό ἀνθρώπους ἀξιοσημείωτους,
ἀφανεῖς ἢ ἐπιφανεῖς πού μᾶς κοιτᾶζουν στό μάτια
σάν τά μικρά παιδιά παλιῶν τοιχογραφιῶν. Αὐτή
τήν κλωστή πρέπει νά ἀκολουθήσει ὁ ἀναγνώστης. Ἡ
Ρέα Γαλανάκη μέ αὐτό τό διβλίο ἐπιστρέφει στό
Ἡράκλειο, ὅπου γεννήθηκε καί μεγάλωσε. Οἱ γενέ-
θλιες πόλεις τῶν συγγραφέων ἔχουν ἀνοιχτούς λογα-
ριασμούς μαζί τους πού δέν κλείνουν εὐκολα. Εἶναι
οἱ τόποι τῶν πληγῶν τους, τῶν ἀπογοητεύσεών τους,
ἀλλά καί τῶν ἐρώτων τους καί τῶν ἐμπνευσεῶν
τους.

ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Μορφία Μάλλη, *Μοντερνισμός, μεταμοντερνισμός και περιφέρεια*,
έκδ. Πόλις, Ἀθήνα 2002.

τοῦ Γιώργου Μπαλούρδου

ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ Ο ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ τό βιβλίό τῆς Μορφίας Μάλλη νιώθει ἔκπληξη καί θαυμασμό γιά τόν τεράστιο γνωστικό πλοῦτο πού διαθέτει καί τή λεπτομερή παράθεση δεκάδων πληροφοριῶν πού διερευνᾷ καί καταγράφει, καθώς πραγματεύεται τό πρόβλημα τοῦ μεταφραστικοῦ μοντερνισμοῦ στήν ἑλληνική ποιητική παράδοση μέσα ἀπό τίς θεωρητικές προτάσεις καί τίς ποιητικές συνακόλουθα καταθέσεις τοῦ Νάσου Βαγενᾶ. Καί ἡ χαροποιός διάθεση ἐπαυξάνεται, ἂν ἀναλογιστοῦμε ὅτι ἡ ἐπεξεργασία ἑνός τόσο πολύπλοκου καί πολυσήμαντου ὑλικοῦ πραγματοποιεῖται ἀπό γυναικεία γραφίδα.

Τό ἀναφέρω αὐτό γιά νά τονίσω τήν ἔλλειψη μιᾶς οὐσιωδῶς περιεκτικῆς ἀνθολόγησῆς δοκιμιακοῦ λόγου, πού θά μᾶς πρόσφερε τή δυνατότητα νά κατανοήσουμε ὀρθότερα τή διαχρονική περιπέτεια τῆς ἑλληνικῆς δοκιμιακῆς σκέψης, τόσο τῶν ἀντρῶν ὅσο καί τῶν γυναικῶν. Ἀλλά καί θά μᾶς βοηθοῦσε ἐπικουρικά νά ἐξακριβώσουμε τίς θέσεις, τίς ἀντιθέσεις, τίς συγκλίσεις, τίς ἀποκλίσεις, τίς αἰσθητικές ἀρχές, τόσο μεταξύ τῶν Ἑλλήνων στοχαστῶν, ὅσο καί τίς δάνειες ἀναφορές τους ἀπό τόν εὐρωπαϊκό χῶρο καί τίς κατά καιρούς μμησεις τους. Θά εἶχαμε τή δυνατότητα νά ἀνακαλύψουμε τήν ἐσωτερική σχέση πού ὁ δημιουργός ἀναπτύσσει μεταξύ τῆς ποιητικῆς του πρότασης καί τοῦ δημιουργικοῦ του λόγου, δηλαδή τῶν θεωρητικῶν του ἀρχῶν καί ἀξιῶν.

Ἄν ἐξαιρέσουμε τίς σκόρπιες ἀναφορές – τίς μᾶλλον λαθρόβιες – στά διάφορα ἔντυπα, μόνο πέντε προτάσεις ἔχουμε ἀνθολόγησῆς τοῦ ἑλληνικοῦ δοκιμιακοῦ λόγου, πού εἶναι ὅμως εἴτε ἔλλειψεις, εἴτε μο-

νοδιάστατες, εἴτε ἐλάχιστα ἐκλεκτικές: τούς τόμους *Νεοελληνική κριτική* τῆς Βασικῆς Βιβλιοθήκῆς (1956) καί *Ἑλληνική κριτική σκέψη* τοῦ Ζήσιμου Λορεντζάτου (1976), τή δίτομη *Ἀνθολογία δοκιμίου καί ἄρθρου* τῶν ἐκδόσεων Μαλλιάρη (1976), τήν τρίτομη *Ἀνθολογία νεοελληνικῆς κριτικῆς* τοῦ Γιάννη Γουδέλη (1991-92) καί *Τά δοκίμια τῶν Ἑλλήνων* τοῦ Κώστα Τσιρόπουλου (2002). Ἀσφαλῶς οὔτε λόγος νά γίνεται γιά τή γυναικεία πρόταση καί δοκιμιακή προοπτική πάνω στόν τομέα αὐτόν. Στόν Μαλλιάρη ὑπάρχουν δύο γυναῖκες, στόν Τσιρόπουλο πέντε καί στόν Γουδέλη δέκα, ἂν καί πολλές γυναῖκες δημιουργοί δοκίμασαν μέ ἐπιτυχία τίς πνευματικές τους δυνάμεις καί στό πεδίο αὐτό. Ἐλάχιστες

ὅμως διασώθηκαν ὡς δοκιμογράφοι καί διαμορφωτές στή διαχρονική ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας. Ὀφείλουμε νά ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ γενιά τοῦ 1970, κυρίως, ἀλλά καί οἱ παλαιότερες γενεές, μᾶς ἔδωσαν σημαντικές γυναικεῖες δοκιμακέες φωνές πού συμπλήρωσαν τήν ἀνδρική παράδοση, τόσο μέ τήν ἀναλυτική περισσότερο ἀλλά καί τή συνθετική τους σκέψη, ὅσο καί μέ τόν θεωρητικό τους προβληματισμό, διευρύνοντας τίς αἰσθητικές καί κοινωνικές ἀναζητήσεις. Οἱ περιπτώσεις τῆς Ἰμβριώτη, τῆς Παπαδάκη, τῆς Ἀλεξίου καί τῆς Ζωγράφου εἶναι ἐνδεικτικές.

Γι' αὐτό σημειώνω ὅτι μᾶς προκαλεῖ θαυμασμό ἡ συνθετική σκέψη καί συνδυαστική ἐρμηνευτική τῆς Μορφίας Μάλλη. Ἄν παραβλέψουμε τήν κάποια ξηρότητα τῆς γλωσσικῆς τῆς ἐκφορᾶς καί τήν σχολαστικότητα τοῦ ὕφους τῆς, ἴσως καί τήν ὑπερβολική παράθεση πληροφοριῶν καί ξένων ἀναφορῶν, πού διασποῦν ἐνίοτε τήν προσοχή τοῦ ἀναγνώστη ἀπό τό κέντρο τῆς ἀφήγησης, ἡ αὐστηρή τῆς μεθοδολογία, ἡ συνδυαστική τῆς ἱκανότητα στήν πραγμάτευση τοῦ θέματος, καί ἡ σύνθετη ὀριοθέτησή του μᾶς ἀποκαλύπτουν ἕνα δυνατὸ συνθετικό μυαλό πού ξέρει νά τιθασεύει τό ἐπικουρικό ὄνικό του. Καί μάλιστα μέ μεγάλη ἐπιτυχία καί πρωτοτυπία.

Τό βιβλίο ἀρθρώνεται στηριγματικά κατά κύριο λόγο ἀπό θεωρητικές πηγές προερχόμενες ἀπό τό μητροπολιτικό κέντρο καί ἰδιαίτερα ἀπό τήν ἀγγλοσαξωνική παράδοση. Μία παράδοση πού δεσπόζει, θά σημειώναμε, τῶν ἄλλων παραδόσεων σχεδόν ἀποικιοκρατικά. Οἱ πηγές ἀπό τίς περιφερειακές παραδόσεις καί ἀσφαλῶς ἀπό τήν Ἑλλάδα εἶναι ἐλάχιστες. Ἡ ἀναφορά στίς ἀξιολογικές ἀρχές τοῦ σημαντικοῦ καί τόσο πρόωρα χαμένου Παναγιώτη Κονδύλη δέν ἀναιρεῖ τόν κανόνα τῶν μεγάλων ἐλλείψεων πού ἔχουμε σέ αὐτόν τόν τομέα. Οἱ συνεχεῖς ὅμως ὑπομνηματίσεις σέ ἀλλόγλωσσες πηγές φανερώνουν τήν καχεξία τῆς κριτικῆς προβληματικῆς πάνω στό θέμα τῆς ποιητικῆς μετάφρασης στόν ἑλλαδικό χώρο, ἀλλά καί τήν ἀνάγκη διερεύνησής τῆς. Ἄν ἀληθεύει αὐτή ἡ διαπίστωση, σημαίνει ὅτι ὁ ποιητής καί θεωρητικός τῆς ποίησης Νάσος Βαγενᾶς, ἀπό τή μία μεριά, καί ἡ δοκιμογράφος Μορφία Μάλλη, ἀπό τήν ἄλλη, θέτουν τά θεμέλια γιά μία οὐσιαστική προσέγγιση τοῦ ἑλληνικοῦ μεταφραστικοῦ προβλήματος, ἀλλά καί γιά μία ἐποικοδομητική καί ἐπί ἴσοις ὄροις συνομιλία μέ τά θεωρητικά κείμενα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μητροπολιτικοῦ χώρου, καί ὄχι μόνο. Εἶναι μία ἀναθεωρητική συνομιλία ἐπωφελῆς μᾶλλον καί γιά τίς δύο πλευρές, παρά μία μιμητική ἀνέξοδη ἀναφορά ἢ «ὑπηρετική» ρητορική ἐπισήμανση, ἀπό τήν κατακτημένη περιφέρεια, τῶν ἀρχῶν καί τῶν ἀξιωμάτων τοῦ ἐξουσιαστικοῦ μητροπολιτικοῦ κέντρου. Μιά τέτοια ἰσοτιμία σύζευξη καί προσοδοφόρα συνομιλία, ἂν εἶχε τίς μέρες μᾶς πραγματοποιηθεῖ καί ἀπό ἄλλους, θά τροφοδοτοῦσε τήν περιφέρεια μέ στοιχεῖα τέτοια, πού θά τῆς ἔδιναν τή δυνατότητα χωρίς καχυποψία καί ἐλλειψη

σιγουριᾶς νά διατυπώσει ἕναν νέο σὺμανιστικό λόγο μέσα στή μεταμοντέρνα προοπτική τῆς κοινωνίας.

Τό βιβλίο αὐτό πέρα ἀπό τή σοβαρότητα τῶν προθέσεων του εἶναι καί ἕνας βιβλιογραφικός ὁδηγός, μιά πυξίδα γιά τή διερεύνηση τῶν συγκεκριμένων προβλημάτων, ἂν καί φαίνεται, ἐκ πρώτης ὄψεως, ἀρκετά δύσκολο νά ἀναιρεθεῖ μία παράδοση ὑποτέλειας πού ὑπάρχει στόν εὐρύτερο βαλκανικό χώρο ἀπέναντι στόν δυτικό, ἡ ὁποία ὡς ἰδεολογική ἀγκύλωση συνεχίζεται μέσω τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς μυθολογίας καί τῶν ἰδεολογικῶν τῆς ἐπιταγῶν. Παραγνωρίζοντας ἡ μυθολογία αὐτή τίς ἐπαναστατικές σταθερές πού προέρχονται ἀπευθείας ἀπό τόν πνευματικό χώρο τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας καί στάθηκαν τά κύρια καί κεντρικά σημεία ἀναφορᾶς γιά τίς διάφορες πολιτιστικές καί κοινωνικές ζυμώσεις καί ἀνακατατάξεις στόν δυτικό πολιτισμό.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΧΩΡΙΖΕΤΑΙ σέ δύο μεγάλες συναφεῖς ἐνότητες. Στήν πρώτη ἡ συγγραφέας ἐξετάζει τό ἐγχείρημα τοῦ Νάσου Βαγενᾶ νά ἀρχιτεκτονήσει μιά σύγχρονη μεταφραστική θεωρία καί πρακτική μέσα στό μοντερνιστικό καί μεταμοντερνιστικό πλαίσιο, στηριζόμενος στήν ποιητική παράδοση τῶν δημιουργῶν πρῖν ἀπό τή γενιά τοῦ 1930. Γιατί ὁ Βαγενᾶς μέ τά κείμενά του, ἐπανακαθορίζει τήν ἐρμηνευτική ὀπτική μας, προτείνοντάς μας τήν ἐπαναδιαπραγμάτευση τῶν μεταφραστικῶν μας δυνατοτήτων μέ βάση τίς θέσεις πού εἶχαν ἐκφράσει οἱ ποιητές τῆς ἐμμετρῆς ποιητικῆς παράδοσης. Μιά τέτοια προοπτική μᾶς ἀπομακρύνει ἀπό τίς μεταφραστικές θέσεις τόσο τοῦ Σεφέρη, ἀλλά καί τοῦ Ἐλύτη, καί τοῦ Κλείτου Κύρου, ὅσο καί τῶν σύγχρονων δημιουργῶν τῆς γενιᾶς τοῦ 1970, ὅπως ὁ Χριστόφορος Λιοντάκης ἢ ὁ Γιάννης Βαβέρης, γιά νά σταθῶ ἐνδεικτικά. Αὐτόν τόν μεταφραστικό δρόμο, πού συγγενεύει μέ τίς λησμονημένες προνεωτερικές φωνές τῆς μετρικῆς μας παράδοσης ἐπιδιώκει νά ἀναπτύξει ὁ Νάσος Βαγενᾶς διαχωρίζοντας τή θέση του (ἀλλά ὄχι ἀποκοπτόμενος) ἀπό τοὺς ποιητές τῆς δικῆς του γενιᾶς. Μή παραγνωρίζοντας ἀκόμα καί τίς ὅποιες συστοιχίσεις μέ τίς μεταφραστικές καρνωτακικές ἀποκλίσεις.

Ἡ μετασηματιστική αὐτή πρόθεση τοῦ Νάσου Βαγενᾶ δέν ἐρχεται σέ ἀντίθεση ἢ σέ ἀπόσχιση ὀριστική μέ τίς προθέσεις τῶν ὑμνητῶν καί θιασωτῶν τοῦ ἐλεύθερου στίχου, ἀλλά σάν συμπλήρωμα καί ἐπικουρική ἀναφορά. Ὁ Βαγενᾶς φρονεῖ ὅτι χρειάζεται νά ἐπανανακαλύψουμε τόν ρυθμοποιητικό μηχανισμό καί τήν τεχνική πού διέπει τόν ἐλεύθερο στίχο, καί νά τόν ἀναδείξουμε, χωρίς τόν φόβο νά μᾶς θεωρήσουν παλαιομοδίτες. Καί ἔχει δίκιο, γιατί ἡ μεταμοντέρνα ποίηση ὀφείλει νά βρεῖ τή ρυθμιστική ρυθμοποιητική τῆς εὐαισθησία, αὐτή πού θά βοηθήσει τόν σύγχρονο μεταμοντέρνο ἀναγνώστη ὄχι μόνο στήν ἀνάγνωσή τῆς ἀλλά καί στήν περαιτέρω ἐξέλιξή τῆς καί ἐπεξεργασία τῆς.

Οι παραβλεφθείσες αυτές θέσεις και στάσεις των προνεωτερικών δημιουργών που υιοθετεί ο Βαγενᾶς και τις διατυπώνει σε θεωρητικά του δοκίμια και ἄρθρα, στίς μεταφράσεις του, καθώς και μέσα στην ποίησή του, διερευνώνται και ἐπισημαίνονται με ἄκρα προσοχή ἀπό τή Μορφία Μάλλη. Συσχετίζονται με θέσεις ἀγγλόφωνων μοντερνιστῶν, με θεωρίες νοτιοαμερικανῶν δημιουργῶν, ἀνακαλύπτονται συγγένειες, προτείνονται διαφοροποιήσεις, ἀναδεικνύονται οἱ συνεργασιακές, φανερές ἢ μὴ, ἐρμηνευτικές ὑποδείξεις, καί τονίζονται οἱ ὁμοιότητες τῆς κειμενικῆς μνήμης καί τῆς γλωσσικῆς ἐκφορᾶς. Ἡ Μορφία Μάλλη κατορθώνει νά συντονίσει ἕνα δύσβατο ἀπό πολλές πλευρές ὕλικό καί νά τό προσανατολίσει εὐστοχα καί ἐπιδέξια τόσο πρὸς τίς προθέσεις τοῦ κειμένου πού ἐξετάζει, ὅσο καί πρὸς τό ἀποτέλεσμα τοῦ ἐγχειρήματός του. Οἱ συνειρμικές ἀναφορές τοῦ μεταμοντέρνου λόγου τῆς μητροπολιτικῆς Δύσης εἶναι ὁ ἐρμηνευτικός της φακός καί ὁδηγός γιά τή «συν-συγγραφή» ἢ μᾶλλον συν-παρουσίαση, θά προσθέταμε, τῶν θεωρητικῶν μοντέλων τοῦ Νάσου Βαγενᾶ. Οἱ θέσεις της εἶναι διακριτικά διατυπωμένες καί με γυναικεία λεπτότητα. Ἀφήνει τὰ κείμενα καί τίς ξενόγλωσσες παραθέσεις νά ἀναδείξουν τήν ὑπό ἐξέταση θεωρία. Ὁ οικειοποιητικός δυναμισμός τῶν θέσεων της σχολιάζει με ἀκριβεία καί εὐστοχία τῆς ἐλλειμματικῆς μεταφραστικῆς θεωρίας τῶν ποιητῶν τῆς γενιᾶς τοῦ 1930. Ἀξιόλογες εἶναι, ἀκόμα, οἱ ἀναφορές της ὅσον ἀφορᾶ τίς γαλλικές μεταμοντερνιστικές ἐπιδράσεις στόν ἐλληνικό χῶρο καί τόν δύσπεπτο μιμητισμό τους ἀπό Ἑλληνας δημιουργούς.

Το ΒΙΒΛΙΟ ΤΗΣ ΜΟΡΦΙΑΣ ΜΑΛΛΗ μᾶς βοηθᾶ νά ἐπαναδιαπραγματευτοῦμε τό ἐρώτημα: τί μεταβιβάζει τό ποίημα καί τί ἡ γλώσσα; Διότι ἡ μετάφραση εἶναι σάν τήν προσευχή. Ἀνεξάρτητα ἀπό τή γλώσσα ἢ τὰ σύμβολα πού αὐτή μετέρχεται, σημασία ἔχει ἡ πρόθεση τοῦ ἀναγνώστη. Ἄν ἡ γλώσσα ἐμποδίζει τήν ἐπιθυμία, τότε δέν ἐπιτυγχάνεται ἡ μεταφραστική προσπάθεια. Ἄν ἡ γλώσσα ὑπερφραγγίζει τήν πρόθεση, τότε πλεονάζει ἡ σκοποθεσία ὡς ἰδεολογική ἀγκύλωση. Ἡ γοητεία τῆς μεταφραστικῆς φιλοδοξίας συναντᾶται μᾶλλον στή λεπτή ἰσορροπία μεταξύ τῆς προαίρεσης τοῦ μεταφραστή καί τῆς πρόθεσης τοῦ ἐπαρκῶς υποψιασμένου ἀναγνώστη. Καί τό μεγάλο Ναί ἢ τό μεγάλο Ὁχι τῆς μεταφραστικῆς προσπάθειας θά ἀπασχολεῖ πάντα τόν μεταφραστή καί ὄχι τόν ποιητή τοῦ πρωτοτύπου. Γιατί ὁ δεύτερος στή μετάφραση θά ἀνακαλύπτει πάντα τό ἀπιαστο εἶδωλο τοῦ κειμένου του, ποτέ τό ἴδιο τό κείμενό του. Καί ὁ κάθε ἀναγνώστης τό δικό του κείμενο. Τό παράδειγμα τοῦ Ντόριαν Γκρέν εἶναι σαφές, καί μᾶς ὑποδηλώνει συνεχῶς τή διαχρονική σχέση πού ἀναπτύσσεται ἀνάμεσα στή δημιουργική σύλληψη καί τή γλωσσική της καταγραφή.

Στή δεύτερη ἐνότητα τοῦ βιβλίου ἡ συγγραφέας

ἐξετάζει τίς σχέσεις τοῦ Νάσου Βαγενᾶ ὡς ποιητή με τόν μοντερνισμό καί τήν ἐπιδίωξη τῆς ὑπέρβασής του πρὸς μιᾶ κατεύθυνση - μιᾶ νέα ὀραματική προοπτική - πού ἡ συγγραφέας περιγράφει ὡς μεταμοντερνισμό, ἀλλά με τήν ξεκάθαρη διατήρηση τοῦ ἀνθρώπινου ὑποκειμένου. Ὡς ἕναν μεταμοντερνισμό με ἀνθρώπινο πρόσωπο, πέρα ἀπό γλωσσικούς φορμαλισμούς, δογματικές ἰδεολογίες ἢ ἀνελεύθερες λογοκρατικές ἐπιταγές. Ἐναν μεταμοντερνισμό πού δέν θά εἶναι ἕνα ἀκόμα τεχνητό στεφάνι δόξας γιά τό μεταμοντέρνο ὑποκείμενο. Καί αὐτό ἀποτελεῖ τήν πλέον ἐνδιαφέρουσα θέση τοῦ βιβλίου τῆς Μάλλη, ἀφοῦ τὰ πολεμικά κείμενα τοῦ Βαγενᾶ ἐναντίον τῶν ὀρθόδοξων μεταμοντερνιστῶν (ὅπως τοῦ Ζάκ Ντερριντά ἢ τοῦ Ρολάν Μπάρτ) τόν ἔχουν κάνει νά θεωρεῖται ἀκραιφνῆς μοντερνιστής. Ἡ ὑπέρβαση αὐτή τοῦ Βαγενᾶ ἐπιτυγχάνεται στήν πράξη, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ Μάλλη, μέσα ἀπό τό βιβλίο του *Ἡ πτώση τοῦ ἰπτάμενου*, ὅπου ἡ ἀνθολόγηση ποιημάτων ἢ πρῶξας διαφορετικῶν σχολῶν, περιόδων καί ἀλλότριων προθέσεων, συνυπάρχουν με πρωτότυπες ποιητικές καταθέσεις τοῦ ἴδιου τοῦ Βαγενᾶ. Ἐνδιαφέρουν προκαλεῖ ὁ διαχωρισμός πού υιοθετεῖ ἡ συγγραφέας μεταξύ τῆς ἐκφραστικῆς ποίησης τοῦ Οὐάλας Στήβενς (Wallace Stevens) καί τῆς κατασκευαστικῆς ποίησης τοῦ Ἐζρα Πάουντ, με ὅ,τι αὐτό συνεπάγεται καί ὡς ἐρμηνευτικό μεταφραστικό μοντέλο καί ὡς ποιητική πρόταση γραφῆς. Θά ἤθελα ἐπίσης νά παρατηρήσω ὅτι ἡ διαφοροποίησή της ἀπό ἄλλες παλαιότερες κριτικές προσεγγίσεις ἀξιόλογων κριτικῶν πού ἀσχολήθηκαν με τήν ποίηση τοῦ Βαγενᾶ εἶναι εὐστοχες, ἂν καί πρέπει νά τονιστεῖ ὅτι διατυπώνονται ἀπό πλεονεκτικότερη θέση, ἀφοῦ ἡ Μάλλη πραγματεύεται τό θεματικό ὕλικό τῆς μεταμοντέρνας ποιητικῆς γραφῆς με περισσότερη χρονική ἄνεση, ἔχοντας στή διάθεσή της τό ἀνάλογο τεράστιο ὕλικό, πράγμα πού τῆς ἐπιτρέπει μιᾶν εὐρύτερη ἐποπτεία τοῦ θέματος.

Τό βιβλίο στίς γενικές προθέσεις του ἔχει ἐπιτύχει τόν στόχο του. Στίς ἐπιμέρους ἀναφορές του κερδίζει τίς ἐντυπώσεις. Στίς ἐρμηνευτικές του ὑποδείξεις προάγει τήν ἐρευνα. Βέβαια ἕνα τέτοιου εἶδους μελέτημα ἀπευθύνεται σέ ἕνα εἰδικό, με εὐρύτερες γνώσεις, ἀναγνωστικό κοινό.

Ἡ ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΑ ΠΟΙΗΣΗ ΕΧΕΙ καί αὐτή τούς δικούς της κανόνες, τήν δική της στιχουργική ρυθμολογία, τό δικό της ὄραμα. Γιατί ἀκόμα καί ἂν δέν τὰ ἔχει ὅλα αὐτά, θά χρειάζόταν νά τὰ ἀνακαλύψει.

Ἡ ποιητική αἴσθηση τοῦ κόσμου δέν εἶναι κάτι πού ἀφορᾶ μόνο τούς ποιητές, ἀλλά ὅλους μας. Καί αὐτό μᾶς τό δείχνουν τόσο ὁ Νάσος Βαγενᾶς με τό ἔργο του ὅσο καί ἡ Μορφία Μάλλη με τήν ἐργασία της.

GEORGES VIGARELLO

Ίστορία τοῦ Βιασμοῦ (16ος-20ός αἰώνας)

Μετάφραση Λία Βουτσοπούλου, ἐκδόσεις Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα 2002

τῆς Μαριάννας Τόλια

«Τό ὄργανο τῆς ἡδονῆς μετατράπηκε σέ ὄργανο μαρτυρίου».

Η ΩΣ ΑΝΩ ΦΡΑΣΗ, ἀποσπασμένη ἀπό ἕνα πλῆθος θλιβερῶν μαρτυριῶν πού κάνουν λόγο γιά τήν ντροπή τοῦ σεξουαλικά ὑποτελοῦς, τή δυσκολία του νά μιλήσει, τίς ἐξευτελιστικές συνέπειες τῆς σεξουαλικῆς ἀθλιότητος, τόν διαρκή φόβο τῶν νέων σεξουαλικῶν ἐπιθέσεων πού ὀδηγεῖ τό άτομο ὡς τήν ψυχική ἐξουθένωση ἀσφαλῶς καί ἀναφέρεται στόν βιασμό, δέν προέρχεται ὅμως ἀπό γυναικεῖο στόμα. Προέρχεται ἀπό ἀρσενικό πού εἶχε τήν ἀτυχία νά συναποτελέσει μαζί μέ ὀρισμένους ἄλλους τοῦ φύλου του τό – κατά πολύ μικρότερο τῆς θηλυκῆς ἀντιπροσώπευσης στήν ἴδια κατηγορία – ὑποσύνολο τῶν ἀνδρῶν θυμάτων βιασμοῦ, λόγω τῶν εἰδικῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς του, ὅταν βρέθηκε κρατούμενος σέ φυλακή. Ἐπέλεξα νά ξεκινήσω τήν παρουσίαση τοῦ βιβλίου τοῦ Ζώρζ Βιγκαρελλό «Ίστορία τοῦ Βιασμοῦ», ἔργου πολύτιμου διότι ἔρχεται νά καλύψει ἕνα σημαντικό κενό, μ' αὐτήν τήν ἀσυνήθιστη ἀνδρική μαρτυρία (πηγή: μεγάλη ἔρευνα τοῦ Διεθνoῦς Παρατηρητήριου Φυλακῶν [OIP] μεταξύ 1993 καί 1998) ἡ ὁποία καί συμπεριλαμβάνεται στό βιβλίο (σ. 339). Κι ἄν ἡ ἐπιλογή μου ξενίζει κάπως, θέλω νά τήν αἰτιολογήσω. Προσέφυγα στά λόγια τοῦ ἀρσενικοῦ θύματος ἀπό μιά ἰδιότυπη μεῖξη βαριεστημάρας καί ὀργῆς· αὐτό τό μείγμα συναισθημάτων πού τροφοδοτεῖται ἀπό τήν ἐπανάληψη τῶν ἴδιων, πάλι καί πάλι, διαφυλικῶν ἰδεολογημάτων καί κατασκευῶν περί σεξουαλικῆς βίας πού μᾶς κυκλώνουν ἀπό παντοῦ ἀκόμη καί σήμερα, τήν ἔρπουσα αὐτή ἰδεολογική ἀντανάγκαση τῶν, ὑπό μετάλλαξη ἀλλά καί σέ

ἐναγώνια ἐπιμονή γιά τή διάσωσή τους, ἀρχαϊκῶν ἐξουσιαστικῶν σχέσεων ἐπ' ἀρσενική ὠφελεία· ὄλ' αὐτά πού παραμένουν ἀκόμη ριζωμένα σέ πάρα πολλά μυαλά, καί πού ἀναγνωρίζονται συχνά στούς τρόπους μέ τούς ὁποίους διεξάγονται, ἀκόμη καί σήμερα, οἱ δίκες τῶν σεξουαλικῶν ἐγκλημάτων ἡ οἱ συζητήσεις περί αὐτῶν στίς ἀνθρώπινες παρέες. Γιατί, θεωρῶ πρόβλημα τήν γνωστή πλάκα τοῦ ἑνός στήν παρέα ὅταν ἀκουστεῖ ἡ λέξη βιασμός – «τουλάχιστον ἐλπίζω νά τῆς ἄρесе!» – ἡ τό κυνικό σχόλιο τοῦ δευτέρου ἀπέναντι στούς ὀμαδικούς βιασμούς, ἀκόμη καί μέ χρήση ὑποκόπανων πού κατέστρεφαν τά ἐσωτερικά τοιχώματα τῶν γυναικείων σεξουαλικῶν ὀργάνων, στή Βοσνία – «ἔ καί τί ἤθελες νά γίνει, πόλεμος ἦτανε!» –, γιά νά μείνω μόνο σ' αὐτά τά πολύ πρόσφατα σχόλια ἀριστερῶν φίλων πού ἄκουσα τελευταῖα στίς παρέες. Καί, ἀκόμη, γιατί μοῦ φαίνεται βαρετή κι ἐξοργιστική ἡ θεώρηση τῆς γυναικειᾶς ντροπῆς ἀπέναντι στή σεξουαλική βία πού τό σῶμα ἔχει ὑποστεῖ ὡς δῆθεν ἀδυναμίας. Τά συναισθήματα, ἡ ἀπόγνωση κι ὁ φόβος τοῦ θύματος τῆς σεξουαλικῆς βίας, ἀπό τή στιγμή πού αὐτή θά ἐπισυμβεῖ, στήν πραγματικότητα δέν ἔχουν φύλο. Φύλο ἔχει μόνο ἡ πρωτοκαθεδρία τῶν πιθανοτήτων ἡ σεξουαλική βία νά ἐπισυμβεῖ, αὐτή πιστώνεται στό θηλυκό ὑποκείμενο – τουλάχιστον πιά, στήν Εὐρώπη καί τήν Ἑλλάδα, δεδομένου μάλιστα ὅτι ὁ βιασμός τῶν ἀγοριῶν ἔχει ἐκλείψει ὡς φαινόμενο μέ ἀξιοσημείωτη ἔκταση ἀπό τή χώρα μας ἤδη ἀπό τά τέλη τῆς Τουρκοκρατίας. Δύσκολα πράγματα, εἶναι ἀλήθεια,

ἀπροσδιόριστο πεδίο, γκριζα ζώνη, γιά ὅσους δέν ἔχουν ἐκτεθεῖ στή σεξουαλική βία καί θεωροῦν ἐαυτούς ἀσφαλεῖς, – τό σύνολο τῶν ἐνηλίκων ἀρρένων, οἱ ὁποῖοι ἐπιλέγουν, ὄχι ἀθῶα, ἀπό τήν ἀσφάλεια τῆς ἀγνοιάς τους νά τήν συγγέουν μέ μιά φυσική «βία», τούς ἄλλους ρυθμούς τοῦ σώματος, πού ἐμφανίζονται κατά τήν ἀπολύτως συναινετική σεξουαλική πράξη. Δίχως ποτέ νά ἀναρωτιοῦνται τί ἀκριβῶς τελικά ἐξυπηρετεῖ ἡ σύγχυσή τους αὐτή.

Ἔτσι, γιά κάτι τέτοιους λόγους, βιβλία σάν τοῦ Βιγκαρελλό εἶναι σημαντικά. Ἐρχονται νά φωτίσουν, νά διαγράψουν λίγο καθαρότερα τό γκριζο αὐτό πεδίο τῆς σεξουαλικῆς βίας, νά ἀποσαφηνίσουν, ὅσο μποροῦν, ὀρισμένα πράγματα ἐντελῶς στοιχειῶδη, ἀλλά ὄχι καί γιά ὄλους, νά ποῦν καί νά ἀποδείξουν μέ πλούσια, ἐπαρκή ἐπιχειρηματολογία καί στοιχεῖα αὐτό πού ὅλα τά θύματα τῆς σεξουαλικῆς βίας γνωρίζουν ἀλλά ἢ μισή ἐπίλοιπη κοινωμία θέλει νά ἀγνοεῖ: ὅτι ἡ σεξουαλική βία ἔχει σχέση μέ τό σέξ μόνον ἀπό τήν πλευρά τοῦ δράστη, τό κυρίαρχο σ' αὐτήν, κοινό καί γιά τίς δύο πλευρές, εἶναι μιά πράξη ἐπιβολῆς, ἐπικυριαρχίας, ἐνός ισχυρότερου ἐπί ἐνός ἀδυνάτου καί, κυρίως, κοινωνικά ἀπροστάτευτου καί τό τρίτο στοιχεῖο τῆς, πού ἀνήκει ἀποκλειστικά στήν πλευρά τοῦ θύματος, εἶναι ὁ ἀπολύτως ζωτικός κίνδυνος, εἴτε μέ τή μορφή τῆς ἀπώλειας τῆς ζωῆς, τοῦ φόνου, εἴτε τοῦ σοβαροῦ τραυματισμοῦ, εἴτε ... ἀπλῶς καί μόνο τῆς μετέπειτα ψυχικῆς ἐξουθένωσης.

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ ΤΟΥ ἜΡΓΟΥ, κοινωνικός ἀνθρωπόλογος, καθηγητής στή Σορβόννη καί διευθυντής σπουδῶν στήν Ecole des Hautes Études en Sciences Sociales, Ζωρζ Βιγκαρελλό, δημοσίευσε στή χώρα του τήν «Ἱστορία τοῦ Βιασμοῦ» (16ος-20ός αἰώνας) τό 1998. Στόχος τοῦ ἔργου, πού ἐξυπηρετεῖται μέσα ἀπό πέντε ἐκτεταμένα κεφάλαια καί 400 σελίδες, εἶναι νά ἀνιχνεύσει τά φαινόμενα, τίς συμπεριφορές, τίς κοινωνικές καί θεσμικές στάσεις πού συνιστοῦν, συνδέονται ἢ ἀπαντοῦν στή σεξουαλική βία ἐντός τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτιστικοῦ σύμπαντος ἀπό τόν 16ο αἰώνα ἕως καί τόν 20ό. Ἡ ἔμφαση τοῦ μελετητῆ ἀποδίδεται κυρίως στήν ἀναζήτηση τῶν μεταμορφώσεων, τῶν μεταλλαγῶν καί τῶν μεταβολῶν πού τά ὑπό διερεύνηση φαινόμενα, συμπεριφορές καί στάσεις ὑφίστανται μέσα στόν χρόνο καθῶς καί τῶν τρόπων ἢ τῶν παραγόντων ὑπό τήν ἐπίδραση τῶν ὁποίων ἐπισυμβαίνουν αὐτές. Τό ἔργο τοῦ Βιγκαρελλό ξεκινᾷ ἀφηγούμενο τήν ἱστορία τοῦ βιασμοῦ γιά νά τήν ἀποκαλύψει στή διαδρομή του, ὡς ἓνα ἐξαιρετικά πολύπλοκο ζήτημα, πού διαπλέκει τό σῶμα, τήν κοινωνική ὀπτική καί τήν ἠθική τῆς κάθε περιόδου, καί σέ μιά διαπλοκή μάλιστα ἡ ὁποία, κατά τό πέρασμα ἀπό τήν προνεωτερικότητα στή νεωτερικότητα, ὑφίσταται δραματική ἀλλαγῆ. Καί μιά ἀπαραίτητη ἐπισημάνση πρῶν παρουσιάσω τίς βασικές θέσεις τῆς μελέτης: τό ἔργο τοῦ Βιγκαρελλό εἶναι συγκροτημένο

μέ βάση τά τεκταινόμενα σχεδόν ἀποκλειστικά ἐντός τῆς γαλλικῆς κοινωνίας. Πράγματι, ὅλες οἱ πηγές τοῦ συγγραφέα, γεγονότα καί περιστατικά πού διατρέχει, νομολογίες, ἐγκληματολογικές πραγματεῖες, φυλλάδες, ἐντυπα, δίκες, μαρτυρίες καί στατιστικά στοιχεῖα προέρχονται καί ἀφοροῦν ἀποκλειστικά τῆ γαλλικῆ περίπτωση, ὄχι ἄλλη εὐρωπαϊκή χώρα ἢ τήν Ἑλλάδα. Αὐτό ἂν καί ἔχει τή βαρύτητά του – τό ἔργο δέν θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ ἀντιπροσωπευτικό τῆς δικῆς μας κοινωνίας παραδείγματος χάριν – δέν μειώνει τή συνολικότερη κατευθυντήρια ἀξία τῆς μελέτης, δεδομένου τοῦ ὅτι τό πλέγμα τῶν ισχύοντων κοινωνικῶν κανόνων σέ σχέση μέ τά φύλα καί τή σεξουαλικότητα, ἐντός τῶν ὁποίων θεωρεῖται πρωτίστως τό ἐγκλημα τοῦ βιασμοῦ καί τῆς σεξουαλικῆς βίας, ἐμφανίζει ἀξιοσημείωτες ἀναλογίες ἀπό λαό σέ λαό στήν Εὐρώπη, λόγω τοῦ κοινοῦ ὑπόβαθρου τῆς ἀνδροκρατίας καί τοῦ ἰουδαιοχριστιανικοῦ πνεύματος.

ΤΙ ΛΕΕΙ ΜΕ ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ;

Στήν προνεωτερικότητα, τό παλαιό καθεστῶς τῆς Γαλλίας δηλαδή, πρῖν τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1789, στόν κόσμο ἐκεῖνο πού βασιζόταν στίς σχέσεις ὑποτέλειας καί τήν ἐκκλησιαστική κανονιστική ἠθική, ὁ βιασμός καί ἡ σεξουαλική βία, μολονότι ὑπῆρχαν σέ εὐρεία κλίμακα, εὐρύτερη ἀπό σήμερα, καί μολονότι λεκτικά καταδικάζονταν αὐστηρά, ἦσαν ἐγκλήματα ἀτιμώρητα. Κι αὐτό διότι σπανίως καταγγέλλονταν κι ἀκόμη σπανιότερα τιμωροῦνταν. Τό φαινομενικό παράδοξο ἐξηγεῖται εὐκόλα. Οἱ σεξουαλικές παραβιάσεις προσέβαλαν κατά κανόνα τόν πιό ἀδύναμο καί κοινωνικά ἀπροστάτευτο, παιδιά, ὄρφανές, ὑπῆρτες, ἐργάτριες τῆς ὑπαιθρου, καί μέ δεδομένη τήν ἔδραση τῆς κοινωνίας στίς σχέσεις ὑποτέλειας, κάθε εἶδους βία, σωματική ἢ σεξουαλική ἀπό τόν ἀφένητ, τόν στρατιώτη ἢ τόν περιπλανώμενο σέ βάρος τοῦ ἀδύναμου θεωροῦνταν ἀνεκτή καί ἀμελητέα. Ἡ κυριαρχία τῆς ἠθικῆς θεώρησης τοῦ ἐγκλήματος πού ἐρχόταν νά παγιδεύσει τό θύμα μέσα στήν ἀναξιοπρέπεια τῆς πράξης καί νά τό ἐξομοιώσει μέ τόν θύτη, ιδιαίτερα στίς περιπτώσεις βίαιου σοδομομοῦ καί αἰμομιξίας, ὅπου ἀκόμη καί τά θύματα τιμωροῦνταν γιά τήν πράξη πού εἶχαν ὑποστῆ, ὅπως ἀκριβῶς τιμωροῦνταν τό ζῶο ἐπί τοῦ ὁποίου εἶχε πραγματοποιηθεῖ κτηνοβασία – 13χρονα ἀγόρια θύματα ἀφεντικῶν, 12χρονα κορίτσια θύματα τῶν πατεράδων τους καί κατσίκες, ὅλα στόν ἴδιο ντορβά ὡς μολυσμένα ἀπό τή λαγνεία τοῦ βιαστή πού προσέβαλε τόν Θεό – ὠθοῦσε στή σιωπή καί τή συγκάλυψη μέ κάθε κόστος. Ἐπίσης τό ἰουδαιοχριστιανικό ἰδεολόγημα περί διεφθαρμένης γυναικείας φύσης, καί ὁ νομολογικός ὀρισμός τῆς γυναικείας μαρτυρίας ὡς λιγότερο ἀξιόπιστης ἀπό τήν ἀνδρική διευκόλυσε τή θεώρηση τοῦ βιασμοῦ τῆς ἐνήλικης γυναίκας ἀπό ἓναν ἄνδρα μόνο ὡς ἐξ ὀρισμοῦ ἀδυνάτου, ἄρα «γυναικείου κόλλου» σέ βάρος τοῦ ἀρσενικοῦ, πού εὐκόλα

άθωνόταν, τήν δέ αντιμετώπιση τῆς ἴδιας, ἂν κατήγγελλε τό ἔγκλημα, ὡς ἀμαρτωλῆς. Μέ λίγα λόγια, κατά τήν προνεωτερικότητα, τό κλειδί τῆς κοινωνικῆς συνείδησης περὶ βιασμοῦ βρισκόταν στίς σχέσεις ὑποτέλειας καί τῆ συναφή πρός αὐτές θεώρηση τοῦ ἀνθρώπινου ὑποκειμένου πού ἔχουμε συνηθίσει νά ἀποκαλοῦμε σήμερα ἄτομο σέ καθεστῶς ἀντικειμένου ἰδιοκτησίας: ἡ ἴδια ἡ βία δέν ἐνδιέφερε, ὁ βιασμός στά περισσότερα δικαστικά κείμενα δέν ἔφερε κἀν αὐτό τό ὄνομα, ὀνομαζόταν «ἀπαγωγή», δηλαδή κλοπή, πού ἐξυπονοοῦνταν ὅτι γίνεται μέ βίαιο τρόπο, καί ἡ ὄρφανή, τό παιδί λαϊκῆς τάξης, ἡ ὑπῆρτρα ἦταν οἱ εὐκολοί στόχοι, πού δέν προστατεύονταν ἀπό κανέναν, ἀκριβῶς ἐπειδή δέν ἀνήκαν σέ κανέναν, δέν εἶχαν κηδεμόνα μέ ἰσχύ.

Τά πράγματα ἀλλάζουν πάρα πολύ ἀργά μέ τήν ἀνατροπή τῶν σχέσεων ὑποτέλειας καί τήν πρώτη ἐμφάνιση, στό ἱστορικό προσκήνιο, τῆς ἐννοίας τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων στά τέλη τοῦ 18ου αἰώνα

κατά πρῶτον, καί τήν ἀναγνώριση στή γυναίκα, «προνομιακοῦ» θύματος τῆς σεξουαλικῆς βίας, καθεστῶτος πλήρους ὑποκειμένου τόν 20ό αἰώνα, κατά δεύτερον. Ὁ Ζώρζ Βιγκαρελλό παρουσιάζει στό κείμενό του τοὺς σταδιακοὺς κλυδωνισμοὺς τοῦ παλαιοῦ οἰκοδομήματος καί τῶν στάσεων πού ὀρίζει ἀπό τίς κοινωνικές διαδικασίες πού ὀδηγοῦν στή Γαλλική Ἐπανάσταση, τήν ἴδια τήν Ἐπανάσταση καί τοὺς νομικούς κώδικες τῆς, τόν περιορισμό τῆς πατρικῆς ἐξουσίας καί τήν ἀλλαγὴ στόν ρόλο τοῦ πατέρα. Διαπιστώνει ὅμως κατ' ἐπανάληψη ὅτι ἡ συνάρτηση τοῦ ὅλου ζητήματος τῆς σεξουαλικῆς βίας πρός τὰ ἦθη, τὰ ὁποῖα ἐξελισσονται πάρα πολύ ἀργά, προκαλοῦσε καί προκαλεῖ πάντα καθυστερήσεις καί ἀντιστάσεις καί πῶς οὐδέποτε τὰ νομικῶς θεσπισθέντα, πού αἰῶνα τόν αἰῶνα κατορθώνουν νά στρέψουν ὅλο καί περισσότερο τῆ ματιά τους πρός τό θῆμα, βρῆκαν καί βρῖσκουν πλήρες ἀντίκρουσμα στίς δικαστικές πρακτικές.

«Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΒΙΑΣΜΟΥ είναι μιὰ ἀργή ἀναγνώριση ὅτι ἓνα ὑποκείμενο μπορεῖ νά εἶναι ἀπὸν ἀπὸ τίς κινήσεις πού εἶναι καταδικασμένο νά ὑφίσταται ἢ νά ἐκτελεῖ», παρατηρεῖ ὁ συγγραφέας. Ἡ δέ «Ἱστορία τοῦ Βιασμοῦ» του ἱστορεῖ τήν μακρόχρονη καί ἀκανθώδη πορεία μιᾶς γεμάτης ἀντιστάσεις μετατροπῆς ἑνός ἀνθρώπινου ἀντικειμένου, πρωτίστως γυναίκας, ἀλλά πῶς ἔντονα ἀνήλικης, ὄρφανῆς, ἐργάτριας, ὑπηρετριάς, φτωχιάς καί τοῦ φτωχοῦ μαθητευόμενου ἀγοριοῦ, θύματος τοῦ ὁποίου ἡ μαρτυρία δέν μετρεῖ, καί ἡ θέση του ἢ ἡ βλάβη του οὐδένα ἐνδιαφέρει (διότι ἡ ἠθική τῆς προνεωτερικῆς ἐποχῆς θεωρεῖ ὅτι ἀκόμη καί μέσα ἀπὸ τόν πῶς φριχτό ἐξαναγκασμό δέν μπορεῖ καί ὀφείλει νά μὴν παραβιάζεται ἡ βούληση, ἀλλιῶς πῶς καί τὰ βασανιστήρια τῆς Ἰερᾶς Ἐξετάσης θά ἔδιναν ἐγκυρες μαρτυρίες γιά τήν καταδίκη τῶν αἰρετικῶν;) – στό σύγχρονο, πῶς πῶς σεβαστό ἀνθρώπινο ὑποκείμενο, ὅπως ἔχει θεωρηθεῖ στή νεωτερικότητα, μετά τήν ἀναγνώριση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων καί μέ βάση τὰ δεδομένα πού ἔχουν προσφέρει ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπινου ψυχισμοῦ.

Τό ἔργο τοῦ Βιγκαρελλό εἶναι ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον, καλογραμμένο, πλούσιο σέ πληροφορίες καί τεκμηρίωση, κι ἂν κάτι τοῦ λείπει, εἶναι αὐτό τό ἴδιο πού ὁ συγγραφέας του καταμαρτυρεῖ στόν κυρίαρχο κάθε φορά δικαστικό καί κοινωνικό λόγο περί σεξουαλικῆς βίας: αὐτός, λέει, θεωροῦσε, πάντα τὰ πράγματα ἀπὸ τήν πλευρά τοῦ δράστη. (Παραθέτει μάλιστα ἀρκετά παραδείγματα γι' αὐτό, παλιότερα πῶς πῶς σήμερα πῶς πῶς συγκεκαλυμμένα, ἀπὸ ὅπου ἐπιλέγω τό ἐξῆς ἐνδεικτικό, μ' ὅλη του τήν ἀγριότητα [σ. 190]: 17ος αἰώνας, παρατηρεῖ ὁ συγγραφέας, κι ἡ δικαστική ἀρχή δέν θεωρεῖ τή διάτρησι τῶν σεξουαλικῶν ὀργάνων μέ μαχαίρι καί τόν βαρῦ τραυματισμό ἐπτάχρονων παιδιῶν βιασμό, ἀλλά ἀπλή προσβολή τῆς αἰδοῦς, ἐπειδή ὁ δράστης δέν καταφέρει παρόλα τὰ τραύματα πού ἐπιφέρει στό θῦμα του νά εἰσαγάγει σέ αὐτό τό μὴν του – ἄρα τόν τιμωρεῖ καί ἐλαφρότερα). Κατά τόν ἴδιο τρόπο, ἐπίσης, μολονότι ὁ μελετητής ἀφιερώνει πολλές σελίδες στίς θεωρίες καί ὑποθέσεις πού ἀνέπτυξαν κατά τό πέρασμα στή νεωτερικότητα οἱ γιατροί γιά τοὺς δράστες τῶν σεξουαλικῶν ἐγκλημάτων, δέν μνημονεύει παρά σποραδικά τίς ἰατρικές παρατηρήσεις γιά τίς συνέπειες τῆς βίας πάνω στά θῦματα. Ὄφειλω ὅμως νά καταθέσω τήν ὑποψία μου ὅτι γιά τίς συγκεκριμένες ἐλλείψεις τό λάθος ἴσως δέν πρέπει νά πιστωθεῖ στόν Βιγκαρελλό. Γιατί εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἀπὸ τή μιὰ λείπουν ἀπὸ τίς πηγές οἱ μαρτυρίες τῶν θυμάτων, πού πάντα πιέζονταν κοινωνικά γιά νά σωπαίνουν κι ὄχι γιά νά μιλοῦν, κι ὅτι ἀπὸ τήν ἄλλη λείπει, ἀκόμη καί σήμερα, ἡ σοβαρή συστηματική δουλειά τῶν ἐιδικῶν ἐπὶ τῶν μακροχρόνιων συνεπειῶν τῆς σεξουαλικῆς βίας πάνω στά θῦματα –

ἀντίθετα τό θέμα μοιάζει, ὅπως καί παλιότερα, νά ἐνδιαφέρει σάν σκάνδαλο καί σκανδαλιστική λεπτομέρεια, κυρίως, τίς τηλεοπτικές ἐκπομπές κανιβαλισμοῦ καί τόν συναφή Τύπο. Ἄλλωστε, μέ δεδομένη τήν πολὺ βαθεῖα διαμφισβήτηση τῶν ἠθῶν, κυρίως τήν ἀνατροπὴ τῆς ἀνδροκρατικῆς θεώρησης τῶν πραγμάτων, τήν ὁποία προϋποθέτει, ἀπαιτεῖ καί μέ τήν ὁποία ἐμπλέκεται ἡ θεώρηση τοῦ βιασμοῦ καί τῶν ἐπιπτώσεών του ἐπὶ τοῦ θηλυκοῦ κατὰ κανόνα θῦματος, στάθηκε, μοιραῖα, πολὺ πρόσφατη ὑπόθεση, μόλις τῶν τελευταίων δεκαετιῶν, ἡ ἀναγνώριση τοῦ ψυχικοῦ ἀκρωτηριασμοῦ πού συνεπιφέρει ἡ σεξουαλική κακοποίηση, εἰδικά κατὰ τήν παιδική ἡλικία, ἐνῶ ἡ γαλλικὴ νομοθεσία τοῦ 1989 πού ἐπιτρέπει τήν καθυστέρηση τῆς παραγραφῆς τοῦ ἀδικήματος μέχρι καί δέκα χρόνια ἀπὸ τήν ἐνηλικίωση τῶν θυμάτων – πού ἀναφέρει ὁ Βιγκαρελλό – εἶναι ἐπὶ τῆς οὐσίας ἐντελῶς ἐπαναστατικὴ καί φυσικά δέν ὑπάρχει στή χώρα μας, οὔτε σέ πολλές ἄλλες εὐρωπαϊκὲς χώρες.

Ἡ «ἹΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΒΙΑΣΜΟΥ» εἶναι καλὸ βιβλίο, ἱκανὸ ἂν μὴ τί ἄλλο, νά βοηθήσει τόν ἀναγνώστη του νά διακρίνει μεταξύ σεξουαλικότητας καί βίας καί νά τόν ὑποψιάσει ὡς πρὸς τόν βαθμὸ τῆς ἀρχαικότητας κατὰ τήν ἀντιμετώπιση τέτοιων ἐπιζητημάτων πού ἐπιβιώνει ἀκόμη στίς γύρω μας κοινωνικὲς στάσεις. Γιατί σίγουρα εἶναι μεγάλη ἡ διαφορά ἀνάμεσα στόν τεχνίτη τοῦ 16ου αἰώνα πού δήλωνε ἀπολογούμενος γιά τόν βιασμό μιᾶς πεντάχρονης ὅτι τόν προκαλοῦσε ἐπειδὴ ντυνόταν ὅπως οἱ «κοπέλες τοῦ ἐπαγγέλματος» καί τόν γυμνασιάρχη πού βίαζε τήν ἄλλοδαπὴν προέλευσης 14χρονη μαθήτριά του πρόπερσι στήν Ἀθήνα, γιά τήν ὁποία εἶπαν ὅτι βαφόταν καί φοροῦσε τακούνια, ὅμως ἡ χρησιμοποιούμενη ἐπιχειρηματολογία περὶ θηλυκῆς πρόκλησης ἀποκαλύπτει καί τήν συγγένεια τῆς στάσης. (Ἐκτός κι ἂν βρισκοῦμε ξαφνικά σωστό καί πρέπον ἀπαξάπαντες οἱ γυμνασιάρχες αὐτῆς τῆς χώρας, ἂν μιὰ μαθήτριά τους βιάζεται, ἀντὶ νά τῆς κάνουν ἐπίπληξη ἢ νά δίνουν ἔστω ἀποβολή, νά τῆ βιάζουνε – ἢ πάλι αὐτό εἶναι πρέπον ἀλλὰ μόνο γιά τίς ἄλλοδαπὲς μονογονεϊκῶν οἰκογενειῶν ὅπως ἦταν ἡ συγκεκριμένη 14χρονη;). Ἡ ἴδια συγγένεια διαπιστώνεται ἄλλωστε ἀνάμεσα στόν ράφτη τοῦ 17ου αἰώνα πού δέν θεωροῦσε ὅτι ὑπῆρχε βία ὅταν βίαζε τήν ὑπηρετρία του, γιατί «διάολε ἦταν μιὰ στιγμή ἡδονῆς πού θέλησε νά μοιραστεῖ μαζί της» καί τοὺς τρεῖς φίλους πού καταδικάστηκαν πέρσι σέ πέντε χρόνια φυλάκιση ἐπειδὴ βίασαν τῆ κοπέλα τοῦ ἐνός ἀπὸ κοινοῦ μέ τήν ἀπειλή σπασμένου μπουκαλιοῦ καί μετά διαμαρτύρονταν ἀπορώντας «μὰ τόσο πολλὰ χρόνια γι' αὐτό;». Θά μπορούσα νά φέρω πολλὰ ἀκόμη παραδείγματα καί νά διαγράψω ἀναλογίες, χωρίς νά κομίζω γλαυκά ἐς Ἀθήνας. Τό ἴδιο θά μπορούσε νά κάνει ἄλλωστε ὁποιοσδήποτε σκεπτόμενος ἄνθρωπος.